

CEP ÜNİVERSİTESİ

Korku

PIERRE MANNONI

İletişim Yayınları . PRESSES UNIVERSITAIRES DE FRANCE

CEP ÜNİVERSİTESİ

Korku

La peur

PIERRE MANNONI
Nice İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

Çeviren
IŞIN GÜRBÜZ

İletişim Yayınları • PRESSES UNIVERSITAIRES DE FRANCE

İletişim Yayınları • PRESSES UNIVERSITAIRES DE FRANCE

CEP ÜNİVERSİTESİ

İletişim Yayıncılık A.Ş. adına sahibi: Murat Belge
Genel Yayın Yönetmeni: Fahn Aral
Yayın Yönetmeni: Erkan Kayıfı
Yayın Danışmanı: Ahmet İnsel

Yayın Kurulu:

Fahri Aral, Murat Belge, Tanıl Bora, Murat Gültekingil,
Ahmet İnsel, Erkan Kayılı, Ümit Kıvanç
Tuğrul Paşaoğlu, Mete Tunçay

Görsel Tasarım: Ümit Kıvanç
Kapak İllüstrasyonu: Gürcan Özkan
Dizgi: Maraton Dizgievi
Sayfa Düzeni: Hüsnü Abbas
Baskı: Şefik Matbaası (iç) / Ayhan Matbaası (kapak)

İletişim Yayıncılık A Ş. • Cep Üniversitesi 92 • ISBN 975-470-241-1

1. Basım: İletişim Yayınları, Eylül 1992.
Mart 1988 tarihli 2 baskısından çevrilmiştir

©Que sais-je? Presses Universitaires de France, 1982
108, Boulevard Saint Germain, 75006, Paris - France
© İletişim Yayıncılık A Ş., 1992
Klodlarer Cad İletişim Han No.7 34400
Cağaloğlu İstanbul, Tel. 516 22 60 - 61 - 62

İçindekiler

GİRİŞ. 7

I. KISIM

Korkunun Alışılmış Görünümleri 11

I. BÖLÜM

Kısa Psikofizyolojik İncelemeler 11

Psikolojik Düzey. 12

Korkunun Fizyolojik Görünümleri 17

II. BÖLÜM

Korkunun Şekilleri 21

Doğal Korkular 21

Doğaüstü Korkuları 33

III. BÖLÜM

Korku Durumlarının Ayrımsal İncelemesi. 42

Anksiyete-Kaygı: Gerekli Bir Ayrım mı? 43

Korku ve Kaygı 45

IV. BÖLÜM

Etolojinin Bakış Açısı... 50

Etolojide Temel Olan Bazı Kavramlar Üzerine 50

Korku ve Soyoluş Sırasında Kazanılan Yetenekler. 52

Aşırı Uyarılar ve Aşırı Anormal Deklanşörler. 64

II. KISIM

Aşırı Korkular, Fonksiyonel Korkular 68

I. BÖLÜM

Bireyin Hastalıklı Ürküntüleri. 69

Korkunun Fobik Örgütlenmesi 69

Fantazmlara Dayalı Faaliyet 73

Nesnesiz Korku.. 77

Travmatik Nevrozlar 79

II. BÖLÜM
Hiperbolik Korkular 83
Panik ve Dehşet 83
Terörizm 86
III. BÖLÜM
Korkular ve Toplumlar 90
Kollektif Korkularla İlgili Tipoloji Denemesi 92
Kitlesel Korkuların Yayılma Biçimleri 102
IV. BÖLÜM
Korkunun Toplumsal Fonksiyonu 108
SONUÇ 121

Önsöz

Günümüzde bilgi bir yandan en önemli değer haline gelirken diğer yandan da artan bir hızla gelişiyor, çeşitleniyor. Ama katlanarak büyüyen bilgi üretiminden yararlanmak, özellikle gündelik yaşam kaygılarının baskısı altında, zorlaşıyor. Her şeye rağmen bilgiye ulaşma çabasını sürdürenler için de imkânlar pek fazla değil.

Ayrıca, özellikle Türkiye gibi ülkelerde bir konuda kendini geliştirmek ya da sırf merakını gidermek için herhangi bir konuyu öğrenmek isteyenlerin şansı çok az. Üniversitelerimiz, toplumumuzun yetişkin bölümüne katkıda bulunmak için gerekli imkânlardan yoksun.

Cep Üniversitesi kitapları işte bu olumsuz ortamda, evlerinde kendilerini yetiştirmek, otobüste, vapurda, trende harcanan zamandan kendileri için yararlanmak isteyenlere sunulmak üzere hazırlandı.

20. yüzyıl Fransız kültür hayatının en önemli ürünlerinden olan, bugün yaklaşık 3000 kitaplık dev bir dizi oluşturan "Que sais-je" (Ne Biliyorum) dizisini İletişim Yayınları Türkçe'ye kazandırıyor.

İletişim'in Cep Üniversitesi, bu büyük dizideri seçilmiş, Türkiyeli okurlar için özellikle ilgi çekici olabilecek eserlerin yanısıra, Avrupa'nın başka yayınevlerinin benzer bir çerçevede yayımladığı kitapları da içeriyor.

Ayrıca Türkiye'nin siyaset, kültür, ekonomi hayatıyla ilgili konularda özel olarak bu dizi için yazılmış telif eserler "üniversite"nin "öğrenim programı"nı tamamlayacak.

Cep Üniversitesi'nin her kitabı alanının öndegelen bir uzmanı tarafından yazıldı. Kitaplar, hemkonuya ilk kez eğilen kişilere hem de bilgisini derinleştirmek isteyenlere seslenebilecek bir kapsam ve derinlikte. Bilginin yeterli ve anlaşılır olması, temel kıstas. Cep Üniversitesi kitaplarını lise ve üniversite öğrencileri yardımcı ders kitabı olarak kullanabilecek; öğretmenler, öğretim üyeleri ve araştırmacılar bu kitaplardan kaynak olarak yararlanabilecek; gazeteciler yoğun iş temposu içinde çabuk bilgilenme ihtiyaçlarını Cep Üniversitesi'nden karşılayabilecek; çalıştığı meslek dalında bilgisini geliştirmek isteyen, evinde, kendi programlayabileceği bir mesleki eğitim imkânına kavuşacak; ayrıca, herhangi bir nedenle bir konuyu merak eden herkes, kolay okunur, kolay taşınır, ucuz bir kaynağı Cep Üniversitesi'nden temin edebilecek.

Cep Üniversitesi kitapları sık aralıklarla yayımlandıkça, benzersiz bir genel kültür kitaplığı oluşturacak. İnsan Hakları'ndan Genetik'e, Kanser'den Ortak Pazar'a, Alkolizm'den Kapitalizm'e, İstatistik'den Cinsellik'e kadar uzanan geniş bir bilgi alanında hem zahmetsiz hem verimli bir gezinti için ideal "mekân", Cep Üniversitesi.

İLETİŞİM YAYINLARI

GİRİŞ

Bir Fransız soylusu olan Bayard senyörü Pierre du Terrail, korkuyu tanımayan adam olarak ün yapmıştır. Böyle birkaç kişi daha vardır. Fakat XII. Louis'nin ve I. François'nın tebasından olan bu değerli kişinin veya ona benzeyenlerin modeline uygun olarak yaratılmamış olanlar için korku, ortak bir duygudur. Öyle ki, Tite-Live'e göre, Yunanlılar gibi Romalılar da iki tanrı için tapınaklar yapmışlar: Pallor ve Pavor.[1] Askeri başarısızlıkların sorumluluğunu onlara yüklüyorlardı (haksız değillerdi). Gerçekten ordulardaki bozgun, bir kötü ruhlar sürüsünün savaş alanına girdiği ve afallamış insanları önüne katıp kovaladığı izlenimini verir. Dolayısıyla eskiler onları, her savaştan önce dostlukları kazanılması gereken etkili müttefikler veya korkunç düşmanlar olarak düşünürlerdi. Fakat, orada gelişmesine çok uygun bir alan bulsa da korkuyu savaş alanıyla sınırlamak yanlış olacaktır. Bu noktada, yeni korku antolojisinde korkunun her yerde bulunduğuna dair bir bölüm yazan J. Delumeau'yu memnuniyetle destekleyeceğiz.[2]

Korku kendi lehine olan durumlarda ortaya çıkar veya kendini hissettirir. Yakındaki tarafından

(1) Yunan tanrıları Deimos (Kaygı) ve Phobos'un (Korku) yerini alan yeni figürler.

(2) *La peur en Occident, XIV.-XVIII. Siècle*, Paris, Fayard, 1978, s. 31-74.

olduğu kadar uzaktaki tarafından da, eski kadar yeni tarafından da çağrıştırılarak, dalgaların arasına ve bulutların içine yerleşir, ormanlara musallat olur, karanlıkları mesken tutar ve gündüzün ışığından bile çekinmez. İster belli belirsiz olsun, ister ısrarlı olsun, onun bulunmadığı hiçbir dönem ve hiçbir yer yoktur. Fakat bu genel yayılmanın ötesinde korku gerçek mekanını insanların yüreğinde, daha doğrusu zihninde bulur: sahip olduğu güçlerin tam değerini burada gösterir. Kuşkusuz hayvanlar da onu tanıyorlar, fakat onların hissettikleri, insanın korku olarak tanıdığı şeyin berisinde kalır: sonuçta, sahip olduğu tasarım ve imgelem yetenekleri insanı ürkülerin (effroi) temel yaratıcısı ve aynı zamanda diğerlerinin ürkülerinin propagandacısı yapar.

Korku tecrübesi evrensel olmakla kalmaz, aynı zamanda çok erken yaşta başlar. Genç birey, psikanalistlerin, küçük çocukluk aşamasının özelliği olarak tanımladıkları sonsuz-erk yanılsamasını terkettiğinde, arzularına ulaşmaktaki yinelenen başarısızlık içinde kendi zayıflığını ve dayanıksızlığını keşfeder: bu sınamanın tekrarlanmasıyla, korku onu bir daha terketmemecesine içine işler.

Korkunun öğrenilmesi böyle başlar. Ardından tüm bireysel varoluş boyunca, içerik ve derece farklılıkları gösterir, fakat bir daha asla yokolmaz. Olsa olsa, normal bireyde, iki belirme arasında az veya çok uzun süreli dinlenme dönemleri görülür. Ve her yaşın kendi özgül heyecanları veya özel kabusları varsa da, hayatın hiçbir aşaması korkudan bağışık değildir.

Öte yandan, bireysel, özel bir olay olmaktan çıkarak ve içe işleyen yapısını serbest bırakarak korku bazen bulaşıcı bir hal alır ve mümkün olan en geniş ölçüde yayılır: bu durumda, bütün olarak top-

lumsal bünyenin içine girer ve grubu veya tüm halkı şaşkına çevirir.

Bütün mekanlar, bütün zamanlar, bütün insanlar onun ilgi alanına girerler: korku imparatorluğu hiçbir boşluk tanımaz. Onu varoluşun temel yapı taşlarından biri haline getiren şey bu gibi görünüyor. Böyle bir özellik, çok ilginç olmasa da yine de yeniden güncelleştirilmesi gereken bir korku sorgulamasının yenilenmesini haklı kılar: sonuçta, yukarıda belirttiğimiz gibi, korkunun bürünebileceği birçok görüntünün, özellikle "bir dönemin olağanüstü yaratığı" olarak adlandırılabilecek şeye bağlı olarak ele alınması gerekir. Kuralın dışına çıkmayan bizim dönemimiz, konu üzerinde daha ziyade bir artırıma gitme eğilimindedir. Tek veya çok sayıda, yüzyıllardır süren fakat her zaman ilerlemenin aşırı ucunda yeralan korku silahlarını sürekli olarak yeniden keşfeder. Burada onları değerlendirmeye çalışırken, onları azaltacağımızı ileri sürmüyoruz, bu tamamen aldatıcı olacaktır. Onları tamamen önlemenin de olanaklı olduğuna inanmıyoruz: bu belki istenir bir şey de değildir, çünkü korku patoloji eşiğini aşmadığı ve doruk noktasından uzak durduğu sürece, bir büyücü gibi, hatta ilham perisi gibi de çalışabilir. Sonuçta burada, bu bildik ve yine de korkunç tanrıya ılımlı bir şekilde yaklaşmaya çalışacağız.

Bu küçük kitabın çerçevesini çizmeye çalışacağı konulardan bazıları şunlardır. Birinci kısım, normal duruma sık rastlanan, ortak korkuların incelenmesine ayrılacaktır: bunun için psikofizyolojinin, klinik psikolojinin ve etolojinin yöntemlerine başvuracağız. Kitabın ikinci kısmı, bireysel düzlemde olduğu kadar kollektif düzlemde de korkunun psikopatolojisini ele alacak. Sonuç bölümünde, insanla-

rın korkunun etkilerini mümkün olduğunca sınırlamak için geliştirdikleri çeşitli yöntemlere değinilecek. Kuşkusuz konu kadar, konuya ulaşmak için izlenen yol da risklerden bağışık değil. Dolayısıyla gözüpeklikten kaçınmaya çalışacağız. Korkunun yollarında aşırı kendinden emin bir şekilde yürümek küstahlık olacaktır: bu, bizi her konuda ihtiyatlı olmaya iterek, korkunun bize verdiği dersi unutmak olacaktır.

BİRİNCİ KISIM

KORKUNUN ALIŞILMIŞ GÖRÜNÜMLERİ

BİRİNCİ BÖLÜM

KISA PSİKOFİZYOLOJİK İNCELEMELER

Sevinç ve üzüntü, öfke, aşk ve tiksinti gibi korku da temel heyecanlar arasında yeralır. Bu haliyle sıkı etkileşim içindeki iki kütüğü ilgilendirir: birinci kütük, duygusal-entellektüel alana değindir ve ikinci kütük biyoloji alanında yeralır. Bunun ardından korku, değişken şiddetteki duygusal bir tepkinin ve az veya çok önemli nöro-vejetatif tezahürlerin bileşiminden doğan bir durum olarak ele alınabilir. Tüm bunlar yoğun bir şekilde kişinin hareketlerine yansır.

Heyecanlar konusundaki ilk teorisyenler, bu iki olgular düzlemi arasındaki varolan ilişkiler meselesiyle ve birinin diğerine kıyasla sahip olabileceği muhtemel öncelik ile ilgili bir tartışma başlattılar. James ve Lange, yaygın kanının tersine, duygunun heyecana bağlı bir davranış ile belirlendiğini veya başka bir deyişle, bir stimülüsün algılanmasının, durumun anlık tarafından değerlendirilmesinden bağımsız olarak, doğrudan bir tepkiye yolaçtığını varsayıyorlardı. Acı çekildiği için ağlanmıyor, ağlandığı için acı çekiliyor (W. James, 1890). Aynı şekilde, *bir kurt görüyorum, korkuyorum, titriyorum* cümlesi yine aynı yazarın mantığı uyarınca, *bir*

kurt görüyorum, titriyorum ve dolayısıyla korkuyorum şeklinde yazılmalıydı.

Cannon ve Bard, James ve Lange'ın teorisine karşı çıkarak, heyecana bağlı deneyimi, duygusal davranıştan ayırmak gerektiğini belirtiyorlar; bunlardan biri talamik kontrol altındayken diğerine hipotalamus kumanda eder (Cannon, 1929).

Bu teorileri doğrulamak veya çürütmek için yapılan birçok araştırma, birinin veya diğerinin lehine bir sonuca varmayı başaramadı. Daha yeni çalışmalara gelince bunlar, özellikle beyinsel nörolojide, endokrinolojide ve psikofizyolojide yapılan buluşlardan etkilenerek oldukça farklı bir yönelim içine girdiler.

Korku gibi bir heyecanın ne olduğunu anlamak için soruya verilecek bir cevabın (nasıl olursa olsun) vazgeçilmez olmaması ölçüsünde, tartışmayı derinleştirmek ve *a fortiori* olarak bir çözüme bağlamak konumuz dahiline girmiyor. Bununla birlikte, duygusal kargaşa ile fizyolojik altüst oluş arasında yapılan ayrımla ilgili olarak söylenen şeyi aklımızda tutalım. Böyle bir ayrım yapaydır, fakat gerçeklikte, birbirinin içine derinlemesine giren ve bir ölçüde birbirine karışan iki fenomenler grubunun tanınmasını sağlayarak analizi kolaylaştırma avantajını sunar.

I. Psikolojik Düzey

Bazı durumlarda insan, tehdit olarak anladığı stimüliler ile, nesnelerle veya zihinsel tasarımlarla karşılaşır. Oysa, onda bir korku duygusunu belirleyen şey tam da bu tehlikenin (gerçek veya düşsel) tanınmasıdır. Bu durumda tavrı iki uç ve zıt kutup arasında değişiklik gösterebilir. Tehditi zor yoluyla

(nosiseptif nesnenin veya stimülüsün ortadan kaldırılması) yokedebileceği kanısına varırsa insan ve aynı zamanda hayvan, cephe alır ve saldırıya geçer. Bu savunma saldırısı uç ifadesini, korkunun doğurduğu bir öfkenin davranışsal doruk noktasında, aşırı öfkede bulur. Bu duygusal durumun sonucunda ortaya çıkabilecek hoyratlık, ürküntünün (crainte) yoğunluğu ölçüsünde daha şiddetli olur. Sakin insanlara kıyasla korkak insanların öfkelerinin ortaya çıkışının daha ani, görünümlerinin daha şiddete dayalı ve sonuçlarının daha tehlikeli olduğu deneyle saptanmıştır. Bu durumda, korkunun genellikle kaçışa veya boyun eğmeye bağlı olduğu olgusunu[3] dikkate alarak paradoksal tepkiden bahsetmek belki de daha uygun olur: burada saldırganlık yanıltabilir, kişi sadece tehdit edildiği için dövüşmektedir. Hatta, "sırtını duvara verip dövüşmek" ifadesinin dile getirdiği gibi, başka seçeneği de yoktur.

Buna karşılık kişi, tehdite karşı bir direnişi olası görmeyebilir veya buna inanmayabilir. Veya kaçışın tercih edilir bir alternatif olduğunu düşünebilir ve kaçış olanaklı olduğunda, her zaman zarar verici olan bir mücadelenin risklerinden kaçınmak için, sıklıkla seçilir. Şu halde her iki durumda da birey düşmandan kaçmaya, saklanmaya veya bunlar olmazsa boyun eğmeye yönelir. Bu, "klasik" olarak nitelenebilecek korku davranışıdır.[4] Ve saldırgan aşırı öfke tepkisinin ortaya çıkışı ancak, eğer onun yerini ilerde ele alacağımız bir dizi patolojik bozukluklar almazsa, kaçışın doğal olarak veya deneysel olarak engellenmesi durumunda olur.

(3) Bu çok tartışmalıdır.

(4) Aslında bu davranışı önceki davranıştan daha klasik olarak düşünmeyi doğrulayacak hiçbir şey yoktur, fakat bu davranış daha çok korku tepkisiyle ilgili bir görüşe denk düşer

Sonuçta, aşırı öfke tavrı gibi korku tavrı da, bireyi içinde bulunduğu tehlikeli durumdan kurtarmaya ve ona bir sığınağa ulaşma olanağı sağlamaya yöneliktir.[5] Fakat alternatif ne olursa olsun, davranışta görülen sonraki önemli düzensizlikten bahsetmek gerekir. Birey, heyecanın etkisiyle, genellikle aniden uğraşını bırakmak ve kendini ayarlamaya ve hareketlerini düzenlemeye vakit bulamadan hızla tepki göstermek zorunda kalır. Tehdit ne kadar zorlayıcı ise, uyumsuz ve gereksiz el kol hareketlerinin veya tersine, hiç pragmatik olmama riski taşıyan bir tutukluğun ortaya çıkma ihtimali o kadar yüksek olur.

Hareketlerde görülen bu düzensizlik insanda çoğu kez, entellektüel yeteneklerdeki ve gerçeğe yönelik dikkatteki bir azalmaya eşlik eder. G. Delpierre şöyle yazar: "İçgüdüden akıla, reflekslerden eyleme kadar her şey korkunun etkisiyle daralır".[6] Korkan bireyin zihni tehlike ile meşguldür ve artık bir yargıda veya bir usavurumda bulanamaz. Fikirleri bulanık ve düzensizdir. Gidimli analizlere veya mantığın uslamlamalarına ulaşamaz artık. Buna karşılık, oldukça arkaik düşüncelerin hüküm sürdüğü infra-rasyonel düzeylerde, az veya çok önemli boyutta bir geriye dönüş yapar. Bazı korkular (karanlıktan, toplumsal ilişkilerden korkma) büyük ölçüde, kişilerin içine kuşaklar ötesinden yerleşen arketipik heyecanların veya yeniden ortaya çıkmak için bir fırsat kollayan çocukluk ürküntülerinin yeniden canlanmasıdır. Sonuçta psikanaliz bizi, yetişkinin bazı kaygılarına eski heyecanların yinelenmesi olarak bakmaya alıştırdı: örneğin bazı ailelerin

(5) Korkunun yerine getirdiği bu kurtarıcılık rolü Dördüncü Bölüm'de ele alınacaktır.

(6) *La peur et l'être*, Toulouse, Privat, 1974, s. 55.

çocuklarını kaygılı bir aşırı koruma altına aldığını ve bunun da korku için uygun bir zemin oluşturduğunu biliyoruz. Bazı nesnelerden veya durumlardan korkan aileler, kaygılarını, genç olması ölçüsünde daha alıcı olan çocuklarına açıkça aktarırlar.

Genellikle sürekli bir iz bırakmadan, bir an içinde sona eren heyecan-şok hakkında söylenecek pek bir şey yoktur. Minimal şiddeti bireylere göre değişen, beklenmedik bir stimülüsün yolaçtığı heyecan-şok, oldukça iyi tanınan irkilme tepkisi ile ve üst fonksiyonların neredeyse genel askıya alınması ile kendini gösterir. Bu, örneğin, bir kapının bir kişinin sırtına çarpması veya beklemediği bir sırada bir kişiye dokunulması durumunda ortaya çıkar. Aniden ortaya çıkarak, stimülüsün saptanmasından ve sürpriz unsurunun dağılmasından sonra genellikle çabucak yokolur. Aynı şekilde, korku durumu olarak adlandırılabilecek şeye girmez. Korku durumu başlangıcında daha içe işleyicidir, gelişimi daha yavaştır ve süresi daha uzundur. Belirgin özelliği belki de düş gücünün genel yüklenmesine dayanır. Henüz aktüel olmayan, fakat beklenen veya şüphe edilen tehlike tarafından kışkırtılan bu korku durumu, her türden zihinsel tasarımları bol miktarda üretme eğilimindedir. Bu sözde-düşsü faaliyet içinde çok sayıda kaygı yaratıcı unsur vardır ve henüz açıkça ve basitçe keşfedilmedikleri sürece önemleri, gerçekliğin oldukça ötesinde düzenli olarak abartılır. Örneğin karanlıktan korkan çocuklar bu fenomenin kurbanıdırlar: korkutucu veya kötü yaratıklar, odalarına sızmak için geceden faydalanırlar. Kendini güvenlikte hissetmek için bir kişinin varlığına veya bu kişi olmadığında, hayaletleri uzaklaştıran bir ışığa ihtiyaç duyulur. Bu noktada, bu durumun, çocuğun, annesinin yanında kalma

süresini uzatmak için veya şu ya da bu biçimde bazı çıkarlar elde etmek için kullanabileceği bir korku şantajına fırsat yaratabileceğini belirtelim. Chateaubriand'ın genç şövalyesinin bunalımlarını hatırlıyoruz. Bu gencin, Combourg'un[7] bunaltıcı kulesindeki yalnızlığı, kuşkusuz tamamen açıklamasa da muhtemelen onun eseri üzerinde derin bir iz bırakmıştı.

Öte yandan düşselliğin kendi mantığı vardır ve bu hiç de usavurumlarla beslenmez. Aksine, ölçüsüzlüğe ve R. Caillois'nın ifadesi uyarınca[8] "gizemli olanın" ve "anlaşılması güç olan"ın tahriklerine açıktır.

Psikolojik düzlemde, ben, duyguların anarşik boşalmasına maruz kalır. Timik denge radikal bir şekilde altüst olur. "Fikirler ve eylemler, derinlemesine bir değişime uğrar. Bilinç altına atmanın yetersizliği, psişik sürecin aşırı değişkenliğine, otomatizmin baskın gelmesine, refleks biçimindeki operasyonların zincirlerinden boşanmasına yolaçar. Dolayısıyla harekete geçme yeteneği bozulur. Bilinç altına atamama, bazı kişileri de durgun, pasif, tepkileri yavaş, insiyatiften ve çabadan yoksun hale getirir", G. Delpierre'in oluşturduğu tabloya göre.[9]

Öte yandan, özellikle korkunun ortaya çıkışına uygun bir zemin oluşturan bireylerde, yapıcı elemanlar ve bazı kişilik özellikleri, korkuya yönelirler ve onun etkilerini güçlendirirler. Esas olarak aşırı heyecanlılıkla ve kaygılılıkla belirlenmiş bir yapıya sahip bazı erkekler veya kadınlar vardır. Bununla

(7) Bkz CHATEAUBRIAND, *Mémoires d'outre-tombe*, Paris, Gallimard, 1951.
(8) *La pieuvre. Essai sur la logique de l'imaginaire*, Paris, Ed. de la Table Ronde, 1973, s.228.
(9) Daha önce belirtilen eser, s.67.

birlikte, bu özellikle önemli somatik bileşeni içerdiklerine ve zaten patolojik bir görünüm sunduklarına göre, bu fikirleri daha ilerde tamamlayacağız.

II. Korkunun Fizyolojik Görünümleri

Korkuya eşlik eden temel fiziksel tezahürleri, herkes tecrübe yoluyla tanımaktadır.

Bu tezahürler, heyecanların çoğu gibi, esas olarak nöro-vejetatif sistemin yollarını izlerler. Kalp atışlarının hızlanmasını, "soğuk" terleri, irkilme tepkisini kim yaşamamıştır ki? Daha şiddetli korkularla bağlantılı olarak, daha nadir olarak başka fizyolojik dışavurumlar da mümkündür. Bu durumda, genel titremeler, dilin tutulması, hatta az veya çok uzun süreli bir bilinç kaybı sözkonusu olabilir. Kâşif D. Livingstone, bu nöro-vejetatif aksiliklerden birini yaşamış. Bozkırdaki bir yolculuğu sırasında saldırgan bir aslanla karşılaşmış. Tanıklığını şöyle anlatıyor:[10]

"Aslanın kükremesi kulaklarımda korkunç bir şekilde çınlıyordu. Bir av köpeğinin fareyi silkelemesi gibi beni silkeliyordu. Şok bende, bir kedinin dişleri arasındaki bir farenin gösterebileceğine benzer felç edici bir tür donma yaratmıştı. Bir tür duyarsızlığa yolaçmıştı. Ve tamamen bilinçli olmama rağmen ne acı ne de korku hissediyordum. Ameliyatçının bütün hareketlerini gören fakat kloroformun etkisiyle neşterin varlığını hissetmeyen bir hastanın durumundaydım. Bu özel durum, iradi bir sürecin sonucu değildi; bir aslanın karşısında bile tüm korku duyumunu yokeden şey şoktu."

(10) B.Disertori ve M.Plazza, *La psychiatrie sociale*, Paris, ESF, 1975, s.30.

Bu tek örnek bile ispatlama için yeterli olabilir. Bununla birlikte, korkunun ortaya koyduğu fizyolojik mekanizmalar çok daha çeşitlidir ve bahsettiğimiz total bilinç altına atma yerine, daha önce sözkonusu edilen saldırıya geçiş veya kaçış gibi karmaşık bir devindirici davranışa başvurulabilir. İçerilen otonomik tepkiler sonuçta, gerek ilgili yapının geleneksel fonksiyonlarını hızlandırarak, gerekse aksine onları yavaşlatarak, organizmanın bütün aygıtlarını etkileyebilecek güçtedir. Her organın çifte sınır dağılımı, sempatik sistemi ve parasempatik sistemi, normal durumda (yani şiddetli tahriklerin olmadığı durumda) iki sistem arasında varolan fonksiyonel işbirliğindeki (synergie) bozukluklara bağlı olarak, muhtemel dengesizliklerin ortaya çıkışına yolaçar. Böylece, J. M. R. Delgado'nun[11] yaptığı döküme dayanarak, değişimler gözlemlenebilir: epiderm düzeyinde (daha kesin bir ifadeyle, derinin direncinin, sıcaklığının, vazomotor tepkilerin değişmesi, özgül veya temel olmaksızın, heyecanların çoğuna eşlik eden tüylerin diken diken olması), kalpdamar sistemi düzeyinde (takikardi veya brakikardi), solunum sisteminde apne (solunumun durması), dispne (solunum güçlüğü) ve hiperpne, midebarsak sisteminde (salgılar ve vazomotör tepkiler) veya jenital-üriner sistemde (hacim olarak ve ritm olarak sidikte ve aybaşı kanamasında artma). Özgül duyumsal organlar düzeyindeki (örneğin gözbebeğinin tepkisi) ve hatta iskelet kaslarındaki (gerileme, titreme) düzensizlikler de belirtilebilir. Bu tepkiler, humoral, antagonist epinefrin (adrenalin) salgıları veya gerek sempatik sistemini gerekse parasempatik sistemini canlandıran asetilkolin salgı-

(11) *L'emotivite*, Paris, Masson, 1975, s.19 ve devamı

ları tarafından doğurulur. Bu tepkisel kümenin beyinsel hazırlanışı, diensefalomezensefalik bölgenin bazı yapılarının aktivasyonuna, özellikle hipotalamusa dayanır. Bununla birlikte konu üzerine yapılan son araştırmalar henüz kapsanan merkezleri tam olarak belirlemeyi olanaklı kılmıyor. Muhtemelen talamik, amigdalyen çekirdeklere ait olan, diğerlerinin yanısıra, ağımsı oluşumun çekirdeklerine ait olan bir nötronlar grubunun, heyecana bağlı tepkilerde belirleyici bir rol oynadıkları sanılıyor. Fakat bu tepkilerin, heyecana bağlı sarsıntının nedeni mi yoksa sonucu mu olduğunu saptamak henüz güç.

Her ne olursa olsun, korkunun, diğer heyecanlar gibi, bireylere ve koşullara göre değişen fizyolojik etkileri olduğu açıktır. Hatta aynı kişinin aynı faktör karşısında çelişkili tepkiler verdiği de gözlemlenmiştir

Daha önce belirttiğimiz gibi, duyarlılığın bu değişkenliği büyük ölçüde sözkonusu kişilerin heyecanlanma yapılarıyla açıklanır. Bu kişiler genellikle, heyecanlarla beraber gelen somatik tezahürlerde bir abartı gösterirler. L. Michaux'nun[12] belirttiği gibi bu aşırı heyecanlı kişilerde, "her türlü heyecanın bulunmaması durumunda saptanabilen *sürekli bir sendroma* kumanda eden nöro-vejetatif sistemin bir uyarımı görülebilir: tendon dokusu reflekslerinde, cilt ve gözbebeği reflekslerinde canlanma, duyusal ve duyumsal aşırı duyarlılık, vazomotor tepkilerde aşırılık (solgunluk, yüze kan akını, terleme), spazmlara eğilim, takikardi, konuşma bozuklukları". Özellikle beklenmedik bir heyecan ortaya çıktığında nelerin olabileceği tahmin edilebiliyor: bu he-

(12) *Les phobies*. Paris. Hachette. 1968, s.139.

yecan, "genel titreme ile, kaslardaki hareketlenme ile, yüze kan akını ile, nabzın hızlanması, konuşma bozuklukları, sindirim bozuklukları ve üriner bozukluklar ile, bazen fikirlerdeki karmaşıklık ile nitelenen heyecanlılığı başlatır".

Öte yandan heyecana bağlı tezahürlerin davranışın kültürel *pattern'lerinin* etkisine maruz kaldığını ve uygarlık ve eğitim seviyesine göre değiştiğini ekleyelim. Özellikle doğulular olmak üzere bazı halklar, çocuklarına korku karşısında olduğu kadar acı karşısında da aldırmazlığı öğütlerken, Anglo-Saksonlar gibi bazıları da onlara duygularına hakim olmayı öğütlerler: bu ünlü *self-control'dür*.

Fakat korku-heyecan, korkunun tamamı değildir ve korkuyu, yukarıda betimlediğimiz duygusal-davranışsal düzensizliklere indirgemek hiç mümkün değildir. Dolayısıyla şimdi, gerçekliğin yollarını izlemesine veya tersine kendini düşselliğin fantazilerine terketmesine göre, biçimlerindeki değişkenlik ve görünümlerindeki çeşitlilik çerçevesinde onu kavramaya çalışacağız.

İKİNCİ BÖLÜM

KORKUNUN ŞEKİLLERİ

I. Doğal Korkular

Bazılarının[13] bütün sonraki kaygıların -zaten, doğru bir biçimde korkular arasına sokulamayan kaygılar- prototipi yapmak istedikleri varsayımsal doğum örselenmesi (traumatisme) dikkate alınmazsa, bireyin ilk gerçek korkuları algısal evrenin gelişmesiyle bağlantılıdır. Bu algısal evren dolaysız değildir ve yeni doğmuş bebeğin duyumsal dürtüler karşısında alıcı olması yavaş yavaş gerçekleşir. Çok sayıda gözlem, yeni doğmuş bebeğin duyusal aygıtlarının, bu uyarılara karşı, yüksek bir eşikle korunduğunu ortaya koydu. Özellikle, hayatının ilk haftalarında bebeğin, çevrenin stimülilerinden korunmuş olduğunu düşünen R. Spitz[14] bunu onaylar. Ona göre, bu stimüliler "ancak, şiddetleri koruyucu eşiği aştığı zaman algılanabilirler. Dolayısıyla bunlar, hoşnutsuzluğunu şiddetli bir biçimde gösteren bebeğin dinginliğini bozarak bu eşiği istila ederler". Bu sırada korku çocuğun dünyasına girer.

İlk dönemin gerilimli dönemlerine, ve aşırı uyarılar ve hoş olmayan durumlarla bağlantılı olarak onlara eşlik eden boşalım fenomenlerine (krizler, ağlamalar, el kol hareketleri) bir süre sonra, seki-

(13) O. RANK, *Le traumatisme de la naissance*, Paris, Payot, 1976.
(14) *De la naissance à la parole*, Paris, PUF, 1973, s.28.

zinci ay civarında, duygusallığın büyük bir roloynadığı bazı durumlarda hoşnutsuzluk tepkileri eklenir. Libidinal nesne, anne o sırada oluşur ve saptanır. Çocuk, anne onu terkettiğinde özellikle yerini bir yabancı aldığında kaygıya kapılır. Bu yabancının yaklaşması, annesini bekleyen bebeği düş kırıklığına uğratır ve terkedilmiş olma korkusunu yeniden canlandırır. Şu halde, hayatın başlangıcında varolmayan Ben'in yerini, önceki libidinal kayıtsızlık aşamasından kopan ve ayrıcalıklı bir muhatap ile dengeli nesnesel ilişkiler kurmaya yetenekli hale gelen, daha önce yapılanmış bir Ben alır. Dolayısıyla bu ilk nesnenin kaybedilmesi, bazen, önemli duygusal bir örselenmenin özelliklerini taşıyan doğrudan narsisik bir tehdit gibi yaşanır. Hatta bu örselenme, daha ciddi vakalarda, R. Spitz[15] tarafından dramatik bir kaşeksi olarak betimlenen hospitalizm sendromuna varabilir. Fakat Ben'in oluşumunun ilk çizgileriyle birlikte ortaya çıkan, nesneyi kaybetme korkusu ve yabancı korkusu, böylece rahat rahat aşılır. Bu ilk korkuların, genetik gelişmenin bu temel evresine yerleşimini belirtmekle kendimizi sınırlayalım. Şu halde Ben'in sonraki tüm gelişimi, yapılanma ve örgütlenme biçimi, büyük ölçüde, eksteroseptif olduğu kadar proprioseptif stimülilere hakim olunma tarzına ve aynı zamanda bu ilk kaygı krizinin aşılma biçimine bağlı olacaktır: bu krizin ortaya çıkmasında temel önemi olan ayrılık korkusunun, terimin duygusal anlamında çocuğun, ilk gerçek korkusu olduğunu bir kez daha vurgulayalım. Bu korkunun ardından, L. B. Ames'in belirttiği[16] gibi, yaşa göre değişen bir görünüm alan

(15) Daha önce belirtilen eser, s.214.

(16) Sleep and dreams in childhood, *Problems of sleep dream in children*, 6-29, ed by. E.HARMS, Pergamou Press, 1964.

birçok başka korkunun geleceği kolaylıkla tahmin edilebilir.

İki buçuk-üç yaşına doğru, beş yaş ve daha sonrasına kadar süren karanlıktan korkma başlar. Bu konuda cinsiyetler arasında hiçbir ayrım yoktur ve küçük kız ve erkek çocuklar odalarında veya yataklarında yırtıcı hayvanlar olmasından veya bir dönem sonra, dolapların içinde veya örtülerin arkasında hayaletler veya hırsızlar olmasından korkarlar. Uyutma törenleri (annenin yanında olması, şarkılar, sallama), uykuya hazırlayıcı faaliyetler (başparmağın emilmesi, yanağın veya kulağın okşanması, bir saç tutamıyla oynanması) ve peluş nesnelere veya hayvanlara sarılma, bunların hepsi de karanlığa karşı kovucu uygulamalardır: güvenlik duygusu verirler ve yatıştırırlar. Her şeye rağmen gece uykusu kabuslarla ve çocuğun bilinçaltında varlığını sürdüren gece dehşetleriyle, çözülmemiş bir iç çatışmayla, az çok doğrudan ilişkili kaygılarla bozulabilir veya kesintiye uğratılabilir. Bu fenomenler özellikle ergenlik öncesi aşamada gözlenirler, fakat daha nadiren, yeniyetmelik dönemlerine kadar sürerler.

Belki de bireysel psikolojiden kolektif zihniyete geçmek, bu karanlık korkusu meselesinden hareketle daha kolay olur.

Gecenin kaygılandırıcı olduğu, bütün insan grupları tarafından ve en eski çağlardan beri tecrübe edilmiştir. Birkaç mağaranın köşesinde birbirine sokulan ve çevredeki tehlikelerle ve yırtıcı hayvanların gelme ihtimaliyle birlikte uzun saatler boyunca bir şey göremez hale gelen ilk çağların insanları için, gündüzün sona ermesiyle başlayan ürküyü düşünelim. Şu halde karanlık nesnel tehlikeler taşıyabilir ve yukarıda belirtilen gece dehşetleri, riskleri öznelleştirerek devreye girebilir. Her iki durumda

da, J. Boutonier'den yola çıkarak, J. Delumeau'nun[17] yaptığı ayrıma göre, yavaş yavaş bir *karanlık korkusuna* dönüşen *karanlık içindeki bir korku* sözkonusudur. Delumeau şöyle yazar:[18] "Her gece yeniden başlayan bu korkular kuşkusuz insanlığı duyarlılaştırmış ve ona gecenin tuzaklarından korkmayı öğretmiştir".

Ve eğer insan karanlık içinde ne yapacağını bilemez duruma düşüyorsa, bunun nedeni iki faktörün ortak eylemine bağlı gibi görünüyor. Bir yandan, insan, soyoluş sırasında, diğer duyumsal fonksiyonların aleyhine olarak, çok keskin bir stereoskopik görme yetisi kazanmıştır. Böylece, diğer memelilerin çoğu için işitme veya koku alma (ultrasonlar yayan organları, yarasaların veya yunusların gerçek sonarlarını bir yana bırakırsak), zayıf bir gece görme yetisinin yerini alırken, insanda bunlar daha az gelişmiştir. Öte yandan, doğa onu, yaratıcı eyleminin ve estetik ve teknik ürünlerinin kaynağında yeralan güçlü bir düş gücüyle donatmıştır. Fakat yukarıda belirttiğimiz gibi bu düşselliğin bazı nitelik kusurları vardır. Gün batarken uzayan gölge, onun için fantezilerine serbestlik tanıma fırsatıdır. V. Hugo, alacakaranlıktan bahsederken bu özelliği vurgular:

"İşte havada, karanlığın abarttığı,
tüm bu karmaşık gürültülerin dolaştığı an..."

Fakat geceden doğan tasarımlar, şairin söylediğinin ötesine giderler. Sonuçta herhangi bir algısal dayanağa artık gerek yoktur, zihin kendinde, kaçınılmaz olarak reel içinde yeralmayarak yaratığı yeterince kaynak ve düşsel yaratım bulur. Böyle-

(17) *La peur en Occident*, belirtilen yayın, s.89-90
(18) A.g.e.

ce gecenin yanılttığı insanlar tarafından düşlenen bütün doğaüstü ve fantastik yaratıklar ortaya çıkarırlar: bunlardan, bu bölümün ikinci kısmında bahsedeceğiz.

Şimdi, günün sona ermesinin yolaçtığı ve ne onun irrasyonel karakterinin ne de gündelik deneyimin tamamıyla yoketmeyi başaramadığı ilginç oluşuma yeniden dönelim: güneşin yeniden doğmayacağı, başlayan karanlığın, gün ağarması ile artık kovulamayacağı saplantısı. Batıl inançlara dayalı bu korku, bütün toplumları (örneğin Aztekler) sarmıştır ve muhtemelen burada, ruhun, ölümün bir öncelenmesi olarak düşündüğü şey karşısındaki heyecanlarına tanık oluyoruz. Zaten mitler de, cehennemi ve ölüler dünyasını anlatmak için sürekli olarak aynı karanlıklar evrenine göndermede bulunarak bu bakış açısını doğruluyorlar. Eski çağların korkutucu tecrübelerinin bu kollektif öyküleri ile, bir lanetten gelen bir gölge arasında bağlantı kurmamak mümkün mü?

Fakat doğal fenomenler arasında gece, tek korku habercisi değildir. Gökyüzü olayları, hatta en alışılmış olanları bile, korkuya katkıda bulunurlar. Özellikle bilim ve tekniğin henüz yeterli bir gelişme seviyesine erişmediği ve dolayısıyla zihinlerin, büyüsel ve batıl inançlara dayalı yorumlara oldukça açık olduğu zamanlarda. Doğal meteorların gerçekte ne olduğunu açıklayamayan ve dolayısıyla anlayamayan insan, bazen yıkıcı olan gücüne tanık olduğu bu şeyden kendiliğinden bir şekilde korkar. Fırtınalar, kar ve dolu, hortumlar, katma olgular olarak, nesnel kargaşalara yolaçarak, tarım ve yerleşim alanlarının üstüne üşüşürler: cahillik dönemlerinde, bunlardan çok korkulması anlaşılıyor. Ya depremlere veya deniz fırtınalarına ne demeli? Dep-

remin veya kudurmuş bir okyanusun yarattığı tehlikeler karşısında insan kabul edilmesi zor güçsüzlüğünü görür. Yer sarsıntılarına veya dalgaların azgınlığına karşı yapabileceği hiçbir şey yoktur ve kendini karşılarında komik bir oyuncak gibi hissettiği bu güçlere teslim olmaktan başka yapabileceği hiçbir şey yoktur Dolayısıyla kendini tamamen korkuya bırakır.

Bu korkutucu doğal fenomenlere, onların sonucu olan veya olmayan ve aynı derecede korkutucu olan başka fenomenler eklenir. Bunlar arasında yangınlar, ırmakların taşması ve seller, yakıcı ve uzun süreli kuraklıklar sayılabilir. Teknik ilerlemeler sayesinde az çok mücadele edilen bu felaketler yerlerini bir ölçüde, en azından ileri ülkelerde, okyanusların kirlenmesine, tarım ve hayvancılıktaki kimyasal zehirlenmeye, atomik radyasyonlara bıraktılar. Bir korku diğerini kovuyor.

Önemli maddi zararlar ve devresel bir geri dönüş tehditi, bu kaygıları ve üreticilerini ciddiye almayı gerektiriyorsa da, bunlar, yine doğal elemanlar arasında yeralan ve çok daha irrasyonel ürkülere yolaçan fenomenler gibi değildirler. Bu, zararlı sonuçları nadir olan, gök cisimlerinden, yıldızlardan, kuyruklu yıldızlardan ve güneş tutulmalarından korkma vakasıdır. Kuşkusuz, az çok yakın bir yıldızın patlayacağından, bir meteor yağmurundan, bir göktaşıyla çarpışmaktan, iyonik ışımadaki mevsimsiz bir değişiklikten, güneşin sönmesinden, gezegenlerin yörüngelerinin değişmesinden ve bu türden başka olaylardan korkulabilir. Yine de bu tür kazaların olasılığının çok az olduğunu kabul etmek gerekir.

Fakat zaman zaman gökyüzünde, endişe yaratan değişiklikler olur. Seyreklikleri ve tuhaflıkları -

özellikle henüz emekleme aşamasında olan bir bilim açısından- onları, neredeyse hiç olmayan, muhtemel kötü sonuçlarından bağımsız olarak korkulan bir şey haline getirir. J. Delumeau geçmiş yüzyıllarda, "gökkuşağı da dahil olmak üzere alışılmamış gökyüzü olaylarının yarattığı bu dehşetten" bahseder. "Gökkubbedeki düzensizlikler ve daha genelde, yaratımdaki her türlü anomali, kötülük belirtisinden başka bir şey olamazdı". Kuyruklu yıldızlar ve ay ve güneş tutulmaları da bu gökyüzü mucizeleri arasında yeralıyordu ve bunlara bugün de hâlâ titreyerek bakılıyor.

Genel olarak bütün bu kozmik belirtiler, halkı güçlü bir şekilde etkiliyor çünkü bunlar, tanrıların klasik mekanı olan gökyüzünde yeralıyorlar. Bu nedenle, tanrıların insanlara hitap etmek için gönderdikleri semboller olarak yorumlanabiliyorlar.

Daha önce söylediğimiz gibi bu tür ürküntüler, irrasyonel türdendir. Ve her tipte iktidara talip olanlar da genellikle irrasyonaliteye dayanıyorlar. Eski çağların halklarının naifliği, fakat aynı zamanda şarlatanların ve vaizlerin ustalığı, yıldızların gücüne yönelik gerçek bir inancın oluşmasına yolaçtı. Büyü ve batıl inanç, yıldızlardan korkmada, çok önemli bir destek bulurken, zaten doğal olarak endişeli olan zihinler tarafından benimsendiler. Çağımız da kuralı bozmuyor ve bugün hâlâ bazı astrologlar baş köşeyi tutuyorlar. Genelde bunlar, bilimsel kültürün ortaya çıkışı karşısında, tamamen ortadan kalkmakla birlikte eski güçlerine alışamayan vaizlerden daha iyi direndiler. Sonuçta daha dünün kilise adamları, "yukarıdaki" bu belirtileri, tanrının kızgınlığının göstergesi olarak yorumlamak için hiçbir fırsatı kaçırmıyorlardı. Böylece Son Yargıları, "gökten gelen" yardımlarla ve yoketme ve ceza-

landırma tehditleriyle, mükemmel bir güvence elde ediyordu. Bu şekilde, korku yoluyla, derinlemesine sarsılmış ruhlar üstünde kendi çıkarları doğrultusunda bir iktidar kuruyorlardı, ki burada korkunun gerçek bir pedagojisi görülebilir. Buna daha sonra yeniden döneceğiz.

Şimdi, insanların, tarih boyunca doğal bir felaketle veya önemli bir politik-sosyal olayla bağlantılı olarak daha konjonktürel korku nedenlerine sahip olduklarını incelemeye devam edelim. Depremleri bir yana bırakalım: bunlar daha önce sözkonusu edildi ve ayrıca bunlar oldukça istisnai olarak kalıyorlar. Buna karşılık salgın hastalıklar, açlıklar, ayaklanmalar ve savaşlar, genellikle haklı olarak halkları endişelendiren, yinelenen tehditleri temsil etmişlerdir (ve bugün de dünyanın şurasında ya da burasında hâlâ temsil ediyorlar). Sıkça yaşanan ekonomik güçlüklere eklenen, savaştaki ordular, köylü ayaklanmaları, işgaller, ekonomik güçlüklerin yolaçtığı güvensizlik duygusunu daha da artırdılar.

Toplumsal bünyeye iyi uyum sağlayamayan, hatta açıkça marjinal olan bireyler de bu korkutucu ortamın yerleşmesine ve korunmasına katkıda bulunurlar. Eski çağların serserileri, göçebeleri ve haydutları, günümüzde yerlerini her türden suçlulara ve katillere bıraktılar. İçinden çıktıkları toplum tipiyle sıkı ilişki içinde, bunlar korku saçarlar. Hatta bu korku bazen büyüleyiciliğin renklerine bürünür. G. Roheim[19] ve G. Devereux,[20] toplumun "en uç noktalardaki sapkınları"[21] bile "açıkça tanıdığını" belirterek, bazı ilkel toplumların insest ya-

(19) Psychoanalysis of Primitive Cultural Types, *International Journal of Psycho-Analysis, 13*, 1932, s.1-224.
(20) *Essais d'ethnopsychiatrie générale*, Pari, NRF, 1970, s.119.
(21) A.g.e

sağını çığnemiş bir erkeği "hayranlıkla karışık olarak kınadıklarını" vurgularlar. G. Devereux şöyle açıklar:[22] "Sapkının romantik varlığı, belli bir ölçüde, normun, en iyi adapte olmuş bireyler tarafından bile tam olarak benimsenmediğini ve bireylerin, normu ihlal etme cesaretini gösteren "kahramanla", "büyük suçluyla" ve "ilginç kişiyle" özdeşleşmelerini ortaya koyar".

Öte yandan akıl hastaları da heyecan yaratmaktan geri kalmazlar. M. Foucault'ya[23] göre Rönesans döneminde delilik kendini şöyle gösterir: Orta Çağın sonuna doğru "delilik ve deli, belirsizlikleriyle birlikte önemli bir rol üstleniyorlar: tehdit ve alay, toplumdaki başdöndürücü aptallık, ve insanların komik incelikleri". Ve zihinlerdeki sonraki biçimleri ne olursa olsun, bir dönemde cinlerin hakimiyeti olarak görülüp yakılmaya mahkum olurken, bir başka dönemde hastalık olarak görülüp tedavi edilebileceği düşünülse de, bugün hâlâ tam olarak yokedilmemiş olan delilik, bizzat yapısındaki gizem ile şaşkınlık yaratmaya devam ediyor. Ve psikiyatri kliniklerimizin duvarlarının, çeşitli psikolojik tedaviler de dahil olmak üzere kimyadan nöroşirürjiye kadar tüm modern tıbbi araçlarımızın hâlâ deliliği giderme aşamasında olmadığını kabul etmek gerekir. Bunun nedeni, kendilerinin de bu kaygıyı taşımaları ve aynı zamanda bir iç tehlike olarak hissedildiği halde, kolaylıkla duvarlar ardına kapatılmak istenen bu tehdite karşı yeterli güvence sunamamaları.

Delilik, alışılmamış bir şeydir. Fakat bilinmeyen de korku taşıyıcısıdır. Daha önce bahsettiğimiz,

(22) A.g.e.
(23) *Deliliğin tarihi*, Paris, UGE, 1961, s.25

çocuğun ilk korkusu, burada muhtemelen yeniden gündeme gelme olanağı buluyor. Fakat bilinmeyen korkusu varoluş içindeki çeşitli koşullarda, çeşitli biçimlerde beslenebilirse de, her türlü deneyden (en azından dolaylı olan) kaçan ve gizem düzleminde bütün diğerlerinin üstünde yeralan bir olgu vardır: bu olgu ölümdür. Klasik meşguliyet konusu olarak ölüm, bütün bilinçlerin temelinde yerahr ve bütün karışıklıkları besler. J. C. Barker'in[24] hatırlattığı gibi "hiç kimse ölüm korkusundan bağışık değildir, çünkü hiç kimse ölümden kaçamaz. Bu çok özel bir korku, bütün diğerlerinden tamamen farklı bir korkudur." Ve Paul Tillich'ten alıntı yaparak Barker şöyle devam eder: "Bu, çok özel, açıklanamaz bir bilinmezden duyulan korkudur, hiçbir zaman bilinemeyecek olan şeyden duyulan korkudur". Bu haliyle zaten ürkütücüdür.

Öte yandan, onun hakkında bilinen şeyler de bilinmeyen şeylerden daha rahatlatıcı değildir. Erişilen uygarlık düzeyi ne olursa olsun, ölü vücut karşısındaki, çirkinlikler ve pis kokular arasındaki çürümesi, canlı varlığın tanatomorfozu veya hızla, daha yavaş bir aşınma gösteren mineral artıklara dönüşmesi karşısındaki dramatizasyondan nasıl kurtulunabilir?

Şairin, çürüme sahnesi karşısındaki şaşkınlığını biliyoruz. Çürümüş bir hayvan leşine bakmak, ürküntüden başka bir şey vermez:

...

"Yakıcı ve zehirler saçıyor"...[25]

Çürüme halindeki cesedin bir korku nesnesi olduğunu ve insanın, kendi olağanüstü iğrençliği kar-

(24) *Lapeur et la mort*, Paris, Stock, 1969, s.15.

(25) Ch BAUDELAIRE, Une charogne, *Les Fleurs du Mal*, XXVII, Paris, 1972, s.43.

şısında altüst olmadan buna bakamayacağına dair çok sayıda tanıklık vardır. Örneğin L. V. Thomas[26] kaba fakat doğru bir denklemde, "ölmenin, çürümek olduğu" olgusunu vurguluyor. İşte kuşkusuz bastırılamaz heyecanlar yaratmak için hazırlanmış, etlerin sıvılaşmasıyla ilgili görüntüler. Buna değerlendirmek için, insanın çağlar boyunca, bu gerçeklik ve kendisi arasına koyduğu bütün "aygıtları" düşünmek gerekir. Her kültüre özgü sembolik yollara göre törenlerin ve adetlerin çokluğu. Makyaj uygulamaları ve olgunun yüzünün değiştirilmesi: olayın gerçekliğinde ve seçilemezliğinde hiçbir değişiklik yapamama güçsüzlüğü içindeki zihin, bir dizi maske yardımıyla onun ağırlığını değiştirmeye yönelir. Aradığı telafi yollarının sayısının sürekli artması, onun kendini güvencede hissetme ihtiyacına yeterince tanıklık eder. Bu telafi yollarından en yapılaşmış olanlar, dinler ve cenaze törenleri kuşkusuz esas olarak, ona katlanılamaz gibi gelen şeye karşı psişizmin temel bir savunma mekanizmasından kaynaklanırlar Bununla birlikte bu önlemler her zaman aynı yolları izlemezler ve mekanlara ve dönemlere göre değişirler.

Geçmişte, ölüm her yerde vardı, özellikle tuğlarla ve bayraklarla donatılmış kortejlerde, cenaze törenlerinin barok protokolünde, yas giysilerinde, mezarlıkların yayılmasında, mezarlara yapılan ziyaretlerde ve anı kültünde vardı. Bugün, "sanayi toplumlarında ölüme getirilen yasağı"[27] ortaya koyan P. Aries'in[28] deyimiyle ölüm "isimsiz" bir şey haline geldi. Konfordan sarhoş olan bir toplumun yeni tav-

(26) *Le cadavre*, Brüksel, Ed.Complexe, 1980.
(27) Les attitudes devant la mort, *Essais sur l'histoire de la mort en Occident du Moyen Age à nos jours*, Paris, Seuil, 1975, s.21.
(28) A.g.e., s.80.

rı. Geçmişte hiçbir dönemde insan bu kadar çok teknik olanaktan yararlanamamış ve bu kadar çok tüketim malına sahip olamamıştı. Yine insan ölüm karşısında hiçbir zaman bu kadar donanımsız olmamış ve çağdaş Batı toplumlarında gözlemlendiği gibi ona karşı hile yapmak için hiçbir zaman bu kadar uğraşmamıştır. R. Caillois[29] Amerikalılar'ın gömme törenleriyle ilgili olarak şunları söylüyor: "Gözlemciler aranan hedef üzerinde hemfikirler: ölümü gizlemek, acı ve gizem üstünde ısrar etmemek, törenleri ortadan kaldırmak, her şeye masum ve sevimli bir nitelik vermek, kısacası, ölüme rağmen, kayıplara rağmen hayattakilerin mutlu kalmasına yardımcı olmak."

Fakat ölüm karşısındaki davranışların çeşitliliğinin ötesinde, gözle görülür değişikliğin ardında değişmeyen bir şey vardır: her zaman aranan fakat hiçbir zaman ulaşılamayan bir yatışma isteği.

Bütün bu kaygılandırıcı ve kısır çabalamanın karşısında, P. Valery'nin[30] şu dizeleri ne kadar sakin ve olgun kalıyor:

"Bir meyvenin keyifle erimesi gibi,
Zevkle yokluğa dönüşmesi gibi,
Biçimini öldüren bir ağız içinde,
Ben de burada gelecekteki dumanımı içime çekiyorum,
Ve gökkubbe kül olup giden ruha türkü yakıyor
Kıyılar uğultuya boğulurken"

Burada, yine de gizli bir hüzün, kontrol altına alınmış da olsa bir heyecan görülüyor. Sonuçta, hiç

(29) La representation de la mort dans le cinema Americain, *Instincts et societes*, Paris, Gonthier, 1964, s.125.
(30) *Le cimetière Mariv*, Paris, Gallimard, s.25-30.

kimse ölüm korkusundan bağışık değildir, en üstün kafalar bile.

Ölüm kuşkusuz insanlar için ürkünün temel nedenlerinden biridir ve bütün diğer korkular uzaktan veya yakından ona bağlanırlar. Bununla birlikte, genellikle ona atfedilen imajların akıl almaz bolluğuna rağmen ölüm, gerçeklik düzleminde kalır ve her insan normal olarak nesnel tehlike olarak ondan korkar. Tıpkı genellikle onun hazırlayıcısı olan savaşlardan, salgın hastalıklardan, kıtlıklardan, haydutlardan korktuğu gibi Aynı derecede kategorik olunmasa da, yıldızların dış görünüşlerinden ve diğer kozmik veya meteorolojik fenomenlerden korkmasından da bahsedilebilir. Fakat bu fenomenler, korkunç şeyin sürekli referansı olarak kalsalar da, bu olguların nesnelliğinin batıl inanç veya metafizik içinde çabucak yoğunluğunu yitirdiği görülür. Böylece doğalın sınırları aşılmıştır ve yeni bir ürküntüler kategorisi düşünme gerekliliği doğmuştur.

II. Doğaüstü Korkuları

Korkunun ajanları yeryüzünde dolaşsa bile, taşıdıkları tehlike genellikle kutsal bir iradeye veya şeytansı bir güce bağlanır. Abartma kaygısı taşımadan, korkunun, evrenin büyük ölçüde kükürt koktuğu söylenebilir. Geleneksel olarak, bir dünyadan öbür dünyaya, yeryüzünden yeryüzü ötesine, doğaldan doğaüstüne, içkinden aşkına geçişi kolaylaştıran korkudur. Öbür dünyaların elebaşısı ve kraliçesi olarak korku, oralarda insanlar için başdöndürücü sayfiye yerleri hazırlar. Bu noktada şunu belirtmek gerekir ki, bu bölümün ilk kısmında *doğal korkular* adı altında ele aldığımız bütün korku yaratıcı nesneler ve durumlar, daha özel olarak doğaüstü fi-

gürlere ayrılmış olan bu kategori içinde yeniden yeralabilirler.

Sonuçta hepsinde bir abartma eğilimi vardır, hepsi kendilerini düşselliğin aşırılığına teslim ederler, hepsinde fantastik olan ortaya çıkar ve kendini dayatır. Bu dünya ile öteki dünya arasındaki eksen olarak ölüm -yine o- bu iki korku düzlemi arasındaki birleşme çizgisi üzerinde bir yer tutar. Korkunun her zaman ölümden kaynaklandığı ve her zaman her yönden ona vardığı doğru olduğu sürece, korkuların, doğaüstüne doğru gidişlerinde, dolaylı olarak veya dolaysız olarak, bu kavşaktan geçmemeleri nadirdir. Korkunun psiko-dinamik çekirdeği olarak ölüm, bütün ürküntülerin geometrik kavuşma yeridir, çünkü G. Delpierre'in deyimiyle,[31] "sonuçta tek bir korku vardır, ölüm korkusu".[32] Fakat daha yukarda belirttiğimiz gibi, insanı korkutan belki de ölümün kendisinden çok, onu izleyecek olayların ulaşılamaz gizemidir. Oysa düşgücü boşluktan hiç hoşlanmaz ve bu onu, orada kendini kaybetme riski de olsa tanımadığı şeyi keşfetmeye iter. Sonuçta, rasyonel ve materyalist, yani nesnel düşüncenin biyolojik veya doğal bir kaza olarak gördüğü -antik epikurizm tarzında- şeyle ilgili olarak düş gücü, yanlış olduğu kadar zengin olan, ve her zaman tehditlerle dolu olan bir olağanüstü olaylar serisi yaratır. İşte böylece alışılmamışlığın ve tuhaflığın dünyası açılır: cehennem ateşinin ortasında belli belirsiz siluetler görülür, ve burada, en azından Batıda, yüzünü buruşturan Deccal'ın taktiği maskeler serisi bulunur. Onun tehditlerinin veya zaferlerinin sürekli olarak duyurulması günümüze kadar halkla-

(31) Belirtilen eser, s.39.

(32) Sonraki bölümde böyle bir formülün ölüm için olduğundan çok kaygı için doğru olduğunu göreceğiz.

rın hayatında büyük önem taşımıştır. Fakat şeytan kibar davransa bile, ölüm korkusu ortalığı kasıp kavurmaya devam ediyor. Ölüm için, aynı zamanda bu korkunun büründüğü biçimler olan her türden doğaüstü tasarım oluşturulmuştur. Bunların kısa bir dökümünü yapmak öğretici olabilir.

İlk sıraya, ölümle doğrudan bir alışverişte bulunan varlıklar, yani ölülerin kendilerini koymak uygun düşer.

Gördüğümüz gibi ceset ürküntü verir ve bu kısmen çürümenin fiziksel-kimyasal özellikleriyle açıklanabilir. Görünümünün değişmesi, kokusu, ürküntüyle karışık bir tiksinti yaratır. Fakat Levy-Bruhl'un gösterdiği gibi, ölülerden korkma aynı zamanda ölümün bulaşıcı olduğu şeklindeki inanca da bağlıdır. Dolayısıyla bu, bir cesetle temasta bulunmuş olanlara dayatılan çok sayıdaki arınma ritlerinin nedenini açıklar.

Bununla birlikte bize öyle geliyor ki, ölüyle ilgili korkular esas olarak onun muhtemel geri dönüşüne yöneliktir. "Eskiden ölülerin görünmesiyle ilgili iki farklı inanç biçimi vardı, diye yazıyor J. Delumeau. Birisi "yatay" (E. Le Roy-Ladurie), naturalist, eski ve popülerdi ve kapalı bir şekilde "çiftin varlığını sürdürdüğünü" -İfade E. Morin'e aittir: ölü -vücut ve ruh-, belli bir süre daha yaşamaya ve yeryüzündeyken bulunduğu yerlere gelmeye devam ettiğini ortaya atar. Dikey ve deneyüstü (transcendantale)[33] olan diğer anlayış, hortlakları manevi güçlere bağlayan tanrıbilim uzmanlarının anlayışıdır."

Bu arada şunu belirtelim ki, modern zamanlar bu inançları büyük ölçüde azalttılarsa da, bugün de hâlâ varlıklarını sürdürmektedirler. Örneğin, gece-

(33) "Aşkın" (transcendant) olarak okunması gerektiğini düşünüyoruz.

leyin bir mezarlığın yanından rahatlıkla geçebilenlerin sayısı azdır. İrrasyonel olan ve genellikle bu korkuyu duyanlar tarafından bile şiddetle eleştirilen bu olgu, hayaletle karşılaşma korkusuna bağlanmazsa anlaşılmaz olacaktır. Yeni mezarların üstünde dans ettiği görülen hafif alevler (ceset ve toprağa doğrudan ve az bir derinlikte gömüldüğünde bu fenomen daha kolaylıkla gözlemlenir) haydi haydi korku yaratır. Çürüme süreci sırasında organik maddelerde bulunan fosforlu hidrojenin açığa çıkmasından doğan alevler, hortlaklar korkusuna, aslında bulunduğu düzeyde olmak için pek de ihtiyaç duymadığı bir destek sunarlar.

Şu halde her dönemde ölülerin geri dönüşünden korkulmuştur; bunun nedeni esas olarak onların intikam almak isteyeceklerinin düşünülmesidir. Bu endişeyi suçluluğa bağlayan ilk kişilerden biri kuşkusuz Freud[34] olmuştur. Ona göre kişilerin cinlere, perilere inanması, "bir yakınının ölümünün, eğer çok güçlüyse bu ölüme yolaçan bilinçaltındaki bir isteğin doyurulmasını sağlamasıyla" açıklanır. "Kişi, sevdiği varlığın ölümünden sonra, bilinçaltındaki bu isteğe karşı tepki gösterir." İnsan duygusallığının iki görünümlülüğünün klasik vakası. Hayalet, bazı teorilerin ona verdikleri sözde-maddiyata sahip olmaktan uzak olarak, vicdan azabının kılık değiştirmesinden başka bir şey değildir. Şu halde, ölünün iddia edilen ve korkulan düşmanlığı, yaşadığı sürece ona karşı hissedilen negatif duyguların tersine dönmüş imajıdır. Psikanalizde bu psikolojik mekanizmaya *yansıma* denir ve kişi bununla, kendi hissettiği duyguları ötekine maleder.

Kuşkusuz, hayatta kalan kişi, ölünün saldırıla-

(34) *Totem ve tabu*, Paris, Payot, 1975, s.74.

rından korunmanın yollarını arar. Ona yaranmak ve onu yatıştırmak garantili gibi görünüyor. Böylece her türlü yoksunluğa, sınırlamalara, iradi olarak kabul edilen acılara teslim olunur, ki bunların tamamı yası oluşturur. Fakat tecrübenin gösterdiği gibi, kişi çabucak borcunu ödediği duygusuna kapılmaz. Armağan verme törenleri, kurbanlar ve ruhlarla barışmaya yönelik diğer törenlerin çokluğu (enflasyonu demesek de), bazen toplumsal faaliyet ve ritler içinde önemli bir paya sahip olur ve atalar kültünü oluşturur; dinler de genellikle bunlardan türemişlerdir.

Bu alanda yapılan düzenlemelerin yaygınlığı, ölülerin yarattığı korkunun ölçüsünü gösterir. Çünkü bunlar, Freud'un[35] ifadesine göre "güçlü efendilerdir". Örneğin Orta Çağın ölüm dansları buna açıkça tanıklık ederler. Bu danslarda, her iki cinsten ve genç ve yaşlıları, zenginleri ve fakirleri zorla sürükleyen iskeletler görülür: ve hiç kimse onların gücünden kaçamaz.

Bunların yerini tutabilecek şeylere gelince, bunlar çok sayıda ve çok çeşitlidir. Burada bunların tam bir kataloğunu düzenlemek uygun düşmez, bu kitabın sınırlarını aşar. Önemli sayıda monografiler veya romanlaştırılmış kurgular büyük halk kitlelerine zaten sunulmuştur ve bunlar, bazıları bu tip yayınlarda uzmanlaşmış olan kitapçıların tüm reyonlarını işgal etmektedirler. Sonuçta biz bazı kısa saptamalarla yetineceğiz.

Hortlaklar dünyası kabaca, eşit dönemde olmayan iki kategori halinde bölünebilir. Birinci kategoriye, ister akrabaları olsun ister olmasın canlılara yardım götürmek isteyen "iyiliksever" hayaletler gi-

(35) A.g.e., s.65.

rerler. Örneğin Hamlet'in babası adalet istemek ve işlerine yardım etmek için oğluna ve arkadaşlarına yeniden görünmüştür. Örneğin eski çağların teolojik söyleminin kendi propagandasında kullanmak için geri getirdiği ölüler. Bu örnekte hortlaklar, kendilerine rağmen, militan dinsel bir ideolojinin tanıkları ve partizanları haline gelirler. Ulysee de izlenecek tutumu geveze hayaletlere danışmak üzere cehenneme iner. İlkel kültürlerde, atalara verilen danışmanlık rolü: ölüm onlara büyülü güçler verir ve bu sayede yakınlarına destek ve yardım sunabilirler, yeter ki yakınları onlara saygı göstersin.

Daha önemli olan ikinci kategori, canlılara acı çektiren, kötü niyetli ölüleri içine alır. En bilinenler arasında, onları bitkinliken öldüren öteki dünyadan gelen "öpücükle" şaşkına dönen kurbanlarının kanını emmek için gece mezarlarından çıkan vampirleri, gulyabanileri sayabiliriz.

Bu hortlaklara duyulan inanç, özellikle 17. yüzyılın sonu ve 18. yüzyılın başında Macaristan, Silezya, Bohemya, Moravya, Romanya ve Yunanistan'da yayılan gerçek korku salgınlarına yolaçtı. Drakula[36] efsanesinin doğduğu Romanya'da 19. yüzyılda bunlara hâlâ inanılıyordu. Bunlara yönelik savunma ve önleme davranışları da anlamlıdır. "Hortlağın" kötülüklerinden kurtulmak için topluluklar bu kötü cesedi topraktan çıkarırlar ve bu "kötü-ölü"yü başlarından savmaya çalışırlar. Kafası kesilir ve vücudu bir odun yığını üzerinde yakılır veya kafa ve vücut bir çukura konur ve üstüne sönmemiş kireç dökülür. Bazı durumlarda, kalbine kazık batırılır veya kalbi çıkarılarak ateşe atılır. Psiko-sosyolojik bir bakış açısından, J. Delumeau' nun[37] belirttiği gibi, "bu

(36) Bkz. J.DELUMEAU, belirtilen yayın, s.80-81.
(37) Daha önce belirtilen eser, s.81

vampırler, Kara Veba salgını sırasında Yahudiler'in payına ve 1600'lü yıllarda büyücülerin payına düşen role benzer bir günah keçisi rolünü üstleniyorlardı (bazı yerlerde)". "Sonuçta, canlılardansa ölüleri suçlamak daha iyi değil mi?" Hiç kuşkusuz, özellikle korkunun zavallı masum yaratıkların üstüne attığı iğrenç işkencelere tanık olunduğunda.

Fakat bu ilginç "kan içiciler" korkutucu ölülerin büyük evreninde ancak küçük bir yer tutarlar. Oldukça ortak bir düş gücü açısından, ölünün, ölümün ötesinde varlığını sürdürmek için bürünebileceği çeşitli biçimler olan, hayaletleri, görüntüleri, hortlakları, ruhları, çeşitli cinleri, perileri de hatırlamak gerekir. Varoluşun avantajlarından faydalanmaya devam edenleri kıskanan ölüler, onlara yapılan bu haksızlığa kızan ölüler, sonuçta intikam almak isteyen ölüler: sessiz fakat tehditkâr bu topluluk, kapalı mezarlık alanlarını ve tanatopolisi beğenmeyerek, bir topraktan daha fazla bir şey, bir krallık isterler. Ve bu taçlı hayaletlere bu dünyada, canlıların kendilerine ayırdıklarıyla neredeyse eşit bir pay vermek gerekmişti. Birçok halk inancına göre canlılar gündüzden faydalanıyorlarsa, gece de ölülere verilmeliydi. Her yerde gecenin büyülü olduğu anlatılmaz mı?

Oysa sorunu yaratan, ölünün bu gizemli durumudur. Onun yokolmasını reddetmek, insanın zihninde bazı yarıklar açar ve en uydurma kuruntular buradan içeri dalarlar. İlk olarak, ölümün muhtemel dereceleriyle ilgili bir kaygının, daha doğrusu bir şüphenin doğurduğu kuruntudan başlayalım. Sonuçta ölünün *iyice*, yani yeterince öldüğünden hiçbir zaman tam olarak emin olunamaz. Böylece doğal ölümün muhtemel ihmalleri, çeşitli biçimlerde (fakat niyet hep aynı kalır), gizlenmeye çalışılır.

Bu, bir daha dönmemesi gereken[38] ölü karşısındaki önlemlerde bir artış ile kendini gösterir. Ölü yanıltılır, yolu şaşırtılır, terkedilir, fakat en garantisi yeniden öldürülür (vampirlere yapıldığı gibi). Çünkü geri döneceği korkusu o kadar güçlüdür ki, bunu en radikal olanlar da dahil olmak üzere bütün yollarla engellemek gerekir. L. V. Thomas'ın[39] anlattığı geleneklere bakalım:

"Afrika'da, bir daha geri dönmemeleri için bazı ölülerin cesetleri gömmeden önce sakatlanır, örneğin bacakları kırılır, kulağı koparılır, eli kesilir: utandıkları için, fiziksel olarak olanaksız olduğu için, ölüler bulundukları yerden çıkmamak zorunda kalacaklardır; iyi ölüler sözkonusu olduğunda, tek bir yol vardır: onlara layık cenaze törenleri düzenlemek.

Yeni Gine'de dullar, eşlerinin hayaletine karşı kendilerini savunmak için yanlarına sağlam bir sopa almadan sokağa çıkmazlardı. Queensland'da ölülerin kemikleri sopa darbeleriyle kırılır, sonra dizler çene hizasına getirilirdi; son olarak mideleri taşla doldurulurdu. Bazı halkları, cesetlerin göğsüne ağır taş bloklar koymaya, mezarları ağır kapak taşlarıyla sımsıkı kapamaya, aynı şekilde ölü küllerinin konduğu kavanozları ve tabutları çivilemeye iten de yine aynı korkudur."

Bu açıdan, çukurlarımızın derinliği ve mezar taşlarımızın ağırlığı hakkında ne düşünmeli? Aşılamaz bir derinliğe gömerek, az ya da çok bilinçsiz bir şekilde, arzulanmayan karşılaşmalara karşı kendimizi garanti altına almaya iten yine aynı korku değil midir?

Sona erdirilmesi zor gibi görünen bu kategoriyle ilgili olarak son olarak, bütün hayaletlerin arkasın-

(38) Bazı uygulamalar tersine bir anlam taşısa da
(39) *Anthropologie de la mort*, Paris, Payot, s.301

da, en azından hıristiyan kültüründe, şeytanın siluetinin göründüğünü bir kez daha belirtelim. Her türden hayaleti yanına toplayan şeytan sonra onları, rahatsız etmek için insanların üstüne salar. Korku kırbaçını ustalıkla kullanarak bu cinler, birçok zavallı ölümlünün dişlerini gıcırdattırırlar. Öteki dünya şeytanın işçileriyle doludur.

Ahiret bilimine dayalı bir perspektifle az çok doğrudan ilişkili korkular da, doğaüstü korkuları sınıfına girerler. Bunlar dünyanın sonu ile ve kıyamet beklentileriyle ilgili korkulardır. Bazı gruplar - örneğin Yehova şahitleri- Kutsal kitaplar tarafından vaadedilen *millenium*'un olmasını ve İsa'nın yeni bir zaferini yürekten isteseler de, genellikle Son Yargı'nın renkleri daha karadır ve insanlar basit ve haber verilen acılar ürkütücüdür ve ebedi olduğu ölçüde, büyük bir kaygıya neden olur. İşte bu noktada şeytanın tehditine, insanları en korkunç cezalara çarptırma ve bu suç kovuşturmasının doruk noktası olarak dünyayı yoketme hakkını kendinde gören bir intikamcı tanrı tehditi ekleniyordu! Bin yılının korkusu, kutsal gazap anlayışı karşısında çabuk inanan bir insanlığın gösterdiği ürküden kaynaklanıyordu. Bugün bazıları nükleer silah yarışını dünyanın sonunun yeni işareti olarak görüyorlar. Fakat kuruntuları alevlendiren esas olarak ikinci bir bin yılın yakındaki sona erişi değil mi?

Korkunun doğanın yollarını veya doğaüstünün yollarını izleyerek alabileceği çeşitli biçimler çevresinde yaptığımız bu hızlı tur böylece tamamlanıyor. Şimdi kendimize sormamız gereken soru, buraya kadar bir psikolojik durum olarak bahsettiğimiz korkunun gerçekten öyle olup olmadığı veya bu psikolojik durumun birbirine yakın fakat ayrı durumlar halinde ayrıştırılıp ayrıştırılamayacağı sorusu.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KORKU DURUMLARININ AYRIMSAL İNCELEMESİ

Bazı yazarlar korkunun dereceleri arasında ayrıma giderler. G. Delpierre[40] tedirginliği, bu heyecanın daha önemsiz bir biçimi olarak düşünür. Bu noktada, çekingenliği ekleyen L. Michaux'ya[41] yakın düşer. R. Preaut[42] gibi başkaları bu alt düzeylere endişe ve ürküntüyü eklerler. Genelde panik ve dehşeti diğer uca yerleştirmek konusunda bir uyum vardır.

Bununla birlikte bize öyle geliyor ki durumlar arasındaki farklılıklar belki de dereceden çok yapı farklılıklarıdır. Bunların arasına kaygı (angoisse) ve anksiyete kavramları eklendiğinde olgu daha belirgin bir hal alıyor: bu durumda, kaçınılmaz olarak bu psişik sarsıntıların normal veya patolojik karakterini sorgulamaya yönelinir.

Fakat problemi bulanıklaştıran anlambilimsel karışıklıkların ve belirtibilimsel belirsizliklerin önemli boyutta olması ölçüsünde bu türden sınıflandırmalar içinde düzeni kurmak kolay değildir.

"Timerik durumlar:[43] endişe, korku, dehşet veya ürkü, kaygı, anksiyete, can sıkacak bir şekilde birbirinin yerine geçebilen adlandırmalarla belirtiliyorlar" diye yazar A. Le Gall[44] (varolan ayrım ek-

(40) Daha önce belirtilen eser, s.69 ve devamı.
(41) *Les phobies*, Paris, Hachette, 1968, s.140.
(42) *Combat contre la peur*, Paris, Laffont, s.152.
(43) Belirtilen yazara atfedilecek yeni bir sözcük.
(44) *L'anxiete et l'angoisse*. Paris. PUF. 1976. s.5.

sikliğini biraz abartarak). Bu durumların bazıları arasındaki farklılıkların nüans farklılığı olduğu doğruysa da, az önemli ve çok önemli biçimler kolaylıkla saptanabilirken, yalnızca "ara durumlar" arasında bir karışıklık mümkündür. Şu halde korku, anksiyete ve kaygı gibi kavramların yeraldığı ve dolayısıyla daha ilginç olan orta düzeyde, ayrımsal bir inceleme daha yararlı olacaktır.

I. Anksiyete-Kaygı:Gerekli Bir Ayrım mı?

Kaygıyı anksiyeteden ayırmak için yapılan çalışmalar oldukça eskidir, hatta klasiktir diyebiliriz. Yüzyılın başında, Brissaud onları şöyle tanımlar:[45] "Kaygı, bir kasılma, boğulma hissiyle ifade bulan fiziksel bir bozukluktur, anksiyete, tanımlanamaz bir güvensizlik duygusuyla ifade bulan psişik bir bozukluktur. "Claude ve Levy-Valensi[46] gibi daha yeni yazarlar tarafından yeniden ele alınan bir tez olarak bu, bir kaygı-duyum ile bir içdaralması-duygu arasında yapılan ayrımdır.

A. Le Gall de,[47] somatik tezahürlerin (göğüs sıkışması, vazomotor bozukluklar, nöro-vejatatif dengesizlik) kaygıya eşlik ettiğini ve onu, bu bozuklukların görülmediği anksiyeteden ayırmaya zorladığını belirtir.

Fakat M. Eck[48] gibi başka teorisyenler, tartışmayı "oldukça yanıltıcı" olarak görüyor ve bu girişimlerin sonuca vardırıcı olmadıklarını düşünüyor. Sonuçta kaygının herhangi bir somatik merkezi olabilir ve kalp-damar, solunum, sindirim, üro-jenital

(45) J. FAVEZ-BOUTONİER'den, *L'angoisse*, Paris, PUF, 1963.
(46) A.g.e.
(47) A.g.e., s.12
(48) *L'homme et l'angoisse*, Paris, Fayard, 1964, s.14.

aygıtlardan herhangi birini ilgilendirebilir. Fiziksel merkezin yerinin belirlenmesindeki bu güçlük, yaygın karakteri kaygıya psikogenetik bir köken verir. Kaygının "her şeyden önce psişik bir durum" olduğunu ileri süren J. Faves-Boutonier'nin[49] görüşü de bu yöndedir: "kaygı, fiziksel duyumlara ondan ödünç aldıkları bir değer verir". Buradan iki durum arasında, kaygı, ve anksiyete arasında ayrım yapmanın boş olduğu sonucuna vararak bu yazar keyifle bir adım daha atar:[50] "Kısacası, çağdaş tıbbi, psikiyatrik, fakat aynı zamanda romansı ve hatta felsefi edebiyatta, eğer söylenebilirse anksiyete, kaygı tarafından silinmiştir: hemen hemen her zaman kaygıdan bahsediliyor ve iki terimin eşanlamlılığının etkisi varsa da bu kesinlikle kaygının lehine. "Ve bu bakış açısına katılanların sayısı oldukça fazladır. Bizim açımızdan ise, hiç durmadan, belki de çok teorik olan ve gerçekliği zorlama riski taşıyan ayrılıklar aramak bize fiilen pek verimli görünmüyor. Kuşkusuz gerçek sorun, anksiyete durumlarının belirtilmesinde somatik elemanların varlığı ya da yokluğu değil. Kaygının ve anksiyetenin, çok benzer biçimde kendini gösteren davranışsal düzensizlik güçleri olarak birbirlerini içerdiklerini düşünmek bize daha önemli gibi geliyor; bunların eylemi bireyde, psikiyatride kaygılı kişilik denen şeyi belirler. Bu kaygılı kişiliğin oluşumu, yapısal temel üzerinde (otonom sistemin düzensizliği) öznel elemanların müdahalesini getirir (sürekli endişe, başarısızlık ve kapasitesizlik duygusu, yaşama coşkusunun zayıflığı). Şu halde kaygının ve anksiyetenin karşılaştırılmasının pek zararlı olmadığı so-

(49) Belirtilen yayın. s.22-23.
(50) A.g.e. s.29.

nucuna varıyoruz ve kabaca bunların birbiriyle yer değiştirebileceğini kabul ediyoruz. Buna karşılık, şimdi göreceğimiz gibi korkuyu kaygıdan ayırmak gerekir.

II. Korku ve Kaygı

Freud tarafından kullanılan tek bir *Angst* terimi, onu her zaman tam olarak kavramayı, her zaman olanaklı kılmaz. Bununla birlikte, J. Corraze'nin[51] belirttiği gibi, "kaygının biçimleri çoğaltılmakla kalınmadı, aynı zamanda, korkuyla olan psikolojik ve fizyolojik farklılıkları (Gellhorn), hatta faktöryel farklılıkları da (Cattell ve Bartlett, 1971) gösterildi". Yine aynı yazar şöyle yazar:[52] "Bütün psikiyatrik nozoloji içinde kaygı kendini yeniden bulur: kaygı her şeyden önce psikolojik ıstıraptır." Çok açık ki, geçici bir huzursuzluğa rağmen korku için aynı şey söylenemez. Sonuçta korku daha banaldir ve onunla daha olağan durumlarda karşılaşılır. Önceki tanıma dayanarak, korku ve kaygı arasına büyük ve birincil bir fark konabilir: normal olan ve patolojik olan. Fakat daha ilerde göreceğimiz gibi, özellikle fobiler biçiminde kendini gösteren patolojik korkular ve Henry Ey'in[53] insanlık durumunun karakteristiklerinden biri olarak gördüğü normal bir kaygı da vardır.

Şu halde onları ayıran şeyi başka bir yerde aramak gerekir. Alınabilecek en iyi kriter muhtemelen J. Favez-Boutonier'nin[54] belirttiği kriterdir: "Korku, tehlikenin varlığını ve tanınmasını gerektirirken,

(51) *Lesmaladies mentales*, Paris, PUF, 1977, s.22.
(52) A.g.e.
(53) Manuel de psychiatrie, Paris, Masson, 4. baskı, s.450.
(54) Belirtilen eser, s.10

kaygı, bizzat ve özellikle bilinmeyen tehlikenin olasılığından ve beklentisinden doğar." Kaygı, her bireydeki bir tür gizli eğilimdir, bir içerik bekleyen bir boşluk biçimidir. Bu içerik bulunduğunda, yani belirli bir nesne kararsız kaygıyı ele geçirdiğinde, kaygı korkuya dönüşür. "Korku, bir nedenin bulunmasıyla kaygıdan kurtulmuş kaygı demektir" diye yazar M. Eck.[55]

Fonksiyonel bir bakış açısından, bu bir durumdan diğer duruma geçişte, muhtemelen ruhsal yaşamın bir savunma prosedürünün olduğunu kabul etmek gerekir. Ruhsal yaşam, kaygıyla karşılaştığı sürece, tehdit içsel olarak, tanımlanamaz, hükmedilemez olarak hissedilir. Buna karşılık, kaygı belirli bir nesne tarafından taşındığında, tehlike dışa vurulur ve bazı koşullarda kontrol altına alınabilir. Kaygı duyan birey ona tamamen teslim olur ve onun bûtün ağırlığına maruz kalır. Fakat huzursuzluğuna yolaçan etkeni saptadığında, karşısına çıkabilecek durumlardan kaçınmak için önlemler alabilir. Örneğin fobikler bu yönteme başvururlar Şu halde korku, bir şeyin korkusudur: bir nesnesi vardır, oysa kaygının yoktur.

Korku, şiddeti, algılanan tehlikenin ciddiyeti ve aciliyetiyle orantılı olan duygusal tepkilerle belirlenir. Bu doğru ölçü olmadan, heyecanın ve onun sorumlusu olan etkenin uygunluğu olmadan korku hastalıklı hale dönüşme riski taşır.

Önceki bölümde korkunun nesnelerinden bahsetmiştik. Öyle sanıyoruz ki, bu konuda söylediklerimiz onların çokluklarını ve çeşitlilikleri hakkında bir fikir vermek için yeterlidir. Gördüğümüz gibi eksiksiz bir liste çıkarmaya çalışmak boşuna ola-

(55) Belirtilen eser. s.91

caktır. Yalnızca, bireysel veya kollektif her korku durumunun, koşullara bağlı veya konjonktürel bir elemanla açıklanabildiğini belirtelim. Aynı ruhsal sarsıntı temelinde, büyük bir değişiklik göstermeyen anlamlı bir kütük üzerinde, her korkunun, özgünlüğü çerçevesinde anlaşılmasını sağlayan kendi özellikleri olduğunu söyleyebiliriz. İki kişinin veya iki grubun aynı şeyden, aynı olaydan veya aynı durumdan korkmaları, bu şeylerin veya durumların onları aynı şiddette, aynı süreklilikte ve aynı zamanda ürküttüğü anlamına gelmez.

Öte yandan kaygı da derece farklılıkları gösterir ve onu hisseden kişilere, zamana ve mekana bağlı olarak bir ölçüde değişir. Fakat sorumlu bir etkenin bulunmaması onu, korkuda bulunabilen, yeterince kolaylıkla saptanabilir, ayrı çerçevelerden yoksun bırakır. Bu nedenle kaygıdan genellikle tekil olarak bahsedilirken korku çoğul olarak kullanılır.

Yine de birkaç yazar için kaygı, bu bölümün başında bahsettiğimiz gibi, birçok görünüme bürünebilir: bütün insanlara değin olan ve insanlıklarının özünde bulunan olağan ve gündelik huzursuzluktan, "açıkça farklı, hatta (bazılarına) göre karşıt veya diğerlerine göre aksine, iyice birbirine karışmış biçimlere kadar, hepsi de kaynaşmış ve birbirini kapsayan nevrotik kaygıya, ayrılık kaygısına, kastrasyon kaygısına ve psikotik kaygıya kadar (...)", diye açıklar C. Cachard.[56] Listeye bir de paranoid kaygıyı (zulüm kaygısı) ve depresyona bağlı kaygıyı eklemekte fayda vardır.

Fakat bu çok sayıdaki nozolojik tabloların ortaya koyduğu çeşitlilik gerçek olmaktan çok görünüş-

(56) Vivre d'angoisse, *L'angoisse*, *Revue Française de Psychanalyse*, cilt XLIII, Paris, PUF, s.125.

te böyledir. Bize göre, büründüğü biçimlerin ötesinde kaygı, bütün durumlarda aynı olarak, J. Chambon'un[57] deyimiyle "tek ve bölünmez" olarak kalır. Yalnızca ona çerçeve oluşturan psişik bağlam, kâh bir biçimde kâh başka biçimde onu aydınlatır. Zaten bu haliyle, her zaman hissedilir derecede kendisiyle özdeş olan kaygı, psikanaliz tarafından birincil kavram haline getirildi ve yavaş yavaş korkuyu gölgede bıraktı (onu hâlâ irrasyonel bir korku veya *sine materia* bir korku olarak görmek isteyenler varsa da).

Buna karşılık korkunun, ona özgüllüğünü veren bir nesnenin varlığı ile biçimlendiğini tekrarlayalım. Sonuçta, ne kadar çok korku nesnesi varsa o kadar çok farklı korku olduğu söylenebilir. Bu heyecanın kökeninde, her zaman onun çekirdeğini oluşturan ve onu kaygıya yaklaştırma eğilimi taşıyan arkaik yapıda temel bir duygu bulunsa bile. Fakat neredeyse anlık olarak şu ya da bu biçime bürünen ürkünün (effroi) bin suratı vardır, bu da onu çok sayıda gibi düşünmeye neden olur. Sonuçta, depresif, nevrotik ve psikotik kişi çeşitli yoğunluklarda aynı huzursuzluğu hissederken, sarp bir kaya üstünde kendini tehlikeye atmaktan korkan kişi, dünyanın sonundan korkan, hortlaklardan ürken veya örümceklerden korkan kişi ile aynı duygusal durum içinde midir?

Sonuçta, korku ve kaygı arasındaki farklılığın en önemli kriteri bir nesnenin varlığı veya yokluğudur. Bunun sonucu olarak bu iki ruhsal durum, ne kadar yakın olurlarsa olsunlar karşılıklı olarak birbirlerini dışlarlar: aynı psişizm içinde ikisinin aynı anda varolduklarına hiçbir zaman rastlanmaz. Bu-

(57) L'angoisse une et indivisible, *L'angoisse*, belirtilen yayın, s.133.

na karşılık, sık olarak birbirlerini izledikleri, birinin yerini diğerine bıraktığı görülür. Daha önce, burada bir savunma mekanizmasının bile sözkonusu olabileceğini belirtmiştik.

Bir birey korktuğunda neyden korktuğunu da bilir ve belli bir ölçüde, heyecanın körükleyicisi olarak davranabilir. O halde psikolojik durumu, tavrını yaygın bir huzursuzluğa etkili bir şekilde uydurabilmeksizin, sadece ıstırabını tanıyan kaygılı kişiden daha az vahimdir. Dolayısıyla kaygılı kişi, tehlikenin belirsizliğiyle ilişkili sıkıntılı bir bekleyişe mahkumdur. Tehditin ne olduğu saptandığı anda kaygı yerini korkuya bırakır ve buna genellikle bir rahatlama eşlik eder. Örneğin saldırıyı ve ateşe başlanmasını bekleyen asker, savaşın başlamasından önce, sığınakta olduğu ve emirleri beklediği sürece kaygı içindedir. Savaş başladığında, mermiler yanından geçmeye başladığında, açılan ilk ateşlerle birlikte içine korku yerleşir. Korkmaktadır, fakat en azından neyden korktuğunu bilmektedir ve bu şaşkınlığını bir ölçüde azaltır. Ve heyecanının onu felç ettiği uç durumlar haricinde kişi eylemini tehdite bağlı olarak yönlendirebilir. Kaygı bozucu olduğu halde korku adaptasyonu sağlar, hatta bazı durumlarda kolaylaştırır. Sonraki bölümde, insana uygulanabilen modeller oluşturmayı olanaklı kılan, hayvan türlerindeki davranışsal şemalar da incelenerek, bu gösterilmeye çalışılacaktır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ETOLOJİNİN BAKIŞ AÇISI

Etolojinin yöntemini tanımlarken N Tinbergen[58] onu, bir davranış karşısındaki bir soruya indirger: neden, veri bir durumda hayvan (veya insan) davrandığı gibi davranır? İşte ona göre "her türlü bilimsel davranış incelemesinin veya etolojinin temeli olan" soru budur.

Korkunun, ister adaptasyon düzleminde olsun ister bozma düzleminde olsun çok sayıda davranma biçimine yön verdiği kabul edilirse, etolojiye bize korku hakkında ne öğretebileceği sorusunu sormamız gerekir. Fakat kuşkusuz, bu bilimin temelinde yeralan verilerden bazılarını önceden hatırlatmak yerinde olur.

I. Etolojide Temel Olan Bazı Kavramlar Üzerine

Burada, geçen yüzyılın sonundan beri etolojistler tarafından gerçekleştirilen önemli sayıdaki çalışmaları özetlemek sözkonusu değildir. Yalnızca akılda bulunsun diye, etolojinin kökeninde, Loeb'in ve ekolünün, canlı varlığın faaliyetini düzenleyen psiko-kimyasal determinizm üzerine araştırmalarının ve Jennings'in terliksi hayvanlarda yön refleksinin işleyişi üzerine araştırmalarının bulunduğu-

(58) L'etude de l'instinct, Paris, Payot, 1971, s.13.

nu hatırlatalım. Yönelim üstüne bu incelemeler, yolu açmışlardır. Bunları 1900 ve 1925 arasında, organizma-ortam ilişkisinin keşfi izler. Whitman, evrim teorisinin ve karşılaştırmalı zooloji yöntemlerinin bulgularını meseleye uygular. Kendi açısından Heinroth karşılaştırmalı gözlemlerden yola çıkarak, Anatideler'in davranışındaki türdeşlikleri ortaya koymaya ve bu kriter sayesinde türleri biçimlerine göre anlamlı bir tarzda sınıflandırmaya çalışır. Sonra, Von Uexhüll organizma ile kendi (Umvelt) çevresi, yani hayvanın diğer organizmalarla ilişkileri kadar özel gelişim ortamı ile arasındaki ilişki üzerinde durur. Ve Craig, faaliyette bir yeniden yönlendirmeye yolaçarak bu davranışı sona erdiren veri bir davranışın (consumatory act) son aşamasını betimler ve avın aranmasının özel ve çeşitli evrelere bağlı işaretlerden yola çıkarak düzenlendiğini gösterir. Weiss, Von Holst ve Cognill ise, sinir sisteminin kendiliğinden faaliyetini ortaya koyarlar ve Beach, sinir sisteminin aynı zamanda hormonların etkisine maruz olduğunu belirtir. Şu halde bu son yazarlar, eylemlerin yalnızca dış uyarılara değil, aynı zamanda organizmanın iç durumuna bağlı olduğunu ortaya atarlar.

N. Tinbergen'in, K. Lorenz'in ve R. Ardrey'in[59] çalışmaları bu perspektif içinde yer alır. Burada etolojinin gerçek öncüleri sözkonusu olduğuna göre, K. Lorenz'in en önemli izleyicisi olan I. Eibl-Eibesfeldt[60] tarafından sıralanan biçimiyle, onların araştırmalarının başlıca temalarını kısaca belirtmek faydalı olur: "Hayvanların karşılaştırmalı etolojisi,

(59) Diğerlerinin yanısıra şu isimleri de belirtmek uygun olur: W.H. Thorpe (1963), G.Tembroek (1964), P.R.Marler ve W.J.Hamilton (1966), J.Altman (1966), R.Hinde (1966), D.Morris.

(60) *L'homme p ogramm*é, Paris, Flammarion, 1976.

davranışın iyi belirlenmiş alanlarının programlı olduğunu gösterdi; burada soyoluş sırasında gelişen adaptasyonlar sözkonusudur. Hayvanlar, bir dizi davranışla donanmış olarak dünyaya gelirler; bazı temel stimülilerle ilk karşılaşmasından itibaren hayvan, türün korunmasını kolaylaştıran belirlenmiş davranışlar gösterir; bu hareketleri başlatan fizyolojik mékanizmalarla donanmıştır; son olarak, ne zaman neyin gerektiğini, kısacası, davranışını bir adaptasyon yönünde değiştirmesini öğrenmesini sağlayan doğuştan öğrenme yetenekleriyle donanmıştır."

Şu halde hayvanların hemen hemen tamamının davranışı gibi insanın davranışı da, iç etkilere bağlı belirleyiciler tarafından önceden yönlendirilmiştir, öyle ki yukarıda alıntı yapılan yazar, soyoluş sırasında hazırlanmış "programlar"dan bahsedebilmektedir.[61] Şimdi anlamamız gereken şey, psiko-nörovejetatif kompleks olarak anlaşılan korkunun bu önceden düzenlenmiş programlar içinde ne ölçüde yeraldığı ve orada hangi role sahip olduğu.

II. Korku ve Soyoluş Sırasında Kazanılan Yetenekler

1. *Tetikte Olma Durumu ve Doğuştan Uyanıklık* -Hayvanlar hiyerarşisinin en altından en üstüne kadar, nesnel olarak tehditkar olsun ya da olmasın her zaman endişelendirici bir bileşen taşıyan çevre karşısında aynı yeteneğe tanık olunur. Evrim ortamı her varlık için, tehlikeli bir evren olduğu gibi, aynı zamanda onun geçim kaynağıdır. Buna bağlı

(61) Bu durum, insanın yine önemli belirleyiciler olan kültürel kazanımları tarafından da yönlendirildiğini unutturmamalıdır.

olarak, çok sayıdaki türün temel tavrı (ve hiyerarşi içinde daha yukarılara doğru çıkıldığında bu olgu doğrulanır), zorla saldırma (effraction) tehditi olarak adlandırılabilen (ve saf ve basit parçalayıp yemeye kadar gidebilen) bir güvensizlik duygusuna tanıklık eder.

Bu alarm durumunun, ilk canlı organizmalarda bile bulunan arketipik bir davranışın tanığı olduğu kolaylıkla doğrulanabilir. Örneğin suyu çekilen bir tarım alanında, kötü varoluş koşulları nedeniyle sulu Basilde, sitoplazmadaki yoğunlaşmaya bağlı olarak sporların ve kalın bir zarın oluşumu gözlemlenebilir. Tekhücreli hayvanlar da aynı tepkiyi gösterirler: amib, susuzluğa karşı direnmek için kistleşir ve bir asit damlasının kirlettiği alandan saklanır. Böcekler de, ister mekanik türden (temas veya basınç, hava veya su akımı, bir ağırlık eylemi veya elektriksel bir alanın eylemi, çeşitli titreşimler), fiziksel türden (sıcaklık, radyasyon) veya kimyasal türden (kara hayvanları için nem, su hayvanlar için tuzluluk ve ph, oksijen, kokulu maddeler) olsun dışardan gelen uyarılara karşı, bir tepki kapasitesinin taksilerini (taxie) veya sinezlerini (cinèse) (*preferendum*'lu davranışlar) gösterirler. Termohigro-fotopreferendum'lar, foto-taksiler veya kimyasal-taksiler (özellikle negatif), kötü veya *a fortiori* saldırgan çevre koşullarına karşı bu temel, genel direniş eğilimi fenomeninin bilinen örneklerini sunarlar.

Hayvanlar hiyerarşisi içinde yukarılara doğru çıkıldıkça, bu doğuştan davranış, ortama daha iyi bir adaptasyon yönünde belirginleşir ve ayrıntılanır.

Kuşların, kırmızı meşinden yapılmış avcı kuşları karşısındaki tepkilerini incelemek için, artık klasik olmuş birçok araştırma yapılmıştır (Goethe,

1937; Kratzig, 1940; Lorenz, 1939). Tinbergen,[62] bir alarm tepkisinin, eğer siluet, tehdit edici bir türü çağrıştıran özellikler taşıyorsa ortaya çıktığını gösterir. Dolayısıyla burada, kırmızı meşinden avcı kuşu, alarm davranışının doğrudan bir başlatıcısıdır (temel stimülüs). Bu durum, en azından memelilerde, yapılmakta olan faaliyetin aniden askıya alınmasıyla, bireyi mücadeleye veya kaçışa hazırlamaya yönelik derin nöro-vejetatif değişikliklerin eşliğinde önemli bir psikolojik ve kassal gerilimle, algılanabilir bilgilerin aranışıyla kendini gösterir.

Hiç kuşkusuz bu türden eğilimler insanda da vardır. Daha önce bahsettiğimiz gibi esas olarak ölüm korkusu olan korku, cinsel veya başka tür birçok diğer itkiden daha derinlemesine insanın içine yerleşmiştir. Sonuçta burada önemli olan, bireyin korunması ve onun dolayımıyla, kendini kurtarmak için tetikte olma mekanizmalarını kazanmak zorunda olan türün korunmasıdır. Acıda, bu fenomenin fizyolojik bir eşdeğeri görülebilir: sonuçta, genellikle her yerde bir çarpma ihtimali olduğuna ve bu çarpma önce organ için ve sonra tüm organizma için tehlikeli olabildiğine göre acı, iyi bir uyarıcıdır. Termik duyunun ve acı duyusunun kondüksiyonundan sorumlu olan iliksi gri sıvıda, bozuk bölgelerin varlığı ile kendini gösteren bir hastalık olan siringomiyelinin ne kadar ciddi bir hastalık olduğu bilinmektedir.

Çok sayıdaki örnek, korkuya karşı bu eğilimler hakkında bize bilgi verebilirler. En klasik olanı, çeşitli dereceler taşımakla birlikte, beklenmedik bir stimülüsün varlığı nedeniyle sıçrama tepkisi, bu sürekli tetikte olma durumuna yeterince tanıklık eder.

(62) *L'étude de l'instinct*, Paris, Payot, 1971.

I. Eib-Eibesfeldt[63] bu konuda şunları söyler: "1971'de Amerikan dergisi *Science*, iki ila on bir haftalık yeni doğmuş bebekler üstüne yaptıkları deneylerle ilgili olarak, Ball ve Tronick'in bir makalesini yayınladı. Sandalyelere bağlanan bebekler, sanki bir nesne yaklaşıyormuş gibi büyüyen gölgelere, tepki gösteriyorlardı. Kımıldanıyorlardı ve savunma veya uzaklaşma hareketleri yapıyorlardı. Gölgeler, nesne yandan geçiyormuş gibi asimetrik olarak büyüdüklerinde, bu tepkilerin hiçbiri gözlemlenmemişti.

Başka deneyler de korkunun, herhangi bir öğrenme sürecinin veya bir ön tecrübenin sonucu olmayan doğuştan bir eğilim olduğunu doğrulamayı sağlarlar. Örneğin bir bebek, bir boşluk üzerindeki cam bir plaka üstünde ilerletildiğinde, çocuğun, hiçbir düşme tecrübesi olmadığı halde, bir boşluk üstünde kendini tehlikeye atmayı reddettiği saptanır. Bu durumdan yola çıkarak T. G. Bower[64] şu sonuca varır: "İnsan ilkel bir duyumsal kompleksle donatılmıştır ve bunun görsel değişkenleri dokunmayla ilgili sonuçların özgüllüğünü belirler. Bu ilkel kompleks, insanın sinir sisteminin yapısına iyice yerleşmiş gibi görünüyor."

Doğuştan sağır ve kör çocukların da, tanımadıklarına karşı diğer çocuklarla aynı korkuyu duyduklarını belirtelim.[65] Bu bizi, güvensizlik duygusunun (geniş anlamda), insanın en temel güdülerinden biri olduğuna inanmaya zorlar. Bu bakış açısı, birçok araştırmacının yanısıra, korkunun, hükmetme, düzen ve nostalji eğilimiyle birlikte, "gidebileceğimiz

(63) Belirtilen eser, s.47 ve devamı
(64) Slant perception and shape constancy in infants, *Science, 151*, s.832-834
(65) Bkz. özellikle daha önce bahsedilen Spitz ve Bowlby'nın çalışmaları.

en uzak noktaya kadar, maymunlar aleminin sınırlarının ötesinde bile" hayvanlar dünyası içinde ortaya çıkan temel güdülerden biri olduğunu benimseyen R. Ardrey[66] tarafından kanıtlanmıştır.

Bu şiddetli ve ani hareketlenmeler, genellikle bir an içinde sona ererler. Bununla birlikte, bireyin, bir yandan tetikte olurken bir yandan da faaliyetini sürdürdüğü daha dağınık uyanıklık durumları da gözlenmiştir; zaten bu eğilim, normal durumda, hayvan türlerinin çoğunun davranışının temelinde görülebilir. Hatta bazı durumlarda, bu sabit, güvenlik prosedürleri olarak adlandırılabilecek şey içinde ritüelleşir. I. Eibl-Eibesfeldt[67] şöyle yazar: "Bir kişinin yanından ayrılan bir kişi için, o zamana kadar dizginlenmiş bir saldırının, aniden başlayabileceğine dair potansiyel bir tehlike vardır. Reveranslar yaparak, geri geri giderek bir odayı terkeden bir kişi muhtemelen bir korku duygusu içindedir."

Gündelik hayatın bütün kesitlerinde, bu türden olaylar rahatlıkla gözlenebilir. Örneğin, bir restoranda sessiz sessiz yemeğini yiyen yalnız bir adamı inceleyelim. Endişeli olması için hiçbir neden bulunmadığı halde, sadece yemeğinden bir çatal almak için gerekli süre kadar tabağına yönelttiği bakışlarını belirsiz bir biçimde çevresinde dolaştırdığı görülür: böyle bir davranışsal özellik, insanlığın oluşumunun en eski zamanlarına kadar giden, nöbetçinin dikkatli gözetlemesi gibidir.

2. *Güvenlik İhtiyacı* -Bütün varlıklar, huzur ve dinginlik isterler, gevşeme isterler, ki bunun doruk noktası uykudur. Bununla birlikte, bu dönemlerde

(66) *Les enfants de Cain*, Paris, Stock. 1977 (1. baskı Amerika, 1961), s.301.

(67) *Ethologie: biologie du comportement*, Paris, Ed. Scientifiques 1977 (1. baskı, 1967), s.140.

bile, sürekli güvensizlik duygusunun tam olarak yokolmadığını belirtelim. Özellikle hayvanlar, şüphe yaratan uyarı durumlarında çabucak uyanma kapasitesine sahiptirler ve sürü halinde yaşayan hayvanlar, sürünün çevresine dikilen ve bir tehlikenin yaklaşması durumunda türdeşlerini uyarmakla görevli olan gerçek gözcülerin koruması olmadan hiçbir zaman dinlenmezler.

Bireyin dengesi kadar tetiğe geçme yeteneği için de önemli olan bu güvenlik ihtiyacı, toplumsal ilişki ile kısmen doyurulabilir. Maymunlar da dahil olmak üzere birçok türde, burada birinci derecede önemli bir zorunluluğun sözkonusu olduğu farkedilebilir. R. Spitz,[68] sıcak ilişkilerden yoksun olan ve dengeli ve güven verici bir anne imajı arayan bebeklerde görülen duygusal bir çöküntü ve kaşeksi durumunu, hospitalizm sendromu adı altında betimlemiştir. Ve bu ihtiyacın anneyle birlikte olma itkisinden türediği hemen hemen kesindir. Amacı açıkça, grup içindeki bağların güçlenmesiyle birlikte, yatıştırmak olan bu rolü sonradan türdeşleri üstlenirler. Tek başına büyütülmüş genç bir maymun incelendiğinde, anksiyetesinin alt düzeyinin türdeşlerinin ortalamasından daha yüksek olduğunu ve muhatabı olmadığı için bunu kendisini kucaklayarak giderdiğini görürüz.

Şu halde, normal varoluş koşulları içinde, toplumsal ilişki tarafından sağlanan yatışma ve güvenlik olanaklarından yoksun olan birey (hayvan veya insan), toplumsal adaptasyonda ve hatta kişisel gelişmede ciddi bozukluklara mahkum gibi görünüyor. Bunlar, saldırganlıkta, cinsellikte, hatta önemli fonksiyonlarda, beslenmede, niktemeral rit-

(68) *De la naissance à la parole*, Paris, PUF, 1968.

me adaptasyonda düzensizliklerle birlikte, fizyolojik ve psikolojik çöküntüden, kişilerarası ilişkilerdeki bozukluklara kadar giden çeşitli biçimler alabilirler.

H. F. Harlow[69] maymun ve insanın ihtiyaçları hiyerarşisi içinde en ağır basanın, *Basic security* olduğunu açık bir biçimde gösterdi: *"The formation of basic security and trust in infants provides a security base for exploration of the outer world, both the inanimate world of objects and the animate world of predators, people, and playmates, particularly members of one's own species"*. [70] Bozucu olaylar, özellikle az çok tam bir *social deprivation* devreye sokulduğunda, çevreye temel adaptasyonlar düzeyinde bir başarısızlık gözlenir. Örneğin genç maymunlar altı ay boyunca tek başına bırakılmışlardır. Sonra bunlar, kendileriyle aynı yaştaki veya yarı yaştaki türdeşleriyle ilişkiye sokulmuşlardır. Bu noktada Harlow[71] şu saptamayı yapar: *"The isolates commonly huddled in a corner, frozen in terror shielding their face and body by their upraised arms and hands, or lay face upward in a frozen, prostrate position"*.

Gaspart Hauser'in durumundan ve R. Spitz'in çalışmalarından esinlenerek K. Lorenz,[72] bu ilişkiden yoksunluk durumunun patognomonik işaretinin "yüzünü duvara çevirip yüzüstü yatıp kalkmak" şeklinde kendini gösterdiğini hatırlatır: sonraki her türlü toplumsal adaptasyonun ciddi bir şekilde ipotek altında kaldığını gösterir.

(69) Love created. Love destroyed. Love regained, *Modèles animaux du comportement humain*, Paris, CNRS, s. 13 ve devamı
(70) A.g.e., s.17
(71) A.g.e., s.38
(72) *L'agression*, Paris, Flammarion, 1969, s 222.

Kuşkusuz bu alanda söylenecek daha çok şey vardır ve bu konuyu inceleyen yazarlar, etologlar ve diğerleri çok sayıdadır. Kendi açısından J. Delumeau da,[73] korku meselesi üzerine tarihçi olarak eğilerek, "güvenlik ihtiyacının (...) temel olduğunu" memnuniyetle kabul ediyor.

Bu ihtiyaç o kadar güçlüdür ki H.-P. Jeudy,[74] özellikle aşırı uygarlaşmış günümüz toplumlarını etkileyecek olan gerçek bir "toplumsal güven arama konpülsiyonundan" bahseder. Dolayısıyla toplumsal yapıları korumaya yönelik mekanizmalar (bazen çok fazla sayıda olsalar da) ortaya konur ve bu durum karşıt duyguları da harekete geçirir. Sonuçta, "düzen güçleri" güven telkin ettikleri kadar endişelendirirler de: güvenliğin toplumsal imajı olan polis, kendisine rağmen suçlunun varlığına tanıklık eder ve teorik olarak ortadan kaldırması gereken korkulara yolaçar. Fakat daha kesin bir şekilde konumuza yeniden dönelim.

3. *Tehdit ve Tehditin Anlamı* I. Eibl-Eibesfeldt[75] yeni bir çalışmasında, "farklı kültürlerin karşılaştırmalı analizinin(...), tehdit ve mücadele davranışlarının evrensel olduğunu gösterdiğini" vurgular, bu da bunların transkültürel bir ifade etme ve işaretleşme değeri taşıdığı anlamına gelir. Eibl-Eibesfeldt[76] daha da ileriye giderek şunları söyler: "Kortlandt (1972), şempanzede, gorilde ve insanda tehdit ve mücadele davranışı içindeki değişmez noktaları ortaya koymuştur; bu üç tür de tehdit etmek için elleriyle vururlar, ayaklarıyla yeri veya bir ağaç kütüğünü tekmelerler, elleriyle ve ayaklarıyla

(73) Belirtilen eser, s.9.
(74) *La peur et les medias*, Paris, PUF, 1979, s.20.
(75) Belirtilen eser, s.80.
(76) A.g.e.

ses çıkaran nesnelere vururlar, bir ağacın dallarını sallarlar (insan bu sırada rakibini tutar), bitkileri koparırlar, dalları kırarlar, dalları veya sopaları havada sallarlar, nesneler fırlatırlar veya bunları bir desteğe çarparlar. Jolly (1972) ise, tehdit ve itaat mimiklerinde değişmez noktaları ortaya koydu".[77] Tüm bunlar I. Eibl-Eibesfeldt'i şu sonuca götürür: "Harekete geçirici sistemle ilgili olarak, antagonist davranıştaki (saldırı, savunma, tutsaklık) filogenetik adaptasyonlar kesinlikle çok eskiye dayanır".[78] Genel olarak, bir tehdit davranışını benimseyen hayvan, daha büyük, daha hacimli görünmeye çalışır; yelesini, ibiğini, yüzgeçlerini veya tüylerini dikleştirir ve kabartır. İnsanda "tüylerin diken diken olması", karmaşık bir kürke sahip olduğu bir dönemin izidir. Çığlıklar, silahların (dişler, pençeler, gagalar) gösterilmesi, gözkorkutucu duruşlar ve sahte saldırılar çok sık görülürler ve bunlar, bir grubun bireyleri arasındaki ilişkileri düzenlemeyi olanaklı kılan tür içi bir işaretleşme sistemine denk düşerler.[79] Ve J. Goodall, erkek şempanzelerin hiyerarşik konumlarını bu davranış tipini benimseyerek koruduklarını ve hatta hiç kavga etmeden konumlarını daha da iyileştirebildiklerini belirtir: örneğin boş gaz bidonlarına vurarak korkutucu bir gürültü çıkarabileceğini keşfetmek için birçok merdiven tırmanan şempanze gibi.

Şu halde Etoloji açısından, tehdit her zaman aynı genel anlama sahiptir: rakibi etkilemek ve onun üzerinde önemli ve genellikle muzaffer olmak için yeterli psikolojik bir avantaj elde etmek sözkonusu-

(77) Bakınız S.Kawamura (1963), G.Schaller (1963), J.Goodall (1963 ve 1965), Eibl-Eibesfeldt (1977, s. 150'den 156'ya kadar).
(78) A.g.e.
(79) Burada ele almayacağımız tür içi bir saldırganlık mevcuttur

dur. Bu tavır çeşitli düzeylerde kendini gösterebilir. Örneğin, eskiden düelloya davet anlamına gelen meydan okuyucu bakışın değeri bilinmektedir. Fakat toplumsal tehdit, şebeklerde ve uzunkuyruklu maymunlarda nöbetçi rolünü üstlenen erkeğin cinsel organlarını göstermesi gibi, başka biçimlere de bürünebilir: bu durumda, memelilerde, her türlü cinsel motivasyondan bağımsız olarak mevkilerini göstermek isteyen üstün bireyler tarafından kullanılan, ritüelleşmiş bir çiftleşme tehditi sözkonusudur.[80] Bu, D. Morris'in[81] "statü seksi" dediği şeydir. Gözkorkutmaya yönelik bu erkeklik organının sergilenmesi, bazı kabilelerin erkeklerinin gizlemeye gerek duymadan taşıdıkları penis kılıflarında veya özellikle Bali'deki ve Japonya'daki heykelciklerde veya nazarlıklarda yeniden ifade bulur.[82] Fakat kuşkusuz, insan jestle ve özellikle sözle de tehdit eder ve bu durumda tehdit gözkorkutma isteği olarak kendini gösterir -düşmanın yokedilmesi: ölüm tehdit aracı olarak kullanılır. Bu tehdit varsayımsal bir emir değeri taşır: eğer saldırıya uğramak- yaralanmak-ölmek istemiyorsan, itaat et veya defol git.

Kuşkusuz tehditte blöfün önemli bir payı vardır. Fakat bu tavır, belki de ilk anda göründüğünden daha muğlaktır. Tehdit davranışına şöyle bir bakıldığında, onun, ürken kişinin davranışıyla çelişik olduğu düşünülür. Oysa orada ürküntünün bir tür simetriğini görmek, bu davranışları örten psikolojik gerçekliğe daha uygun gibi görünüyor: aslında, tehdit eden kişi, tehdit ettiği kişiyi korkutmaya, fakat özellikle kendisi daha az korkmaya çalışır. Birisini tehdit altında tutmak, öncelikle kendine ondan

(80) Wickler (1966) tarafından ortaya atılmış
(81) *Le zoo humain*, Paris, Grasset, 1970.
(82) I. Eibl-Eibesfeldt tarafından aktarılmıştır (1976, s.220 ila 241)

korkmadığını göstermek ve bunu ispat etmek demektir: sonra, onda korku yaratarak durumun tersine çevrilmesine çalışılır. Sonuçta kendi heyecanını ötekine aktarmak, onda kendi hissettiğinden daha fazla korku yaratmak sözkonusudur. Bu şekilde anlaşıldığında tehdit, sonuç kısmında bahsedeceğimiz korkuya hakim olma prosedürleri arasında yerini alır. Tehdit edilen bireye blöfe teslim olmak ya da olmamak kalır: onun için alternatif, kaçmak veya mücadele etmektir. Bunu belirleyen genellikle, korku karşısındaki alıcılığıdır.

Fakat tetikte olması ve tehlike karşısındaki adaptasyonu için, filogenezin insanın kullanımına sunduğu bütün kaynaklar bu kadar değildir.

4. *Düşman Şemi(*) ve Savunma Saldırısı* -R. Spitz'in (1968) ve J. Bowlby'nin (1953 ve 1960) yeni doğmuş bebekler üstüne yaptığı çalışmalar, anaklitik depresyon veya hospitalizm tipinde, önemli nesnesel ilişki bozukluklarının yanısıra, "sekizinci ay kaygısı" denilen ilginç bir fenomen ortaya koydular. Spitz[83] şöyle yazar: "Bu yaşta çocuk bir dost ile bir yabancı arasında kesin bir ayrım yapabilir. Tanımadığı biri ona yaklaştığında, bu kişinin varlığı onda hiçbir karıştırmaya meydan vermeyen tipik karakteristik bir davranış başlatır: çocuk farklı derecelerde korkuyla veya kaygıyla hareket edecek ve yabancıyı reddedecektir."

Bu fenomen evrensel gibi görünüyor ve bütün insan topluluklarının çocuklarında buna rastlanır. Nitekim etoloji çalışmaları çeşitli halklarda bunu ortaya koymuşlardır. Örneğin I. Eibl-Eibesfeldt[84] şunları söyler: "Afrika'da yaşayan ilkel bir halk

(*) Felsefede kavram ve algı arasında yeralan tasarım (sayı gibi) (ç.n.)
(83) Belirtilen eser, s.114
(84) Belirtilen eser, s.103.

olan Boshimanlar'ın bebekleri sekiz ile on ay arasında, yabancılardan korkmaya başlıyorlar. Bir yabancı onlara yaklaştığında, başka yöne dönüyorlar ve genellikle bir yetişkine sarılarak başlarını onun göğsüne saklıyorlar. Bazen ağladıkları da oluyor. Yaş büyüdükçe bu tepki değişiyor: çocuklar yalnızca kaçmakla ve tanımadıklarıyla her türlü ilişkiyi reddetmekle kalmıyorlar, fakat onları reddetmek için tavır da gösteriyorlar (örneğin vurarak). Yabancıyı reddetme olayını birçok başka halkta da gözlemledik".[85]

Bu gözlemler, yabancılarla hoş olmayan deneyleri olmadığı halde, yine de yabancıların teması karşısında, bir reddetme şeklinde olabilen kendiliğinden bir huzursuzluk gösteren doğuştan kör ve sağır çocukların incelenmesiyle zenginleşmiş ve doğrulanmıştır. Öyle görünüyor ki burada, bütün bireylerde doğuştan bulunan temel bir davranış tarzı söz konusudur.

Bu, kişiler arasında ayrım yapma yeteneği, I. Eibl-Eibesfeldt'den[86] yola çıkarak "düşman şemi" (tanınmayan=düşman, tanınan=dost) olarak adlandırılabilecek olan şeyin kaynağında bulunur.

Sonuçta bir grubun (hayvan veya insan) her üyesi için, yaklaşan varlığın kimliğini anında saptamak sözkonusudur: onun arkadaş veya düşman olarak kabul edilmesine göre tavır değişecektir. İlk durumda özne sakin bir şekilde faaliyetine devam

(85) Bir başka metinde (1976, s.199) aynı yazar şunları belirtir: "Gözlemlerimiz, Konner'in (1972) Kunglar üstüne yaptığı gözlemlerle tam bir uyum içindedir. En güçlü korkular, on ila yirmi aylık çocuklar taralından gösterilmişti; annelerinin yanına koşuyorlar ve genellikle ağlayarak ona sarılıyorlardı. On aylıkken bizi gördüğünde kaçan bir Ko, on ay sonra, kendine yaklaşan bir yabancı karşısında, vurarak kendini savunuyordu."

(86) Belirtilen eser, s.82-83.

eder. İkinci durumda "düşman şemi", korku yaratıcı bir stimülüs gibi roloynar ve organizmayı alarma geçirir. Organizma ani bir isteğe, kaçış veya mücadele isteğine cevap vermeye hazır durumda olmalıdır. Şunu da belirtelim ki, ikinci ihtimal, mücadeleye hazırlanma yanıltıcıdır, çünkü bu açık bir şekilde görünmese de saldırıya geçen özne bunu korkunun itkisiyle yapabilir. Bu, savunma saldırısıdır

Şu halde etolojinin gözlemleri, korkunun davranış üstünde etki yapma biçimleri olan ve tehlikeli durumdaki bireyin korunmasına katkıda bulunan belli bir sayıdaki mekanizmaları (tetikte olma ve doğuştan uyanıklık, güvenlik ihtiyacı, tehdit davranışı, düşman şemi, savunma saldırısı) ortaya koymamızı sağlamıştır. Önceden düzenlenmiş bu davranışsal şemler kümesi, her varlıkta derinlemesine yerleşmiş olan, onu uygun ortamı aramaya ve herhangi bir tehlike taşıyabilecek bir ortamdan uzaklaşmaya iten hayatta kalma isteğine cevap verir. Fakat bazen bu tedbirler hatalı olarak alınır ve korku, belirttiğimiz erekliğe sahip olmak yerine, sonraki paragrafta göreceğimiz gibi, ciddi davranış bozuklukları yaratır.

III. Aşırı Uyarılar ve Aşırı Anormal Deklanşörler

Abartılmış uyarılarla, abartılmış tepkiler ortaya çıkarılabilmiştir. D. Morris,[87] deniz çulluklarının yuvalarının etrafına "farklı boyutlarda sahte yumurtalar konduğunda, her zaman en irisini seçtiklerini" söylüyor. "Sonuçta gerçeklerinden birkaç kat daha büyük yumurtaları kaldırmaya çalışacaklar-

(87) Belirtilen eser, s.246.

dır. "Ve aynı yumurta deneyini, Lorenz'le (1938) birlikte, kül rengi kazlarda uygulayan N. Tinbergen,[88] genç martılara farklı renklerde gagalarla sahte bir yaşlı martı kafası göstermiştir.[89] Bunun sonucunda, kırmızı meşinden yapılma kuşun renginin biçiminden daha önemli olduğunu, genç martıların basit bir kırmızı sopaya bile güçlü bir tepki gösterdiklerini saptamıştır.

Bu durumda burada "aşırı anormal stimüliler" sözkonusudur ve bunların korku alanında aynı şekilde etki yapıp yapmadıkları sorusu akla gelir.

Eski yazarların metinlerinde, tüylerle, metal çivilerle veya plakalarla donatılmış şapkalar ve savaşçılara vahşi bir hava vermek amacıyla kullanılan maskeler üzerine oldukça anlamlı saptamalar bulunur.[90] Bu savaşçıların saldırı sırasındaki çığlıkları ve ulumaları da, korkuyu düşmana aktarma hedefini taşır. Daha iyi bir etki yapabilmek için, borular veya eğik deniz kabukları gibi ses yükseltici çalgılar veya savaş tamburları gibi vurmalı çalgılar bile kullanılmıştır.[91]

Genel olarak, Darwin'den yola çıkarak K. Lorenz[92] bizi şöyle düşünmeye davet eder: "Toplumsal davranışımızın yönlendirilmesinde temel bir roloy-

(88) Belirtilen eser, s.54 ve diğer sayfalar.

(89) Gümüş rengi martının gagası, alt çenenin ucundaki kırmızı bir lekeyle birlikte, sarıdır.

(90) R.Caillois (1961, s.25) ile birlikte, bu maskenin hemen arkasında gizlenen belirsizliği, "hem korkunun yansıması, hem korkuya karşı savunma ve hem de korku yayma aracı olan ikinci yüzü" de görmek gerekir.

(91) Bütün maymun türleri öfkelerini, ses çıkaran nesnelere vurarak gösterirler. Böyle bir davranışın izlerine, mülk sahiplerinin bekçileri tarafından benimsenen ve hırsızlara varlıklarını duyurmak için tahta küreklerle bidonlara vurmaya dayanan geleneği anlatan N.Gogol'ün (1978, s.151) *Ölü Çanlar* adlı kitabında rastlanır.

(92) *L'envers du miroir*, Paris, Flammarion, 1975 (1. baskı Almanca, 1973), s.245.

nayan, heyecana bağlı tepkiler alanında, filogenetik olarak belirlenmiş olan ve ırsi olarak aktarılan elemanların oranı oldukça yüksektir". Dolayısıyla bu oranın bozulmasının, ciddi ve derin etkileri olacağı tahmin edilebilir.

Deneysel psikoloji de, stimülüsün şiddetinin deneysel nevrozların oluşumunda belirleyici bir roloynadığını göstermiştir. Masserman ve Maier gibi psikodinamistler, deney hayvanlarına (genellikle kediler) heyecan verici şoklar yönelterek (elektrik akımı, rüzgar) onlarda davranışsal bozukluklara yolaçarlar ve J. Cosnier,[93] belli bir nitelikteki ve belli bir şiddetteki akustik bir stimülüse maruz kalan bazı hayvanların gösterdikleri davranıştaki paroksistik dengesizliği "odiyojen kriz" adı altında betimler. Yine de, yüksek şiddetteki stimülilerin sonucu olan bu deneysel nevrotik durumların esas olarak, tahrik süreçlerinin aşırı gerilimiyle doğrudan orantılı olan çok şiddetli bir krizle nitelendiklerini görelim. Fakat bu çalışmalar insandaki travmatik nevrozların ve kronik patolojik durumların anlaşılmasının yolunu açarken, görece istisnai karakterlerini de dikkate alarak burada bunlara yalnızca şöyle bir değiniyoruz.

Etolojiden esinlenen bu varsayımları bir sonuca bağlamak için, korkunun davranışı uygun bir biçimde veya uygun olmayan bir biçimde yönlendirmesine bağlı olarak, korkunun davranış üzerindeki etkisinin sonuçlarını bir tablo yardımıyla özetlemek istiyoruz.[94]

(93) *Les nevroses experimentales*, Paris, Seuil, s.34.

(94) Kuşkusuz birçok biçimde ve çeşitli koşullarda gerçekleşebilen bu tam çevrim, bir filogenetik programlamaya denk düşer. Öyle görünüyor ki, bu programlama, en azından hayvanda, her durumda etkin olmaktadır.

dış stimüliler
(bir avcının veya bir
rakibin ortaya çıkması)
Çeşitli çağrışımlarla birlikte
- malından etme
- cinsel rekabet
- cana yönelik tehdit
korku
(alarm davranışı)
saldırganlık
veya
kaçma (eğer mümkünse)
(saldırı veya karşı saldırı)
durdurma (bir itaat
veya mücadele
tavrıyla tehditin
durdurulması: hiçbir
zaman tehlike yaratmayan
küçükleri taklit etmek):
dizginleyicilerin devreye
girmesi
sükunete geri dönüş
(toplumsal faaliyetler:
temizlenme, cinsel kurgu)

İKİNCİ KISIM
AŞIRI KORKULAR, FONKSİYONEL KORKULAR

Önceki bölümlerde korkunun çeşitli görünümlerine ve yönlerine şöyle bir gözattıktan sonra, her yerde hazır bulunan ve türlü biçimler altında kendini gösteren korkunun insanın olağan bir arkadaşı olduğunu söyleyebiliriz. Dolayısıyla heyecana bağlı bu deneyin banalitesi, onu belli bir normallik içine yerleştirmeye itecektir. Bununla birlikte, alışılmış ve bildik olmakla birlikte korkuya her zaman iyi bir tarzda hakim olunamaz. Zaten daha önceki bölümlerde, durumun kontrolünde az çok önemli bir kaybı gösteren ve korkunun patoloji evrenine girişi için birçok giriş yolu açan sapmalardan, kaymalardan veya öfkelenmelerden bahsettik. Anormalliğe bu geçiş, bir bireyi veya bütün bir topluluğu ilgilendirebilir. Şu halde korkuyu, gelecek iki bölümde ele alacağımız iki temel tarzda betimleyebiliriz. Bir başka bölüm, aşırı olarak nitelendireceğimiz ve bireyler kadar grupları da etkileyen uç korkular meselesine ayrılacaktır. Son bölümde, korkunun üstlenebileceği muhtemel bir toplumsal fonksiyon meselesi incelenecektir.

BİRİNCİ BÖLÜM

BİREYİN HASTALIKLI ÜRKÜNTÜLERİ

Korku, veri bir bıreyde üç temel tarzda patolojik hale gelebilir. Bu farklı biçimler, zihnin kendini verdiği şeyle doğrudan ilişkilidir. Bazı durumlarda, bir özneden diğerine değişen, kaygıyı kendi üstünde yoğunlaştıran çok özel nesneler (veya durumlar) sözkonusudur. Başka durumlarda ise, bir öznelleştirme süreci sözkonusu olur. Psişizm, kendi ürküsünü yaratıcı elemanları kendisi üretir, dolayısıyla bu elemanlar düşseldir, bunlar psikanaliz tarafından betimlenen fantazmlardır. Şu halde korku, bir şeyin korkusu olmayabilir: Yukarıda da bahsettiğimiz gibi bu "nesnesiz korku", her zaman kronikleşmeye ve nevroza dönüşmeye müsait olan kaygıdır.

I. Korkunun Fobik Örgütlenmesi

Korku seçime bağlı ve akıl dışı olarak oluştuğunda, bir fobiyle karşı karşıya olunduğu düşünülür. Sonuçta, bu iki nitelik, yazarların hemen hemen tamamı için bu zihinsel bozukluğun işaretidirler. Bu kitabın birinci kısmında korkunun bazı koşullarda tamamen meşru ve normal olduğunu göstermeye çalıştık. Dolayısıyla birdenbire beliren veya çok yakın olan nesnel bir tehlike karşısında tuhaf olan korkunun olmaması olacaktır. Fakat bu heyecan nedensiz olduğunda, zararsız nesneler veya durumlar tarafından ortaya çıkarıldığında, akla

fobi gelir. Bu vakalarda hiçbir gerçek risk korku tepkisini doğrulamadığına göre, fobiyi anlamak için, sözkonusu nesnelere veya durumlara yüklenen sembolik niteliğe bakmak gerekir. Sonuçta, kişideki huzursuzluğun tek sorumlusu odur. Bununla birlikte bunu bilmek, sözkonusu kişinin tavrı üzerinde etki eden baskıyı hiçbir şekilde azaltmaz, aksi bir etki yapar. Kişi korkularının boşluğunu kabul etse bile, bu onun daha az korku duymasını sağlamaz. Korkularının anlamsız olduğunu itiraf eder ve titremeye devam eder.

Yunan ve Latin kaynakları, fobilere verilen temelsiz olduğu kadar bilgiçce olan adlandırmalara malzeme sunmuşlardır. Bu konuda, Freud'un iyi bir düzenleme yapmasından önce, 19. yüzyıl sonunda, yaklaşık 202 madde içeren bir katalog hazırlanmıştı. Çeşit olsun diye birkaç tanesini aktaralım:[95] Bazofobi (düşme korkusu), brontofobi (yıldırım korkusu), basilofobi (mikroplardan korkma), aerofobi (hava akımlarından korkma), iyofobi (zehirlenmekten korkma), hiyalofobi (camdan korkma), muzofobi (farelerden korkma), otodisosmofobi (kötü kokular yayma korkusu), erötofobi (kızarma korkusu), dismorfofobi (estetik olmayan bir biçim bozukluğu korkusu).

Böyle bir listeyi uzatmanın hiçbir faydası yok. Aynı şekilde, sıralamanın yerine, rastlantısal olmak zorunda olsa da bir sistematizasyon girişiminin daha anlamlı olduğunu düşünüyoruz. Bu nedenle J. Corraze'den[96] yola çıkarak aşağıdaki ayrımı yapmayı öneriyoruz:[97]

(95) L Michaux'dan alınmıştır, *Les phobies*, Paris, Hachette, 1968, s.12-29
(96) *Les maladies mentales*, Paris, PUF, 1977, ss. 29-31.
(97) E.Regis ise üç fobi grubu arasında ayrım yapar: nesneler ve eylemler fobisi, yerler ve elemanlar, hastalık ve ölüm fobisi ve canlı varlıklar fobisi (*Precis de psychiatrie*), Paris, Doin, 1925, s.111-114.

- Bütün fobilerin yüzde 60'ını temsil ettiklerine göre, uzaktan en sık görünen *alan* fobileri. Bunlar özellikle açık alanlarda görülen (halka açık yerler, caddeler, meydanlar, pazarlar) ve agorafobi olarak adlandırılmış olan kalabalık korkusuyla birleştirilmiştir. Klostrofobi, ezilme veya boğulma kaygısıyla kendini gösteren ve muhtemelen ölüm korkusuna bağlanan, kapalı yerlerde duyulan korkudur (asansörler, tüneller, mağaralar, dar odalar).

- İkinci grup, antropofobi de denilen toplumsal fobilerle ilgilidir: bunlar bütün fobilerin yüzde 6'sını oluştururlar. Bunların oluşumunu kalabalık korkusunda (öncekiler gibi) değil, fakat ötekinin varlığı ve bakışında aramak gerekir. Burada tedirginlik ve çekingenlik devreye girer. Böylece bu tür bir fobisi olan kişi, diğerlerinin ilgisine konu olmaktan korktuğu bazı kitlesel mekanlara gitmez.

- Daha dar olan üçüncü grup (tüm fobilerin yüzde 3'ü), başta yılanlar, fareler, örümcekler ve diğer tiksindirici hayvanlar olmak üzere, hayvan fobileriyle ilgilidir.[98] Bazen saplantı daha şaşırtıcı bir hal alır, çünkü görünüşleri veya temasları genelde hoş olmayan duygular uyandırmayan köpeklere, kedilere, kuşlara yönelir.

- Son olarak diğer fobiler vardır: doğal meteorlardan, geceden, bazı dokunmalardan, bazı besinlerden duyulan korku. Boşluktan (başdönmesi) ve kesici veya tehlikeli nesnelerden (bıçak, makas, silah) duyulan korku, yani kişinin kendine veya ötekine zarar veren bir eylem, bu nesnelerin veya durumların varlığıyla kışkırtılan bir eylem yapmaktan duyduğu korkuya dayanır: bunlara fobik sap-

(98) L.Michaux'ya göre fobide, genellikle tanınmayan bir görünüme yönelik önemli bir tiksinti bileşeni vardır (daha önce belirtilen eser, s.9, 46, 58 ve diğer sayfalar).

lantılar veya tepi (impulsion) fobileri denir.

Bu tanımlara L. Michaux'dan[99] yola çıkarak, "yaygın fobileri" de eklemek uygun olur: "Bunların temaları o kadar çeşitlidir ki, hasta birini veya birkaçını seçmek yerine, hiçbir ayrım gözetmeden ve sabitlik olmadan, korkudan korkabilir. Bunlar pantofobilerdir."

Yine aynı yazara göre[100] aynı nozolojik gruba giren bir başka dikkat çekici biçim, fobofobi veya korku fobisidir. Birçok korkunun bağlanabileceği bu korku korkusu, bu hastalıklı korku türünün doruk noktası olacaktır. Bununla birlikte bu son görünümlerde fobi, L. Michaux'nun[101] ifadesiyle "anksiyeteli kişi için, onun fikirsel-duygusal uyumsuzluğunu azaltacağı sürüp giden bir fiksasyon durumu olmak" olan rolünü[102] pek iyi yerine getirememektedir.

Fobik kişinin kendini savunmak için genellikle, kurnazlık şeklinde olan sembolik koruyuculara başvurduğunu ekleyelim. Gece korkusunu başından savmak için ıslık çalar veya şarkı söyler, üzerinde çeşitli nazarlıklar, tılsımlı eşyalar veya güya çeşitli soteriyolojik erdemler taşıyan dinsel madalyonlar taşır. Yaygın olarak görülen "tahtaya vurma" alışkanlığı, bu fobiye karşı manevralardan doğar ve büyüye inanan bir zihniyetten kaynaklanır. Bunlar, gerçek bir tehlike karşısında fobik kişiye hiçbir güvence sağlamayan, fakat en azından onu kendi korkusuna karşı koruyan sembolik önlemlerdir: bu anlamda ve sadece bu anlamda bunlar, güvenlik faktörleridirler.

(99) Belirtilen eser, s.45.
(100) Belirtilen eser, s.31.
(101) A.g.e., s.141.
(102) Buna daha önce değinmiştik

II. Fantazmlara Dayalı Faaliyet

Fobi vakasında korku, soyutluğa doğru bir yer değiştirmeye tanık olur: fobi yaratan nesne, nesnel gerçeklik alanından sembolik değerler alanına geçer. Fantezilerle süreç şiddetlenir. Artık özne tehlikeyi, onu çevreleyen dünyaya değil, kendi ruh dünyasının içine yerleştirir: özellikle deformasyon ve hastalıklı saplantılar durumunda kafasından genellikle ürkütücü olan birçok zihinsel imaj geçer.

Normal durumdaki bütün bireyler, imgeleme denilen ve felsefecilerin ve sanatçıların oldukça üzerinde durdukları bu psişik faaliyeti tanırlar. Çeşitli düşlerin ve fantezilerin üreticisi olan ve zihnin kendisi için öznel bir tasarımlar dünyası hazırlamaya yönelik olarak, sahip olduğu bu yeteneğin temeli gündelik hayata dayanır: gündelik hayat psikanalistlerin fantazm olarak adlandırdıkları bu imgesel ürünlerle doludur. P. Lab ve S. Lebovici'nin[103] belirttikleri gibi bu terim, "aktif olarak imgesel nitelikteki öznel bilinci" kapsayan fantezilerden çok, "bilinçsiz fantezilere, daha canlı olan ve daha pasif olarak yaşanan, zihine dayatılan imajlara" ayrılmıştır. Bunların rolleri bütün varoluş boyunca çok önemlidir. Yine aynı yazarlara göre,[104] "zihinsel hayat ve patolojisi her zaman, bilinçli ifadesi çeşitli biçimlerde olabilen (fantezi, imajlar, fikirler, halusinasyonlar, davranış) bilinçsiz fantazmlarla ilişki içindedir; bu fantazmların hazırlanmasında iki kutup arasında ayrım yapmak her zaman mümkündür: içgüdü ve gerçeklik".

Kuşkusuz eksiksiz bir döküme girişmek sözko-

(103) Theorie psychanalytique du fantasme, *La theorie psychanalytique*, Paris, PUF. 1969, s.130.

(104) A.g.e. s.142.

nusu olamaz. Çeşitlilikleri ve çoklukları böyle bir yöntemi engeller. Bununla birlikte, birtakım temel fantazmlar veya J. Laplanche'ın ve J.-B. Pontalis'in[105] Freud'un kullandığı *Urphantasien* terimini açıklamak için ortaya attıkları *doğuştan* fantazmlar saptanmıştır. Yalama, içine alma (göğüsün, oral veya anal yoldan penisin), parçalama gibi ön-cinselliğe bağlı çok eskiye dayalı fantazmların ve cinselliğe bağlı fantazmların (kastrasyon, çekicilik, hamilelik, anne babanın cinsel ilişkilerinin tasarımıyla ilgili ilkel sahne), çoğu doğuştandır. Bu önemli fantazmlara fallik anne fantazmını ve anne kucağına geri dönüş fantazmını da eklemek uygun olur.

Bu imgesel üretimler, sembolik gerçekleşme düzlemi olarak hizmet ettikleri bilinçsiz bir istekle ilişki içinde olarak bilinirler. Fakat bunların bir çoğunun korku taşıyıcısı olduğunu -veya her an olabilirler- anlamak için bunlar üstüne biraz düşünmek yeterlidir. Bazı imajların saplantı haline gelmesi, tekrarlanması, yayılması genellikle, en banalleri kompleksler ve nevrozlar olan psişik patolojik yapıların hazırlanmasıyla kendini gösterir. Psikozlar en ağır vakaları oluştururlar. Zihinsel süreçler normal olarak işlediği sürece, fantazmatik faaliyet psişizmin hizmetindedir ve itkisel enerjiye yön verir. Dolayısıyla uyarma, öznenin kendi için yaptığı tasarımda çözülür: özne onunla "oynarken" onu ortadan kaldırır. Fakat patolojik bozukluk durumunda sistem de bozulur: bu durumda fantazmlar, en azından kısmen çözülmesini sağlayabilecekleri kaygıyı anarşik bir biçimde serbest bırakırlar. Gerilimi ortadan kaldırmak yerine, özellikle bir saplantılaştırma sürecini devreye sokarak onu korurlar ve sürdü-

(105) *Vocabulaire de psychanalyse*, Paris, PUF. 1968

rürler: bu sabit fikirdir, gözün önünden gitmeyen ve bir türlü kurtulanamayan ürkütücü sahnedir. İmajların görünüşte farklılaştıkları da olur, fakat aslında hepsi de aynı temaya, korkunun yoğunlaşması kutbuna varırlar ve sonuç aynıdır.

Şu halde fantazmlar, özellikle hastalıklı bir kişilik bozukluğuna eşlik ettiklerinde; gerçekliğin biçim değiştirmesidirler ve içlerinden bir çoğu şiddetli korkular taşıyabilecek niteliktedir. Gelişme süreçlerindeki bozukluk nedeniyle yukarıda bahsettiğimiz temel fantazmların izleri bazen yetişkinlerde de görülür, fakat esas olarak çocuklarda sık rastlanır. Gerçeklikteki bu düşsel çarpıtmalara, arkaik kültürlerin üyelerinde de sık rastlanır. Çocuklar gibi onlar da gözleri açıkken düş kurarlar. İlkel insanda "psişik içerikli bilinçsiz projeksiyonlar yardımıyla şeylerin gerçekliğinin biçimini değiştirme ve öznel nedenselliği üst üste bindirme (uyanıklık durumunda düşün bazı fantazmatik ve yaratıcı süreçlerini gerçekleştirerek, olayların akışını birbirine bağlayan neden sonuç ilişkisine bağlı öznel nedensellik) eğilimini" ortaya koyan B. Disertori ve M. Piazza'ya[106] göre, onların zihniyetlerinin özelliklerinden biri bu olmalıdır. Oysa bu imgesel ürünler, uyurken düş görende olduğu gibi, bilinci kuşatırlar ve tıkarlar. Anlık her zamanki ayar noktalarını ve mantıksal referans çerçevesini yitirir. Artık hükmedemediği görüntülerin ve bazen halüsinasyonların istilası altındadır. Büyünün ve batıl inancın gelişmesi ve güzelleşmesi için tamamen uygun bir ortam.

Büyünün ve batıl inancın kişiler üzerindeki gücü biliniyor. Özellikle kişiler, lanetler örneğinde ol-

(106) *La psychiatrie sociale*, Paris, ESF, 1975, s.38.

duğu gibi, korkutucu nitelikte zihinsel imajlarla sarsıldıkları zaman. Bazen birey halüsinasyon içindeki tehlikeden o kadar korkar ki, kelimenin gerçek anlamıyla korkudan öldüğü de olur. Bu en azından tamamen bu fenomene ayrılmış bir çalışmasında J. C. Barker'in ileri sürdüğü şeydir. Barker şöyle yazar:[107] "Vaudou'nun(*) arsenik kadar güçlü olduğu ülkelerde kendisine "büyü yapıldığına" inanan bir yerli, daha güçlü vaudou güçleriyle donanmış olduğuna inandığı ve onun hasta zihninden ölüm saplantısını kovabilecek birisini bulamazsa, eriyip gider ve ölür".

Genel olarak animist düşünce, Freud'un[108] "fikirlerin sonsuz gücü" dediği şey tarafından düzenlenir. Ona göre bunun sonucu olarak şunlar ortaya çıkar:[109] "bütün psişik süreçlere genel olarak fazla değer biçilmesi, yani gerçeklik ve düşünce arasındaki ilişkilerle ilgili olarak bildiklerimizden yola çıkarak, bize düşünceye fazla değer biçilmesi olarak görünecek olan, toplum karşısındaki bir tavır. Şeyler kendi tasarımları karşısında silinirler; tasarımlardaki değişiklikler de şeylere ulaşmak zorundadır.". G. Bachelard da[110] "düşün deneyimden daha güçlü olduğunu" söyler. Bu açıdan bakıldığında düş gören kişi kendi düşünün tuzağına düşer, kendi yarattığı fantazmların oyuncağı olur. Ve bu fenomen en üst gelişme aşamasına sayıklama (delire) içinde varır. Bu durumda fantazmatik malzeme gerçeklik olarak algılanır: hastanın kendi ruhsal dünyası içinde yaşadığı şey dışarıya yansır ve psikotiğin

(107) Belirtilen eser, s.25 ve 28.
(*) Vaudou: Afrika kökenli bir kült. (ç.n.)
(108) *Totem ve tabu*, Paris. Payot. 1975. s.101.
(109) A.g.e., s.100.
(110) *La psychanalyse du feu*, Paris, NRF, 1949, s.40

gerçek evren sözkonusuymuş gibi katıldığı halüsinasyonu oluşturur. Sayıklamanın dokusu olan bu yanılsamaların ve yorumların bir ölçüde içgüdüsel dışavurumlara, hatta korkuyla dolu anı parçalarına dayandıkları sık görülür.

Bununla birlikte bu fenomenler yalnızca psikozlar vakasında gözlenmezler. Henri Ey ve çalışma arkadaşları,[111] temel (holotimik) duygusallığın, belli bir regresyon düzeyinde, "*imgesel durumlarla* (tecavüze uğrama korkusu, sevilen bir "nesneyi" fantazmatik kaybetme, bir acı korkusu, kaygılı bir cinayet işleme isteği, vb.) ilişki içindeki" depresif heyecanlarla ve canlı duygularla bozulabileceğini belirtirler. "Gerçek kabus etkilerinin sözkonusu olduğunu" söylerler. Bu etkiler fobilerde zaten varolsalar da, özellikle şimdi ele alacağımız kaygı nevrozlarında görülürler.

III. Nesnesiz Korku

Freud[112] "dilin doğru kullanımında", kaygı kelimesinin, "bir nesneye kavuştuğu zaman değiştiğini ve yerini korkuya bıraktığını" belirtir. Buna karşılık, daha önce söylendiği gibi nesnesiz olarak "yüzen" korkuya da kaygı demek uygun düşer.[113] Oysa bu kaygı (veya anksiyete), kesinlikle patolojik korkunun temel biçimidir. Kaygının nevrotik bir örgütlenmesini kaygı nevrozu (L. Michaux[114] gibi bazıları bunu "bütün nevrozların ortak gövdesi" olarak görme eğilimindedirler) olarak betimleyen 1895 yılında yine Freud olmuştur. L. Michaux bu konuda

(111) Belirtilen eser, s.105.
(112) *Inhibition, symptôme et angoisse*, Paris, PUF, 1973, s.94.
(113) Bkz. Üçüncü Bölüm
(114) Belirtilen eser, s.108.

şöyle yazar:[115] "Bu kaygı nevrozu, saf haliyle korkudur, hiçbir şey korkusudur. Sanki bir savunma süreci sözkonusuymuş gibi bu korku sürekli bir tema seçemeksizin kendine belirsiz bir neden arar: hiçbir şey korkusu, her şey korkusu haline gelir. "Bundan daha iyi dile getirilemezdi. Korkunun, onu sürekli kılan bu kronikleşmesi, her an rahatsızlık duymaya mahkum olan öznenin ruhsal hayatını bulanıklaştırır.

Bir kaygı nevrozundan acı çeken birey neyden korkacağını bilmediği için, sürekli olarak her şeyden korkar. Kendini sürekli tehdit altında hissetmenin ne kadar hastalıklı -fakat aynı zamanda ne kadar katlanılmaz- olduğu görülüyor.

J. Corraze'den[116] yola çıkarak, kaygı nevrozunun belirtileriyle ilgili olarak iki grup arasında ayrım yapılabileceğini kabul edelim: birinci grupta kaygı, "psikosomatik" bir deney içinde kritik bir biçimde dışa vurulurken, ikinci grupta, belirtileri organik etkiler şeklinde olan kronik somatik tezahürler sözkonusudur.[117] Bu yazarın tanımını daha ileri götürelim: "Şiddetli bir kriz şeklindeki kaygı genellikle birkaç dakika sürer; uç durumlarda birkaç saate kadar çıkabilir. Kişi çok rahatsız edici bir yaygın korku ("nesnesiz korku"), panik, hatta yıkım ve ölüm duygusu içindedir. (...) Daha uzun süreli olan somatik bozukluklar, genellikle kronik kaygı veya "kaygı krizinin eşdeğerleri" (Freud) olarak ni-

(115) A.g.e

(116) Daha önce belirtilen eser, s.22-23.

(117) Geçerken şunu belirtelim ki, anksiyetenin bu somatikleşmesi genellikle korkunun nesnelleşmesi anlamını taşır: hasta kaygısını, organik bir hastalığın oldukça iyi belirlenmiş sınırları içinde tutmayı başarırsa, tam olarak neyden acı çektiğini ve neyden korktuğunu bilir. Yaygın kaygı yerini, bir bozukluktan ve onun muhtemel sonuçlarından duyulan kesin korkuya bırakır.

telendirilir. Bunlar yer yer krizlerle görülebilir, onlardan bağımsız olabilir veya sürekli bir güvensizlik duygusuna bağlanabilir."

Büründüğü biçim nasıl olursa olsun kaygı, bu "nesnesiz korku", korkunun patolojik olmak için kullandığı ana yoldur. Yine de onun için nevroza dönüşmenin tek biçimi bu değildir: yazarlar tarafından farklı biçimlerde tanımlanan gerçek korku nevrozlarının bulunduğunu göreceğiz.

IV. Travmatik Nevrozlar

Bu durumda bozukluğun sorumlusu, korkutucu bir faktörün eksikliği değil, aksine bu faktörün yolaçtığı heyecana bağlı şokun[118] şiddetidir. J. Corraze bu konuda şunları söyler:[119] "Yaralanma olsun ya da olmasın, bir bireyin hayatını tehlikeli bir biçimde tehdit eden önemli bir risk karşısında (kaza, felaket, savaş dönemi, vb.), bireyin olaya karşı tepkileri olarak kabul edilen birtakım psikolojik bozukluklar ortaya çıkar." Bu, çağdaş Amerikalı yazarların *gross stress reaction* dedikleri şeydir; fakat buna başka isimler de verilmiştir: heyecana bağlı psikonevroz, şiddetli nevrotik tepki, şiddetli psikoz, şiddetli kaygı nevrozu, *schreckneurose*, savaş veya kavga nevrozu, şiddetli travmatik nevroz, *injury neurosis*.[120]

Genel olarak, özne ilk önce çok azaltılmış bir aşırı heyecanlılık veya anksiyete eşiği, ya da nevropatik bir kişilik göstermese de, öznenin tolerans sı-

(118) G.Delpierre "psiko-şoklar"dan bahseder (daha önce belirtilen eser, s.64).
(119) Daha önce belirtilen eser, s.62.
(120) Bkz.Henri Ey ve çalışma arkadaşları (daha önce belirtilen eser s.221)

nırlarını aşan dramatik bir duruma cevap veren kısa bir dönem sözkonusudur. Klinik düzlemde, donma, çırpınma, zihinsel karışıklık gözlemlenir. Bazı kişiler korkudan felç olmuş gibidirler, uyumlu bir tepki gösteremezler: eğer hareketsiz kalmazlarsa, frenlenemez bir biçimde çırpınırlar, bağırırlar, çeşitli yönlere kaçarlar ve bazen bayılırlar. Krize önemli psikosomatik belirtiler eşlik eder: göğüste ağrılar, çeşitli spazmlar, solunum güçlüğü, sinkopal tutulmaya kadar gidebilen lipotimiler, kusmalar, karın ağrıları, başdönmesi. Anksiyete sabit ve şiddetlidir. Görüldüğü gibi korku krizi burada kataklizmik bir gidişat kazanır ve sözkonusu kişiyi tam anlamıyla altüst eder. Henry Ey'in[121] ifadesi uyarınca bu, "tüm organizmada yaşanan bir tufandır".

Bu tepkisel durumlar oldukça seyrek görüldüğü için, üzerinde daha fazla durmayacağız. Bununla birlikte, kısaca da olsa, travmatik nevrozlara benzeyen deneysel nevrozlar[122] meselesine bir gözatmak gerekli gibi görünüyor: her iki durumda da patolojik davranışı başlatan bir korku veya heyecana dayalı bir şoktur. Bu davranışlar birinci durumda rastlantısal olarak ortaya çıkarken, ikinci durumda laboratuardaki bir işlemin sonucunda ortaya çıkarlar. Bu, deneyin amacının, sonuçlarını incelemek üzere kasıtlı olarak bozukluklara yolaçmak olduğu anlamına gelir. İşte tartışmalı bir program. J. Caine'e[123] göre "deneysel nevroz teriminden, onu gözlemleyen deneyci karşısındaki *hayvanda* [124] görülen kısmi veya genel, şiddetli veya az çok kronik bütün

(121) Daha önce belirtilen eser, s.222.
(122) 1923 yılıcivarında Pavlov tarafından uydurulan terim.
(123) *Le probleme des nevroses experimentales*, Paris, Desclee de Brouwer 1959, s.15.
(124) Altını biz çizdik: insan, prensip olarak bu tür deneylerin dışında kalır.

davranış değişikliklerini" anlamak gerekir.

Oysa bir hayvanı normal durumdan patolojik duruma geçirmek için, nevrozun ortaya çıkışına neden olan örseleyici bir durum yaratmak amacıyla, en çok başvurulan prosedûr korkuyu kullanmaya dayanır. Yukarıda adı geçen yazara[125] göre bu durumun üç belirleyicisi vardır: şaşkınlık unsuru, çaresizlik unsuru (hiçbir kurtuluş yolu yoktur) ve süre unsuru (çatışmanın hazırlanması için gerekli).

Böylece insanlarda görülen, tepkisel denilen nevrozların[126] (heyecana bağlı şok, sürmenaj, stres) belirlenmesinde sözkonusu bozuklukların ortaya çıkarılmasını sağlayan patojenik modelleri yeniden oluşturmak olanaklı hale gelir.

Şu halde deneysel nevrozlar, ruhsal dünya içinde muhtemelen görülebilen aşırı gerilim durumlarına bağlı davranış düzensizliklerine açıklayıcı bir şema sunarlar. Özellikle fabojen veya anksiyojen ortamın nitelikleri üzerinde ve öznenin gerilimi azaltmak için devreye sokabileceği muhtemel çözümler üzerinde dururlar. Gerilimin çeşitli kaynakları vardır: Yaralanmaya veya şoka yolaçan fiziksel bir etkenden doğabileceği gibi, bütün gruba rahatsızlık veren ve her birey üzerinde etkilerini gösteren bir krizle ilişkili bir toplumsal baskıdan da doğabilir (nüfus yoğunluğu, kollektif korkular).

Bu patolojik korkular konusunu bitirmek için, kolaylıkla düşünülebileceği gibi, bunların hiçbir zaman, bireyin ortamına ve karşılaştığı durumlara iyi bir genel adaptasyonuyla bağdaşmadıklarını belirtelim. "Normal" durumdayken (uyarı tepkileri, or-

(125) Daha önce belirtilen eser, s.74-75.

(126) Bunları, çocuğun sosyal hayatının erken bozukluklarına ve duygusal ilişkilerine bağlı tarihsel veya Freudçu nevrozlardan ayırmak için.

ganizmanın savunmaya geçmesi, kaçış) korku, bireyin kurtulmasını sağlarken, anormal biçimlerinde genellikle, korkuyu duyan kişiyi olay karşısında manevra yapamaz bir hale sokan bir yıkım durumuna yolaçar. Genel bir devindirici koordinasyon eksikliği, düzensiz bir kımıldanma veya aksine bazen bayılmaya kadar varan bir tutukluk sözkonusu olabilir.

Şu halde patolojik korku, bir sonraki bölümün konusu olacak olan aşırı korkular durumunda, daha da şiddetlendiğini gördüğümüz az çok tam bir apragmatizm yaratır.

İKİNCİ BÖLÜM

HİPERBOLİK KORKULAR

Patolojiye girişiyle birlikte korku bir şiddetlenme gösterir. Travmatik savaş nevrozunun prototipi olduğu heyecana bağlı psikonevrozlar korkunun bazen ulaştığı psikofizyolojik paroksizmlerin modelini sunmuşlardır. Fakat psikiyatri alanının dışında da bazı aşırı korkular vardır. Doğal olarak varolan durumların abartılmasına veya yapay bir manipülasyonun sonucu olarak doğmalarına göre, hiperbolik olarak adlandırdığımız bu korkular iki büyük kategori halinde ayrılabilir.

I. Panik ve Dehşet[127]

Panik ve dehşet, genellikle şiddetli korkuları betimlemek için kullanılırlar. Az çok eşanlamlı olan bu iki terim, günlük dilde farksızmış gibi kullanılırlar. Bunlar, üstüste bindirilebilir demesek de görece yakın durumları betimlerler. Belki en önemli farkları, panikte devindirici bir bileşen bulunabilirse de, dehşet bunu mutlaka içermez. Dehşet genel-

(127) Kuşkusuz romansı veya sinematografik dehşet meselesinin ele alınması burada sözkonusu olamaz. Yalnızca bu şekilde ortaya konulan eserlerin yadsınamaz başarasını hatırlatalım. Kitlenin bu tür çağrışımlardan gizli bir zevk almasında şaşırtıcı hiçbir yan yoktur. Hatta olayların şu şekilde geliştiğini farkettik: korkutucu özellikler taşıyan şey, tuhaf bir büyüleme gücüne sahiptir ve muhtemelen gerçek bir beklentiye cevap verir. Fakat bu tür incelemeler, bu küçük kitabın sınırlarını aşar.

likle, felç olma ve duyumsuzlaşma fenomenleriyle birlikte bir şaşkınlıktan donup kalma durumuna indirgenir. Bu durum devam ettiği sürece birey hiçbir hareket yapamaz: ve bu durumdan çıktığında bilinci, onu sıçratarak uyandıran bir kabus görmüş olan kişinin bilincine benzer ve kişi yavaş hareket ederek, hatta büyük bir kaygıyla kuşatılmış olarak mahçup ve sersemlemiş bir halde kalır.

Paniğe kapılmış kişiler ise tersine, düzensiz el kol hareketleri yaparlar ve nereye gittiklerini bilmeden kaçmaya çalışırlar. Bilinç alanlarındaki daralma ve kritik yeteneklerindeki bulanıklık dikkate alındığında, onlar için önemli olan tek şey kendini ileriye doğru atmak gibi görünüyor. Sonuçlar biliniyor: kargaşa ve acelecilik içinde en küçüklerin ve en zayıfların ezilmesi, çiğnenmesi, boğulması. Tipik bir panik örneği, kapalı bir kalabalık mekanda (dans veya gösteri salonu gibi) bir yangın haberi duyulduğunda yaşanır. Her birey kendi kişiliğine bağlı olarak kendi kişisel tarzını korusa da, Y. Castellan[128] burada haklı olarak, önemli bir kollektif dağılma faktörü olduğunu belirtir.

Bu fenomen tipinin bilimsel nitelikteki ilk incelemesi muhtemelen, 1938'de Orson Welles'in radyoda spikerken dinleyicilerine istemeden yaptığı büyük (ve korkunç) şakadan yola çıkarak, H. Cantril'in yaptığı incelemedir:[129] Orson Welles, radyodan H. G. Wells'in, dünyanın Mars'tan gelen uçan daireler tarafından işgal edilmesini konu alan *La guerre des mondes* adlı romanının bir bölümünü sunmuştu ve fonda bu hikayeyi destekleyen gürültüler vardı. Radyoyu dinlemekte olan altı milyon ki-

(128) *nitiation à la psychologie sociale*, Paris, A.Collin, 1977, s.244.
(129) *The invasion from Mars*, Princeton University Press, 1940.

şiden bir milyonu, bunu bir haber yayını sanarak paniğe kapılmıştı: bunu ardından kaçışlar, çeşitli heyecan gösterileri ve hatta intiharlar olmuştu.

Cantril'in başarısı, koşullar tarafından sunulan ve deneysel bir süreçle yaratılamayacak olan - istense de- bu olayı sıcağı sıcağına analiz etme fırsatını kaçırmamış olmasıdır. İncelemesinden çıkardığı sonuçlar esas olarak iki nokta ile ilgilidir: ilk olarak, bir çatışma veya bir savaş tehditi, yakında olacak bir felaket tehditi veya bir kriz, enflasyon veya durgunluk dönemi gibi duyarlılaştırıcı sosyo-ekonomik bir konjonktür varsa, bir paniğin ortaya çıkma ihtimali çok yüksektir. İkinci olarak, panik esas olarak, yüksek bir heyecanlılık veya anksiyete derecesi olan zayıf kişileri etkiler.

Artık klasik olan bu incelemeden bu yana birçok yazar bu konuyu ele aldı. Kısaca A. Mintz'i (1951), T. H. Swanson, G. Newcomb ve Hartley'i (1952) ve özellikle M. Wolfenstein'ı (1957) belirtelim.

Şu halde panik ve dehşet, korkunun şiddetlenmesinin iki biçimini oluştururlar. Onları belirleyen heyecana bağlı paroksizme rağmen, bunların, olağan korkunun[130] en normal ifade olarak kaldığı doğal olaylar düzeni içinde yeraldıkları kabul edilebilir. Yine de, B. Disertori ve M. Piaza[131] gibi bazılarının panik ve dehşeti "erekleştirilmiş psikobiyolojik cevaplar" olarak görmekte tereddüt etmediklerini belirtelim. Bununla birlikte bu kabul, bu yazarların, terimlerdeki bir karmaşıklık pahasına, "paniğin frenlenemez bir korku, ölçüsüzce hedefini yitiren önlenemez bir dehşet olduğunu" belirtmelerini engellemiyor. Daha önce bahsettiğimiz gibi bu he-

(130) Şiddetiyle ilgili olarak.
(131) Daha önce belirtilen eser, s.31.

def, en azından korku için, savunma veya kaçış araçlarının alarma geçirilmesiyle bireyin kurtuluşunu kolaylaştırmaktır. Kuşkusuz bu erekçi bakış açısından, önüne geçilemez (bazen tehlikenin tam ortasındadır) dehşet-şaşkınlık ve panik-acelecilik genellikle arızidirler. Fakat hiperbolik korkular bazen yapay durumların ürünü olabilirler. Örneğin terörizm böyledir.

II. Terörizm[132]

Terörizm, korkuda aşırılığın sistematikleştirilmesidir. Terörizmle birlikte, hedefi kişiler üzerinde bir baskı uygulamak olan gerçek bir ürkü teknolojisi devreye girer. Doğal bir kazaya veya bir felakete bağlı olmak yerine korku burada, temel devindirici gücü haline geldiği bir programla bütünleşir.

Tarihsel olarak bunun başlatıcısı Fransız Devrimi'dir: 5 Eylül 1793'de, Billaud-Varennes'in, Chaumette'in ve Hebert'in önerisiyle Meclis, terörizmi gündeme getirmeyi kabul eder. Bu sırada Cumhuriyet her taraftan, hem içerden hem dışardan tehdit ediliyordu. Tehlike çok büyük gibi hissediliyordu, dolayısıyla tepki de çok büyük olacaktı. Eylül katliamlarıyla doruk noktasına ulaşan birinci terör, esas olarak halkın heyecanının ifadesi olarak kalır. Bir süre sonra yerini, 10 Temmuz 1794 yasasıyla onaylanan Büyük Terör'e bıraktı. Devrimci hükümet adına hareket eden Jakobenler, bunu örgütlediler ve yasallaştırdılar. Robespierre ve Saint-Juste, arkasında 35 ila 40.000 ölü[133] bırakan bu te-

(132) Bize göre paniğin kendisinden farklı olmayan ve burada yeniden ele alınamayacak olan bir terör-panik vardır.

(133) Donald Greer'in A.Sobou tarafından aktarılan tahmini, *Histoire de la Revolution Française*, Paris, Gallimard, 1962, cilt 2, s.97.

rörün acımasız bir aleti olmakta gecikmediler.

Fakat şüpheliler üzerindeki yasa, istisna mahkemeleri ve devrimci mahkeme sonuçta, daha önce 13. yüzyılda engizisyoncular tarafından hazırlanmış olan aynı tipte bir prosedürün yeniden başlatılmasından başka bir şey değildir. *Dinden sapmış* ve *büyücü* kavramlarının yerini *ispiyon* ve *hain* kavramları aldı. Fakat, L. Dispot'un[134] adlandırdığı biçimiyle "terör makinası", IX. Gregoire döneminde zaten mükemmel biçimine kavuşmuştu. Her iki durumda da temel fikir, yola getirici ve ders verici olarak kabul edilen acı ve ölüm şantajıdır. Bu da işkence ve ölüm cezalarının her iki dönemdeki başarısını açıklar.

Bununla birlikte, korkuya sistematik başvurunun temel öncüleri olan Engizisyonun ve Devrimin, korkunun pedagojik ve görsel kullanımı konusunda öncelleri olduğunu da görmek gerekir: ilk çağlardaki cezalar korkuya, suç eğilimlerini azaltma erdemleri vermişti. Ve modern terörizme kaynaklık eden bu korku tiyatrosunun ayakları, birçok tarzda ve birçok dönemde dikilmiştir.

Fakat bu eski çağlarda sadece, çok etkili bir aletle gövdelerin kırılması veya ezilmesi sözkonusudur. O dönemde, acı ve ölüm olasılığının yarattığı ürkünün yadsınamaz bir caydırıcı güce sahip olduğu görülebiliyor. Fakat bütün inancına rağmen ceza, sergilemeye dayanıyordu ve korkunçluk herkesin gözü önünde yokediliyordu: henüz gövdeleri parçalamaktan başka bir şey bilinmiyordu. Engizisyoncular kanun adamlarını geride bırakarak, esas olanın başka yerde olduğunu düşünürler ve bunun arayışına girişirler. Onlarla birlikte artık gövdeler

(134) *La machine à terreur*, Paris, Grasset, 1978.

değil, kuşatmak, altüst etmek için tepeden tırnağa ruhlar araştırılıyordu. Oysa hiçbir heyecan, korku gibi, cellatların ulaşamadıkları yere ulaşmak için insanın en derinlerine inemez.

Bununla birlikte, engizisyoncularda olduğu gibi devrimcilerde de gösteri önemini kaybetmez. Saint-Office, dönekleri ve diğer din sapkınlarını, sürekli olarak üzerlerinde taşımak zorunda oldukları ayırdedici belirtilerle, bilinçlere işleyen bir etki yapabilen işaretlerle damgalıyordu. Ve daha belirgin etkilere ihtiyaç duyduğunda onları ateşte yakıyordu. Devrim sırasında ateşte yakmanın yerini alan, kalabalık bir meydana kurulan idam sehpaları ve giyotin de aynı niyeti ve aynı sergileme isteğini yansıtıyordu. 19. yüzyılda ise, daha sonra Most'dan Kızıl Tugaylara ve Baader'e kadar teröristlerin ölçüsüz bir biçimde kullandıkları dinamit keşfedilecektir.

Artık bundan sonra bombanın gösterici ve korku yaratıcı güçleri üzerinde uzun uzun konuşmaya gerek yok. Yine de ve belirgin bir paradoksla birlikte, bu konuda en iyi sonuçları verenler en ilkel yöntemlerdir. Fişeklerin ortaya çıkışına rağmen, kesici ve yaralayıcı en ilkel silah takımlarından hiçbir zaman vazgeçmeyen teröristler bunun çok iyi farkındadırlar. Bunun nedeni muhtemelen, ne kadar güçlü olurlarsa olsunlar kimyanın etkilerinin, ürkünün belirlenmesi açısından, vücudun kesici aletlerle delinmesinin veya parçalanmasının yarattığı etkilerle her zaman rekabet edememesidir. Özellikle bu nesneler, boğazlamalar, iğdiş etmeler, "derotülasyonlar"[135] rastlantısal bir dağılımın sonucu olmadığın-

(135) IRA üyeleri, kurbanlarının (genellikle yüksek görevliler) diz kapağı kemiğinin elektrikli delgi makinasıyla parçalanmasına dayanan bir "operasyon"u bu şekilde isimlendirirler: burada "sakat" adaleti gösterme niyeti sözkonusudur.

da: her yara bir anlam taşıma iddiasındadır. B. Gros'un[136] ifadesine göre bu, kitleye[137] tehdit dolu bir mesaj gönderen gerçek bir "kanlı yazıdır". Böylece bir sembolik simya devreye girer ve zihinler üzerinde derinlemesine etki yapar: acılar labirenti, ruhta başdöndürücü ve katlanılmaz zihinsel tasarımlar yaratmaktan hiçbir zaman geri kalmaz. Terör, bu imajların ruhsal dünyada doğurdukları her yerde varolan korku durumudur.

Gerçekte, gövdeler ister bombalarla parçalansın, ister kurşunlarla delik deşik edilsin, isterse bıçak darbeleriyle parçalansın, sonuç hep aynıdır: bireyler, anısı uygarlıktaki ilerlemelerle silikleşen bu arkaik vahşilikten huzursuz olurlar. Nerede ve ne zaman olursa olsun her birey teröristlerin saldırılarından korkar: zaten teröristler de saldırılarını artırarak bu sürekli güvensizlik ortamını devam ettirmeye çalışırlar. Bu anlamda terörizmin, *korkunun bir laboratuarı* olduğu ve kaynaklarını, binlerce defa kullanılmış ve her zaman etkili olan, ve sisteme sundukları hizmetlerle ayakta kalan, eskiye dayalı bir yırtıcılıktan aldığı söylenebilir.

(136) *Le terrorisme*, Paris, Hatier, 1976, s.6.

(137) Yaralanan *doğrudan kurbanların* tersine, üyeleri ancak *dolaylı olarak* etkilenen, saldırıların gerçek hedefi

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
KORKULAR VE TOPLUMLAR

Toplumsal bünye her şeyden önce bir değiştokuş mekanıdır. Duygusal bir renk taşımaktan geri kalmayan bütün olgular ve haberler onun içinde dolaşırlar. Bu kuralın dışında kalacak bir şeyin herhangi bir varoluş şansı az olacaktır. Sonuçta, bu, bireysel psişizmle olduğu kadar kollektif psişizmle de ilgilidir: şu ya da bu sıfatla anlam taşımayan bir şey, farkedilmez olarak kalır ve hızla kayıtsızlığa ve unutulmuşluğa doğru yönelir. Buna karşılık, belli bir çekicilik taşıyan şey hemen farkedilir ve ilgi konusu haline gelir. Toplumsal varoluş içinde bu şekilde çıkış yapan bazı reel veya varsayımsal olaylar, toplumun üyelerinin dikkatini, duygusallığını ve entellektüel yeteneklerini kendi üzerinde toplarken çok önemli bir işlev yerine getirirler: bazen deforme edilen, genellikle abartılan, hatta bütün parçalarıyla yeniden yaratılan bu olgular, topluluğun hayatına bir ritm ve bir anlam verirler.

Bir grup ancak, bir grup hayatına sahip olduğunda, yani onu oluşturan bireylerin kollektif deneyleri olduğunda, hepsi de (veya çoğunluğu) aynı anda aynı heyecanı duyduğunda, aynı düşleri ve aynı kabusları paylaştıklarında, aynı modelleri benimsediklerinde ve birlikte aynı ortak eylemleri yaptıklarında, varolabilir. Bunlar olmadığında topluluk, birbirlerine az çok kayıtsız bir bireyler kümesi haline gelir.

Şu halde doğal olarak her toplum, onu etkileyen şeye karşı toplu halde tepki göstermeye hazırdır, yeter ki onun için bu yeterli bir değer taşısın (bu değer kafadan belirlense de). Varoluşun bu rastlantıları belli durumlarda, bazen toplumsal dokunun yüzeyinde kalan (örneğin moda) ve bazen onun içine derinlemesine giren (kollektif şiddet ve coşkular) gerçek akımların gücüne kavuşurlar. Bunun sonucunda topluluğun üyelerinde güçlü bir birlik duygusu veya tersine bir parçalanma duygusu ortaya çıkar.

Kolaylıkla tahmin edilebileceği gibi kollektif korkular bu akımlar içinde önemli bir paya sahiptirler.[138] Bunların hemen hemen her dönemde ve her yerde kendilerini gösterdiklerini kanıtlamak için tarih karşımızdadır. Sonuçta çeşitli vesilelerle ve çeşitli nedenlerle toplumlar korkuyla karşılaşmışlardır. Bazen toplumları bütünüyle altüst eden bu heyecanları anlamak için, bunları bir sıraya sokmayı gerekli görüyoruz.

İnsanın işlerinin çoğunun, kutsal alana veya kutsal olmayan alana aidiyetleriyle belirlendiği saptamasından yola çıkarak, kollektif korkuların aynı tarzda dağıldıkları varsayılabilir. Bu genel prensip onlar hakkında doğrulanıyorsa, insan toplumlarının korkmaları gerektiğine inandıkları şeyin, kutsallık kavramıyla ilişkilerine bağlı olarak değişmiş olması muhtemeldir. Bu bölümün birinci kısmında bunu göstermeye çalışacağız. İkinci kısımda, daha dinamik bir bakış açısını benimseyerek, kollektif korkuların yayılma ve çoğalma biçimlerini ele alacağız.

(138) Şenlikler ve törenler de bunlara girer.

I. Kollektif Korkularla İlgili Tipoloji Denemesi

Hayatın dinsel bir tarzda anlaşılması insanları hayatı iki alana ayırmaya itti: biri hemen hemen hiçbir kısıtlama olmadan ortak kullanıma sunulurken, diğeri düzenlenmiştir, ihlal edilmesi toplumun dengesi için bir tehdit oluşturan yasaklarla, işaretlerle ve tabularla yüklenmiştir. Bu ayrım, bazıları kutsal kabul edilen -ve dolayısıyla fazla değer verilen ve fazla anlam yüklenen- ve bazıları kendi bayağılıklarına terkedilen zamanda, mekanda, nesnelerde ve insanlarda bir ayrım yapılmasına varır. Bunun sonucu olarak, bireylerin yaşamı üzerinde büyük bir ağırlığı olan bir buyruklar kümesi ortaya çıkar. Bu karşıt ve en azından birbirini tamamlayıcı evrenlerin her birinin özgül bir korkular kategorisi üreticisi olmasında, birazdan göreceğimiz gibi şaşırtıcı hiçbir şey yoktur.

1. *Kutsal Korkular* -M. Eliade[139] şöyle yazar: "İnsan kutsal olanı öğrenir, çünkü bu, kutsal olmayandan tamamen farklı bir şey gibi ortaya çıkar, kendini gösterir". Kutsal olan, bu *hierofani* içinde, bu "'tamamen farklı' şeyin, bizim dünyamıza ait olmayan ve yine de ondan doğan bir gerçekliğin kendini göstermesinde" ortaya çıkar.

Bunun sonucu olan ve önemli ölçüde irrasyonel unsurlar taşıyan deneyin tekilliği, önemli bir sarsıntı yaratma gücüne sahiptir. Önünde birdenbire beliren bu farklılık duygusu, bu radikal, genel ilginçlik duygusu insanın dünya karşısında boyun eğmesine neden olur: titreyerek ve üzülerek, dinsel metinlerin her fırsatta belirttikleri gibi, kendinin her yönden aşılmış olduğu duygusuna kapılır "Ne

(139) *Le sacre et le profane*, Paris, Gallimard, 1965, s.15.

kozmik ne de insani hiçbir şeye benzemeyen bu güçle karşılaştığında insan kendi hiçliği duygusuna kapılır", diye yazar M. Elliade R. Otto'nun deyimiyle *nüminö* ile karşılaşılması sonuç olarak, özellikleri bu yazar tarafından ustaca ortaya konulan bir huzursuzluğa, hatta korkunç bir tecrübeye neden olur: zavallı bir yaratık olma izlenimine, *mysterium tremendum*'un yolaçtığı başdönmesi eşlik eder. Bu *mysterium*, temel unsuruna, mistik ürküye indirgenebilir; R. Otto şöyle yazar: "Bu, yaratılmış hiçbir şeyin (en tehditkar ve en güçlü olan da dahil olmak üzere) doğurmayacağı bir iç korkuyla dolu bir ürküdür. Bunda hayaletimsi bir yan vardır. Şöyle devam eder: "Dinin bütün tarihsel gelişimi, kaba biçimi altında, başlangıçta "korkunç" bir şeyin hissedilmesi olarak ortaya çıkan ve ilkel insanlığın ruhunda tuhaf bir yenilik olarak kendini gösteren bu "terör"den doğar." Bu da tanrıları korkunun oğulları haline getirmek demektir: bu keşif anlamsız değildir. Zaten görünüşe bakılırsa kökenlerine sadık kalan bu kutsal varlıklar, bu korkuyu bütün yüzyıllar boyunca ve bütün insan toplulukları içinde dolaştırmak görevini üstlenmişlerdir.

Şu halde, kutsal olan, M. Elliade'ın bahsettiği *Ganz Andere*, "kutsal öfke" metaforu içinde beliren tehditlerle yüklenmiş olarak kendini gösterir. Kuşkusuz bu kutsal öfke esas olarak *tremendum* temeline dayanır, fakat mistik korkuyu güçlendiren iki unsur daha vardır: *majestas* ve enerji. Böylece elde edilen üç unsur, kutsallıkla ilgili bütün korkuların temelinde yeralır.

Yine de, insanın duygusallığından çıkan her şey gibi dinsel duygu da çift yüzlüdür. Bu yine aşağıdaki satırları yazan R. Otto'nun vurguladığı şeydir: "Şeytansı biçimi altında kutsal olan, terör ve korku

nesnesi olması ölçüsünde, aynı zamanda o oranda etkileyici ve çekicidir. Bu büyüleyicilik, "*tremendum*'un tiksindirici unsuruyla birlikte, karşıtların tuhaf bir uyumunu sergiler". Fakat bu yön, konumuzu doğrudan ilgilendirmiyor.

İnsanların kutsal güçler karşısındaki korkusunu ifade eden özel davranışların, bu duygulardan doğdukları görülüyor. İnsanların kutsal güçlerle iyi geçinmek ve onların korkunç "öfkelerinden" kaçınmak için başvurdukları çok sayıdaki ve çok belirgin saygı ve itaat davranışlarını bir yana bırakalım. Tabuya uymayanlara karşı yöneltilen acımasız katılığı ele almak daha çarpıcı gibi görünüyor. Kutsal güçlerin, bütün topluluğu etkileyebilecek misillemelerinden korkan insanlar, tanrısal öfkeden ne kadar çok ürküyorlarsa o kadar büyük bir inançla suçluyu cezalandırırlar. Günaha itici hareketin yokedilmesi için, din sapkını, günahkar, ikonaklast ortadan kaldırılmalıdır. Bazı durumlarda baskı, haklı ya da haksız olarak kötü belirtilerin taşıyıcısı olarak nitelendirilen herkese yönelebilir. Bu durumda kollektif kızgınlığı hiçbir şey, ne yalvarmalar, ne de kurbanların muhtemel masumlukları durduramaz. İntikamcı tanrının lütfunu kazanmak için, kendileri cezalandırılmamak için cezalandırmaya tereddüt etmez. Örneğin, J. Delumeau'nun analizinin açıkça gösterdiği gibi, 1348 yılı ile 17. yüzyıl başı arasında çeşitli saldırılardan gözünü açamayan Batı halkları, şeytan tarafından kuşatılmış olmakla ilgili sürekli olarak büyüyen bir korku geliştirdiler. Saplantılı bir atmosfer içinde, "kilise adamları insanların bu düşmanını tarif ediyorlar ve maskesini kaldırıyorlardı. Onun yapabileceği kötülüklerin dökümünü ve ajanlarının listesini çıkarıyorlardı: Türkler, Yahudiler, din sapkınları, kadınlar (özellikle büyü-

cü kadınlar)". Böylece, L. Sala-Molins'in ifadesi uyarınca "inancın polisi" olarak kurulan Engizisyon, acınacak haldeki bu günah keçilerine karşı tüm kızgınlığını yöneltebilirdi.

Saint-Office'in mahkemesi ve insanları yaktığı alanlar, en açık bir biçimde, uzun yüzyıllar boyunca Avrupa'da dolaştığı düşünülen Kötü Gücün saldırısı karşısındaki sürekli bir kollektif korkunun varlığını gösterir. Benzer bütün durumlarda olduğu gibi Tanrı tarafından bağışlanmak sözkonusu idi. Bu durum karşısında kötü güçlerden kurtulmak için, kanlı bir bastırma hareketine başvurulmuş ve korkutucu eskatolojik olasılıklar tehdit aracı olarak kullanılmıştır. Böylece korku bir öğretici haline gelmiştir: buna yeniden döneceğiz. Fakat dinsel alanın dışında da insan gruplarını titreten durumlar vardır.

2. *Kutsal Olmayan Kurkular* -Kollektif psişizm, tuhaf veya yeni bir nesne bilinç alanına girdiği andan itibaren heyecanlanmaya hazır gibi görünüyor. Bütün insan gruplarının, rutinden ayrılan şey karşısındaki özel duyarlılığı, bir ilgi ve öğrenme isteğinden doğar. Oysa tarihsel olgular, toplumsal sahne üzerine sürekli olarak her türden endişe faktörleri getirirler. Bunların hepsi grup için kritik bir duruma dönüşmezler, fakat yine de bu faktörlerden birine veya diğerine bağlı olarak, toplumsal doku içinde bir korkunun yükselmesine ve az çok tam bir yayılmasına sık sık tanık olunur. Böylece bir tür süreklilik sağlanır: kutsal olmayan korkular, katı olmamakla birlikte halkların hayatına bir ritm veren bir ardarda geliş içinde mistik korkuların nöbetini devralırlar. Çeşitli biçimlerde düzenlenerek, bazı durumlarda birbirlerine iyice karışarak, genellikle aralarında çok az boşluk bırakarak bu korkular bütün hayat içinde yeralırlar.

Çalışmanın ihtiyaçları doğrultusunda (ve belli bir şematikleştirme riskiyle birlikte), sonraki sayfalarda, bu kollektif korkular bütününden, kutsallıkla hiçbir ilişkisi olmayanları çıkarmaya çalışacağız. Bunları ayırma kriteri olarak, her birinin işgal ettiği zaman dilimini ve ortaya çıkış dönemini alacağız.

a) Hiçbir dönemin tam olarak üstlenemediği bazı korkular, hemen hemen bütün dönemlerde bulunurlar ve uzun süreli bir kariyere sahip gibi görünürler. Kesintisiz olarak adlandırılabilecek bu korkular; neredeyse sürekli bir biçimde, ekonomik güçlüklerden gece ortamına kadar görünümleri nasıl olursa olsun maddi güvensizliğe bağlıdırlar. Bu korkuların büründükleri en uç biçim ise, eskatolojik endişelere (daha önce bahsettik), daha kesin bir ifadeyle, kronik olarak kalabalıkları heyecanlandıran dünyanın sonu tehditlerine bağlıdırlar. Ona bağlanan nükleer silahlanma ve evrensel bir kargaşa, bu kaygıyı yeniden güçlendirdiler ve ona bir destek sundular. Genel yıkım gücüyle atom bombası, kıyamete modern bir görünüm kazandırdı.

b) Bazı korkular ortaya çıktıkları dönemden sonra varlıklarını sürdüremediler (en azından başlangıçtaki biçimleriyle): bunları belirleyen şey ar kaizmleridir. Bununla birlikte bazıları, çeşitli dönüşümlerden ve adaptasyonlardan geçtikten sonra ayakta kalabildiler: dönemin gereklerine uygun olarak nesne değiştirerek, görünüşlerindeki çeşitliliğe rağmen, sonuçta kendilerini koruyabildiler. Örneğin bugün hiç kimse büyücülerle, hortlaklarla ve hayaletlerle uğraşmıyor (bu inançları benimseyerek, bu büyüsel zihniyetin saflığına ve varlığını sürdürdüğüne tanıklık eden birkaç istisna dışında). Bugün bunların yerini uzay yaratıkları aldı. Cinler ve periler günümüzde uçan dairelerle dolaşıyorlar,

modernlik böyle gerektiriyor. Buna karşılık, güneşin ufukta kaybolmasından korkan İnkalar'ınki gibi korkular, en azından kolaylıkla ortaya çıkarılabilir bir iz bırakmayan anlayışlardan doğmuşlardır.

c) Fakat, bildiğimiz gibi tüm korku nedenleri tamamen yokolmadığına ve hâlâ çok sayıda oldukların a göre, yaşadığımız dönem en fazla ilgiyi haketmektedir. Hatta bilimdeki ve teknolojideki ilerlemeye rağmen korkunun kendini çok iyi koruduğu söylenebilir. Her türlü buluş açısından zengin olan[140] çağımız, yeni olanın ve alışılmamış olanın cazibesine her zaman kapılan düş gücünün işleyişine, önceki yüzyıllardan daha fazla hakim değildir. Bunun sonucu olarak teknolojimiz, çağdaş bir büyünün yollarına saparak modern insanı düş kurmaya iter ve bu düşler genellikle kaygının renklerini taşırlar. Günlük kullanım yeni bir nesneyi banal hale getirmediği sürece -ve bazen buna rağmen-, kitlenin zihninde nesnel gerçekliğe üstün gelen şey, fantazm tarafından eklenen değerdir. Çünkü J. Le Brun'un[141] vurguladığı gibi bilimin belirgin paradoksu budur: bilim korkuyu bastırması gerekirken, korkuyu kışkırtır. Belki de korkunun yenilenmesine katkıda bulunuyor demek daha doğru olur, çünkü bu konuda mutlak bir yaratım bize göre pek seyrektir. Örneğin atomun parçalanması yeni bir veridir, fakat bunun yarattığı ürkü, daha önce belirttiğimiz gibi ezeli dünyanın sonu korkusuyla birleşir: bu durumda dünyanın sonu korkusu, nükleer silahla birlikte yeniliğin renklerine bürünür. Şu halde günümüzün bu korkularının ne olduğunu daha iyi kavramak için bunlardan birkaçını ele almak fay-

(140) Korku tohumları olarak oldukça bol olan ideolojik ve politik kargaşaları bir yana bırakırsak

(141) *La Peur*'ün giriş yazısı, Paris, Desclee de Brouwer, 1979, s.6.

dalı olur. Bu iş için, A. Astier'nin[142] serbestçe yorumlayacağımız yeni bir çalışmasını temel alacağız.

Nükleer bombadan veya füzeden daha önce bahsettik, fakat saptamalarımızı genişletmek gerekir. Bu tür silahların kullanılmasını kapsayan bir savaştan duyulan korkunun, Hiroşima'daki 100.000 ölü hâlâ hafızalarda olduğu sürece, kolaylıkla dağılamayacağı açıktır. Fakat "atom"un yarattığı tek korku belki de bu değil. Sonuçta, A. Aister'nin gösterdiği gibi, askeri kullanımın yanısıra radyoaktivitenin sivil kullanımı da vardır: bu enerji türünü inceleyen merkezlerin çoğalması, kontrol ve güvenlik araçlarının güçlendirilmesini gerektiriyor. "Radyoaktif bulut nedeniyle ölüm korkusuna, gulag korkusu ekleniyor". Sonuçta, radyoaktif artıkların ve ürünlerin işlenmesi ve stoklanmasının taşıdığı risk gözönünde bulundurulmazsa bile, "korku vardır, çünkü ekonomik nedenlerden dolayı uzun vadede güvenlik tedbirlerinin ihmal edileceğinden korkulur". Şu halde bir kirlenme korkusu vardır, fakat aynı zamanda özgürlükte muhtemel kısıtlamalar olacağından duyulan bir endişe vardır.

Kimyasal kirlenmeler de modern korkular içinde önemli bir yer tutarlar. Oysa bu endüstri bugün günlük hayatın bütün alanlarını (profesyonel alandan, beslenmeye ve temizlik malzemelerine kadar) kaplamıştır. Bununla birlikte, ticaretin gereklerine uygun olarak ürünlere verilen çekici dış görünüş bile, kimyasal tehditi unutturamamaktadır. Görünmez fakat etkili varlığıyla molekül, kollektif bilinçte, uğursuzluğun veya kötü kaderin yerini alır: onlar gibi molekülün de zarar verme gücü ancak ilk etkilerinden sonra (yani çok geç) ortaya çıkarılır ve

(142) La peur et la science, *La peur*, s.63-86.

bu da onu daha fazla korkulan bir şey haline getirir. Yalnızca ve henüz her zaman değil, eczacılıkta kullanılan ilaçlar bu şüphenin dışında kalırlar: bunların bütün hastalıkları neredeyse mucizevi bir şekilde iyileştirmelerinin beklenmesi, bunların zararları hakkında bir uyarıda bulunmayı bile gerekli kılar. O halde, bireysel psikolojide olduğu gibi kollektif psikolojide de, duygusal bir kuşatmadan doğan şey, hiçbir zaman basit değildir.

Fakat ilaç kullanımı bütün endişeleri yokederek olağan bir şey haline geldiyse de, bütün tedavi yolları için aynı durum sözkonusu değildir. Ve özellikle akıl hastalıklarının tedavisi için kullanılan tedavi yolları için. Uyuşturucular, elektroşoklar, içeri kapatma önlemleri ve psikoşirürji, yanlış temelli oldukları ölçüde derin korkulara yolaçıyor. Bu temelsizdir, çünkü başka alanlarda olduğu gibi bu alanda da büyük kitleler bilgilerini esas olarak, sansasyona ve dramatizasyona önem veren basının belirsiz kaynaklarından (gazeteler, vülgerleştirilmiş veya saf hayal gücüne dayalı kitaplar) ve sinemadan alır. Bununla birlikte kaygının daha derin bir kaynağı vardır. Sonuçta delilik, hastalıklar yelpazesinde ayrı bir yer tutar: özellikleri nedeniyle birçok gizemle ve dolayısıyla tehditle dolu gibi görülür. Kişiliğin aşılamaz kalesi olarak görülen akılla uğraştıkları içindir ki, nöro-psikiyatride kullanılan tedavi yolları da dehşet yaratırlar. Oysa bu tedaviler usta ve politik olarak özgür ellere teslim edildiğinde, oldukları şey olarak, yani tedavi yolları olarak kalırlar.

A. Astier tarafından iki tehlike daha ortaya konmuştur, fakat bunlar bugünün insanından çok yarının insanını ilgilendirirler: genetik manipülasyonlar ve toplumun bilgisayarlaştırılması

Biyokimyanın ve hücrebilimin, hücresel olu-

şumlar konusundaki buluşlarıyla ilgili her türlü korku için yine de erken olduğunu söylemek gerekir, çünkü bu bilimler yalnızca kısa bir süreden beri mevcutturlar. Sözkonusu yazarın belirttiği gibi, "'manipülasyon' teriminin kendisi, çağrıştırdığı tehlike ve kötü niyet ile zaten korkunun ifadesidir. (...). (Genetik manipülasyonlar) düşlere ve olağanüstü umutlara ve aynı zamanda şimdiye kadarki korkulardan tamamen farklı boyuttaki korkulara yolaçarlar". Yeni canavarlar uyanıyorlar ve düş gücünü şimdiden kıskaç altına alıyorlar. Yine ve her zamanki gibi kaçınılmaz fantazmatik kortej ve yepyeni "düşler". Fakat bir kez daha, yeni oldukları iddia edilen bu korkular, günün zevklerine uydurulmuş aynı eski korkular değil mi? Eskiden büyü ve simya, biçim dönüştürmede ve değiştirmede uzmandılar.

Bilgisayarlarla ilgili mesele biraz daha farklıdır. A. Astier, bu tekniğin fişlerin oluşumuna sağladığı kolaylıktan ve bunları elinde bulundurmanın verdiği politik güçten korkmakta tamamen haklıdır. Fakat kendimize, elektronikten ve sibernetikten duyduğumuz korkunun Makina karşısındaki bir çekingenlikten kaynaklanıp kaynaklanmadığını da sormamız gerekir (bu yazarın yapmayı ihmal ettiği şey). Bütün korku yaratan nesneler arasında makina tarih olarak kuşkusuz en son sırada gelir. Bu sıfatla belki de korkularımız arasında gerçekten "yeni" olan tek korku makinadan duyduğumuz korkudur. Bilgisayarlar ve elektronik hesap makinaları, bugüne kadar yalnızca insana ayrılmış bir alanda "düşünce" alanında insanla rekabet ediyorlar. Mükemmel bir hafızayla donatılmış olan "elektronik beyinler" (taşıdıkları ismin de gösterdiği gibi), zeki oldukları, hatta yaratıcılarından bile daha zeki oldukları izlenimini veriyorlar. Bu da telaşlanmak

için yeterli. Dolayısıyla, mitopoièzin, insanın yarattığı endüstriden doğan bu elektronik beyinler tarafından kışkırtılmış olmasında şaşılacak hiçbir şey yoktur.

Bu, psikolojik koşulları, "insanın, kontrolünden çıkan ve hatta onu yokedebilecek bir güce sahip olan kendi eseri karşısındaki kaygısına" dayanan, "yeni bir mitolojinin eşiğinde" olduğumuzu söyleyen R. Bastide'in[143] düşündüğü şeydir. Makinanın insana karşı ayaklanmasını işleyen hikayeler ve filmler[144] hiç durmadan çoğalıyorlar ve bu yeni endişeye tanıklık ediyorlar. Ve kitle, pek güven verici gözükmeyen metalik kılıfı içinde uyuklayan bu yeni canavarın şaşkınlık verici doğuşunu karmaşık duygularla izliyor. İnsanlık, bu insanımsı yaratıktaki insanüstü güçlerden şimdiden korkuyor.

Şu halde çağımız özellikle bilimsel ve teknik ilerlemeleriyle birlikte, şaşkınlık verici durumlar açısından da zengindir. Fakat, birkaç istisna dışında, bu değiştirilmiş maskelerin altında çağdaş insanın bilincine etki eden şeyin genellikle hep aynı eski korkular olduğunu bir kez daha tekrarlayalım.

Bugün suçların, rasizmin, fanatizmin ve terörizmin[145] artışı karşısında insanların çoğu tarafından hissedilen güvensizlik duygusuna gelince, burada da tüm toplumlarda görülen fenomenlerin yeniden canlanması ve yeniden güncelleşmesi sözkonusudur. Sonuçta bugün varolan korkuların uzun bir tarihi vardır.

(143) *Le sacrésauvage*, Paris, Payot, 1975, s.91.

(144) Charlie Chaplin'in *Modern Zamanlar*'ından, Stanley Kubrick'in *2001, l'Odysee de l'espace*'ına kadar.

(145) Bu çeşitli fenomenleri hakkettikleri biçimde ele alabilmek için bu küçük kitapta yeterince yer yok; böyle bir çalışmada bunların modern megapolislerle ve yeni uluslararası politik koşullarla ilişkileri ortaya çıkacaktır.

II. Kitlesel Korkuların Yayılma Biçimleri

Kollektif korkular varolabilmek için toplumsal bünye içinde yayılmak durumundadırlar. Yapılarına göre, bu tip heyecanların üç temel biçimi arasında ayrım yapılabilir: söylentiler, "salgınlar" ve psikozlar. Bu biçimlerin her birine tamamen farklı bir yayılma tarzı denk düşer.

I. "*Söylentiden Bahseden Korkudan Bahseder*" der J. Delumeau[146] ve bu, söylentilerin çoğunun belli bir korku motifi taşıması ve uyarıcı olması ölçüsünde doğrudur. Daha ihtiyatlı fakat aynı zamanda daha donuk bir tarzda, G. W. Allport ve L. Postman[147] bu fenomenin ortaya çıkışını iki koşula bağlarlar: gündemdeki olayların önemli olması ve bunlar konusunda az ve muğlak bilgiler alınabiliyor olması. Ve kuşkusuz hiçbir şey, bir korku faktörü taşıyan bir şeyden daha önemli değildir. Aynı şekilde, kaygı yüklü olmayan söylentiler bulunduğunu da gözardı etmeksizin, J. Delumeau ile birlikte bunların çoğunun gizli ve hatta açıkça itiraf edilmiş bir endişeyle ilişkili olduklarını düşünebiliriz.

Daha antik dönemdeyken bütün bir halk içinde ve bazen bütün bir ülke içinde dolaşan bu ürkütücü şayialar vardı. Örneğin Virgile,[148] korkutucu bir tanrıçanın özelliklerini taşıyan ve "ayakları ve kanatları çok çevik olan, Ceus'un ve Encelade'ın bu son kız kardeşlerini" anlatır. "Tüylerinin altında, vücudundaki tüylerin sayısı kadar çok gözü (olağanüstü!), o kadar çok dili, sesler çıkaran ağzı, dinleyen kulağı olan dev gibi, korkunç bir canavar. Gece, karanlıkta ıslık çalarak, gökyüzü ve yeryüzü ara-

(146) Daha önce belirtilen eser, s.147
(147) *The psychology of rumor*, New York, Holt, 1948.
(148) *L'eneide*, IV, Paris, Gamier-Flammarion, 1965, s.95, 177-222

sındaki mesafenin tam ortasında uçar ve tatlı uyku onun gözlerini kapatmaz; gündüz, nöbet yerine veya bir binanın en yüksek noktasına veya yüksek kulelerin üstüne çıkar ve büyük şehirlerde dehşet saçar; o, doğrunun olduğu kadar yalanın ve yanlışın da habercisidir."

Daha çağdaş bir yazar, E. Morin,[149] 1969 yılında Orleans'da dolaşan söylentinin psikososyolojik bir analizini yapar.

Mayıs ayında, bayan giyim eşyası satan bir, sonra iki, sonra altı mağazanın beyaz kadın ticareti yaptığı şayiası çıkar. Güya genç kurbanlar deneme kabinlerinde uyuşturularak, fahişelik merkezlerine götürülmek üzere kaçırılıyorlardı. Suçlanan mağaza sahipleri yahudi tüccarlardı.

Kollektif bilinçaltının arkaik tabakalarından çıkan bu söylenti, diğerleri gibi, rasyonel kanıtlar karşısında direndi. Çok kısa bir sürede bir mit gibi yapılanan bu söylenti, gelişmesine katkıda bulunan çok sayıda gizli korkuya eşlik eder: genel olarak beyaz kadın ticaretinden ve fahişelikten duyulan kaygı, gizli güçlere teslim edilen gizemli derinliklerle dolu (yeraltı geçitleri, yeraltı mezarları, taş ocakları) olduğu keşfedilen şehrin yıkılmasından duyulan kaygı, gizli antisemitizme ve antijudaizme bağlı kaygı.

Bütün bir topluluğun hissettiği korkuların bileşimi ve aracı olan ve sürekli olarak bir ifade yolu arayan bu söylenti, belki de en sergileyici örneklerden biridir.

2. *Korku Salgınları, Söylentilerden Oldukça Farklıdır* -Bunlar, bir bireyden diğerine geçerek ve sonunda oldukça büyük bir grubu etkileyerek, bula-

(149) *La rumeur d'Orleans*, Paris, Le Seuil, 1969.

şıcı hastalıklar gibi yayılırlar. Bu tür fenomenlere en sık olarak, manastırlar veya fabrikalar gibi kapalı veya yarı kapalı mekanlarda rastlanır. Sonuçta, psikososyolojik yakınlık, aynı heyecan ortamının veya aynı gerilimli durumun paylaşılması, ilk belirtilerin özellikle zayıf bir kişide uyandırdığı heyecan, bu korku salgınlarının ortaya çıkış koşullarını oluştururlar. Bir taklit etme baskısı biçimi altındaki bir akılcılık faktörüyle harekete geçen grubun diğer üyeleri de birer birer salgına kendilerini kaptırmakta gecikmezler. Bu, isterinin temel bir roloynadığı bazı durumlarda özellikle çok belirgindir. Önceki yüzyıllarda birçok dinsel tarikat içinde, cinlenme korkularına tanık olunmuştur. Fakat manastır hayatı bu tür salgınlara çok uygun koşullar sağlıyorduysa da, bu salgınlar dinsel olmayan gruplar içinde de yayılmaktadır. W. Sargant[150] kendisinden bir yüzyıl önce yazmış olan bir yazardan aldığı örneklerle birlikte bu konuda şunları söyler: "Hecker 1787 yılında Lancashire'deki bir iplik fabrikasında yaşanan olayı anlatır. Bir kadın işçi arkadaşlarının birinin elbisesinin yakasından içeri bir fare atar; oysa bu kadın bu hayvanlardan aşırı derecede korkmaktadır. Şiddetli çırpınmalarla birlikte yirmi dört saat süren bir kriz geçirir. Ertesi gün üç kadın daha kriz geçirirler ve dördüncü gün en azından yirmi dört kişi aynı durumdadır. Diğerlerinin yanısıra bu kadınları frenlemek için uğraşmaktan bitkin düşen bir erkek işçi de bu hastalığa tutulmuştu; ayrıca on yaşlarında iki çocuğun durumu da aynıydı. Korku, bir pamuk zehirlenmesinin sözkonusu olduğu şeklindeki teoriden doğarken, hastalık komşu fabrikalara da yayılmıştı "

(150) *Physiologie de la conversion religieuse et politique*, Paris, PUF, 1967, s.115.

Daha sonraki dönemde, A. C. Kerckhoff ve K. W. Back'ın bahsettikleri, küçük bir tekstil fabrikasının 50'den fazla kadın işçisini (toplam 200 işçi üzerinden) etkileyen isterik durumda da aynı fenomen sözkonusudur: bu kadınlar tuhaf bir sinek tarafından ısırıldıklarından şikayet ediyorlar ve rahatsızlıklarını bulantı ve başdönmesiyle gösteriyorlardı. Yoğun üretime bağlı gerilimdeki bir artıştan başka hiçbir nesnel faktör bu olayların sorumlusu olarak ortaya konamamıştı.

Her iki durumda da salgın, korkunun iletilmesini kolaylaştıran dostluk ve sempati ağlarını kullanarak yayılmıştır.

3. *Bir Adım Daha ve Kollektif Psikozlar Alanına Giriliyor* -Sonuçta zihinsel patoloji, bireyler kadar grupları da etkiler. Bu kollektif delirler genellikle aşk, adalet, din veya politika çevresinde yoğunlaşırlar, fakat sık sık bir korku durumunu temel aldıkları da olur. Hatta G. Heuyer'e göre, bu tür fenomenlerin oluşumunda temel bir roloynayan da korkudur. Bu yazar şunları söyler: "1949'dan itibaren, kollektif psikozların kaynağında en değişmez heyecan gibi görünen *korkunun* rolü üzerinde durduk: büyücülükle ilgili delirlerde şeytan korkusu, ruhlarla ilgili delirlerde ve üfürükçü mezheplerinde kötü ruh ve hastalık korkusu, uçan daireler mitinde yeryüzünün işgal edilmesi korkusu, keyfi kliniklere kapamalarda akıl hastalığından ve sonuçlarından duyulan korku." Ordulardaki panikler, halkların toptan göçleri veya ünlü eylül katliamları da (1793) yine korkudan kaynaklanmıştır.

Önceki salgınlar durumunda olduğu gibi (daha geniş grupları ilgilendiren psikoza kıyasla, birkaç on kişiyle sınırlı kalan salgınlar), bu fenomenlerin ortaya çıkışları da, sözkonusu toplumsal bünyenin

bütün üyelerindeki ortak heyecan faktörlerine dayanır. Bağlam oluşturan durum genellikle kaygılandırıcı bir konjonktürle ilişki içindedir. Fakat muhtemel tehditler gerçek tehlikeler boyutunda büyütülerek, çarpıtılırlar ve abartılırlar ve delire dinamik malzemesini ve unsurunu sunarlar. Bütün topluluğun bilinçaltında gizlenen psişik eğilimlerden bahsetmek faydalı olacaktır: bu eğilimler bireyleri, şu ya da bu vesileyle dolaştırılan coşturucu fikirleri benimsemeye itecektir. Öte yandan olayları kolaylaştırmak için bir faktör devreye girer: bireysel patolojide genellikle görülenin tersine kollektif patolojide temel fikir veya G. Heuyer'in[151] deyimiyle "baskın" fikir, "*a priori* olarak coşturucu değildir". Hatta bu yazara göre bu fikir, "mantıklı ve kabul edilebilir gibi görünebilir". Böylece kollektif bir psikoz, muhtemel sonuçları açısından çarpıtılmış ve abartılmış reel -veya sadece olası- bir olguyla karşılaşılmasıyla ve bütün grubun psikolojisini belirleyen "beklenti"yle açıklanacaktır. Buna taklit ve çabuk etkilenirlik eklenecektir. Tahmin edilebileceği gibi güçlü kitle iletişim araçları ve modern bilgi dağıtım araçları, kontrolden çıkmış haberlerin dolaşıma sokulmasında belirleyici bir roloynarlar. Bazı koşullara bağlı olarak bu haberler, kollektif korku psikozuna dönüşebilirler (medyalar bunları bu şekilde yaratmasalar bile).[152]

Bu konuyla ilgili saptamaları sona erdirmek için, bütün bu söylentilerin, salgınların ve psikozların içinde, bütün kollektif bilinci kapsayan gizli bir çalışmanın gerçekleştiğini belirtelim. Ayrıca, arkaizmlerin şurada ya da burada tasarım yetenekle-

(151) Daha önce belirtilen eser, s.92.

(152) Uzun bir incelemeyi hakeden problemin bu yönünü, yer eksikliği nedeniyle burada ele alamıyoruz.

ri düzeyinde yeniden kendini gösterdiğini bir kez daha görme olanağı bulduk: hem çok eski bir zihinsel malzeme, hem de daha az eski olmayan ondan korkma ve ona tepki gösterme tarzları sözkonusudur. Şu halde bu arketipik heyecanlar insanlığın bütün çağlarında vardır. Ve genellikle önem taşımayan içerik değişiklikleri bir yana bırakılırsa, bütün halkları etkileyen ürkülerin bütün çağlara ait olduğu bir gerçektir. O kadar ki, toplumsal bünyenin, grup hayatını olanaklı kılan bağlılık ve birlik unsurlarını bu korkulardan alıp almadığı sorusu geliyor akla. Bu soru bize çok önemli göründüğü için sonraki bölümü ona ayıracağız.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

KORKUNUN TOPLUMSAL FONKSİYONU

Tarih içinde, kollektif korku nesnelerinin sürekli değişimine tanık olunur. Bununla birlikte, şu ya da bu döneme özgü koşulların ötesinde bu türlü biçimlere girme aralıksız olarak devam ederken, korku sürüp gider. Durum böyleyken, bu sürekliliğin bir anlamı olması ve her zaman bilincinde olunmasa da bu heyecanın tüm toplumun hayatı içinde önemli bir roloynaması pekala mümkündür.[153] Oysa bu korkuların düzenli olarak ve ısrarla tekrarlanması olgusu iki hipoteze bağlanır: Kısır olan ve her şeyi rastlantıya indirgeyen birinci hipotez, vakaların çokluğu ve açıklanması gerekli miktar karşısında direnemez. Buna karşılık, bu kollektif heyecanların bir anlam, yani grubun varoluşu açısından bir fonksiyon taşıdıklarını belirten ikinci hipotez bize çok daha ilginç görünüyor.

Sonuçta, kollektif korkuların bu tek tek geri dönüşünü, bütün topluluklarda kronik olarak varolan gizli bir tür "ihtiyaçla" açıklamak oldukça çekici gibi görünüyor. Daha önce belirttiğimiz gibi bir korkunun diğerini neredeyse hiç ara vermeden kovması bir olgudur. H. P. Jeudy[154] bu konuda şunları söyler: "Çünkü toplumsal bünye sürekli olarak,

(153) Bu belki de, dönemlere bağlı nesne değişikliklerinin reel olmaktan çok görünüşte oldusunu ve bu nesnelerin her zaman ortak bir kaynağı olduğunu doğrular

(154) *La peur et les média*, Paris, PUF, 1979, s.30.

kaygısına sunulan figürlerin bekleyişi içindedir." Böylece neredeyse aralıksız olarak insan gruplarının zihnini kuşatan korkular bir açıklamaya kavuşacaktır: bu korkular, bu beklentiyi gerçekleştirmeye yönelik içeriktir. Ve bu tür eğilim içinde kaygı sözkonusu olduğuna göre, toplumsal hayatın korkularla dolu olmasına şaşırmamak gerekir. Hatta topluluğun imgesel ürünleriyle ilgili bir ihale açtığı ve kendi iç sarsıntısına katkıda bulunduğu bile söylenebilir: uzun çağlar boyunca, kollektif bilinçaltından doğan korku nesneleri, bir kıyıya çarpan dalgaların düzenli hareketiyle zihinsel tasarımlar sahnesine çıktılar.

Böylece en tuhaf yaratıklar gün yüzü görebildiler. Ne canavarlıkları ne de olasılıktan uzaklıkları onları gözden düşürmeye yetmedi. Tam tersine, olanaksız olana ve biçimsiz olana bir susamışlık vardı: bundan o kadar çok korkulur ki, bir yerlerde olmaması düşünülemez. Rasyonel garanti ve doğruluk konusunda eli sıkı olan korku, bir düş gücünün, hızla kargaşalara dönüşen bütün fantezilerini destekler. Dönem bir savaşla, bir salgın hastalıkla, ekonomik bir krizle birazcık sarsılsın ve korku sefalete ve güvensizliğe bağlansın, hemen korkutucu canavarlar her taraftan belirirler. Duyarlılığın ve çabuk kanıcılığın arttığı bu altüst olmuş dönemlerde, hayatın güçlükleri, korku faktörlerini çoğaltmak üzere gerçeküstünün ihtiyaçlarıyla birleşirler. Şeytan burada kendisi için bir yer bulur ve onunla birlikte ona az çok körükörüne bağlı bir karanlık güçler sürüsü, cinler, ejderhalar ve diğer büyülü güçler devreye girerler. Bunların modern biçimleri de hâlâ oradan alınır.

Bununla birlikte bir "korku ihtiyacı"nı ortaya atmak ne ölçüde doğrudur? Böyle bir "istek" ilk an-

da sağduyuya aykırı düşer: bir grubun üyelerinin keyifle biraraya toplanabilecekleri ortamlar (karnavallar ve festivaller gibi) aradıkları veya bir olayı birlikte kutladıkları (törenlerde olduğu gibi) düşünülürse, açıkça hoş olmayan kollektif deneylerin de bir "arzu"ya denk düştüklerini düşünmekte tereddüt edilir.

Oysa daha yakından bakıldığında, paradoksun belki de gerçek olmaktan çok görünüşte olduğu farkedilir. Bu fenomen türünün fiilen gözlendiği durumlar vardır. Örneğin vücutta iradi olarak yara açma yöntemi (bazen vücuttan bir parçanın kesilmesine kadar giden), bir bireyi bir grubun tam üyesi yapmak için sıklıkla kullanılmıştır. Ve bir bahaneyle bundan kaçmak sözkonusu kişilerden hiçbirinin aklına gelmemiştir. Aksine her biri bunu şiddetle istemişler ve sabırsızlıkla bu onurlandırıcı yara izlerine sahip olmayı beklemişlerdir. Gruba kabul edilmek için gerekli bu yaraları korkaklığından dolayı reddeden bir kişi, yanında biyolojik ölümün çok önemsiz kaldığı gerçek bir sosyal ölüme denk düşen bir gözden düşmeye maruz kalacaktır. Bir horgörü nesnesi haline gelecek ve arkadaşlarının alaylarına ve hatta zulümüne hedef olacaktır. Bütün değersiz işler ona verilecek ve çocuklar bile ona saygı duymayacaktır. Sonuçta kanını akıtmak daha tercih edilir bir şey olacaktır.

Şu halde bir korku bir topluluğu sardığında, dönemin toplumsal hayatının özünü bir noktada toplar. Bu sıfatla ve orada yaptığı etkilerle, korkunun toplumsal hayat içinde bir roloynadığı ve bir fonksiyon yerine getirdiği (neden olmasın?) varsayılabilir. Bu, üç tamamlayıcı bakış açısından anlaşılabilir.

İlk olarak, bir korkunun tırmanışı bir belirti görevi görebilir ve gruba, imgesel ürünlerinin, umut-

larının ve umutsuzluklarının gizli içerikleri hakkında bilgi verebilir. Politik sorumlular, bireyleri kuşatan heyecana bağlı altüst oluştan kişisel olarak etkilenmemek için eleştirel anlayışlarını yeterince koruyabilirlerse, bu korkunun, yönettikleri kişilerin kaygılarını yansıtmasından faydalanabilirler. Muhtemelen, korkulan şeyin gerçek veya varsayılan sakıncalarına karşı önlem almak için dönemi kavrama yeteneklerini kullanmaları mümkün olacaktır. Sükunet ve tehlike yokluğu, hareketlenmeye elverişli değildir: anlık sükunet nedeniyle riskler dikkate alınmaz. Buna karşılık korku, hoşgörürlüğü ve vurdumduymazlığı yokeder ve grubu uyuşukluğundan kurtararak kendi aktivitesine ve dinamizmine sokar.

Öte yandan korku, politik veya dinsel iktidarın eksikliklerini veya taşkınlıklarını ortaya koymaya yarayabilir. Bu iktidar güçsüz düştüğünde veya baskı uygaladığında ve resmi temsilciler görevlerini yerine getirmediklerinde, yani kendileri ve görevleriyle ilgili olarak, güçsüz, düşmüş, sarsılmış veya baskıcı bir imaj verdiklerinde, gözlerini onlar üzerine diken kitle içinde derin bir huzursuzluk başgösterir. İktidar boşluğu veya iktidarın aşırı sertliği de toplumsal istikrarsızlık faktörleridir. Alıştıkları ayar noktalarından yoksun kalarak, bu boşlukla veya bu taşkınlıkla karşılaşan toplumsal grubun üyeleri, kendi kaygılarına terkedilirler ve bu kaygı krizin belirtisidir. Bu durumda, çılgına dönmüş bireyler her yerden huzursuzluklarına çareler ararlar. Benzer durumlarda buldukları çözümler her zaman en iyi çözümler değildir. Bazen körükörüne boyun eğdikleri ikame çözümler de korkunun oğullarıdır ve böylece korkuyu ertelerler ve çoğaltırlar. Fakat her şey, boşluğun yarattığı başdönmesinden, hatta

belki de sımsıkı sarmanın boğuculuğundan daha iyidir. Michelet, büyücü kadını hiç tereddüt etmeden, "umutsuzluk zamanları"nın, yani "doğal görevlilerin" artık işlerini yapmadıkları bu Orta Çağ dönemlerinin çağdaşı olarak görürken, bunu belirtmek istiyordu: senyör veya rahip görevini yerine getirmediği için bu işler, daha doğrusu bu işlerin değişik biçimleri büyücü kadınlara düşüyordu. Senyor kalesine kapanarak, kilise kesimiyle sertlik yarışına girişirken, yarattığı ürküntüye rağmen büyücü kadında güven verici güçler bulunması çok anlamlı görünüyor: bu kadın tedavi eder, teselli eder, ölülerle uğraşır, tartışmayı öğretir. Büyücü olarak büyü yapmaktan çok doktorluk yapar, kehanette bulunur, dahası bu düzenin yıkılacağı vaadinde bulunarak yeni bir düzen umudu yaratır.

Bu şekilde anlaşıldığında korku, kurumsal sağlığın ciddi bir göstergesidir ve bu küçümsenecek bir nitelik değildir.

Korkunun bir topluma sunduğu ikinci hizmet, toplumun kendi bilincine varmasını sağlamaktır. Ve bu önemli bir olgudur, çünkü bu tür bir deneyde bulunmayan bir topluluk, bir bireyler koleksiyonundan, kötü bir biçimde bağlanmış ve fonksiyonel olarak işlemez bir kümeden başka bir şey değildir. En ufak bir kriz bu yapay oluşumda, er ya da geç çöküşe ve sözkonusu kitlenin yokolmasına neden olan tamir edilemez çatlaklar yaratır. Tarih, zamanında birliklerini sağlayamadıkları için, dağılan, köleleşen veya bir başka halkın içinde eriyip giden bu grupların örnekleriyle doludur.

Bunları söylerken kuşkusuz tek kurtuluş yolunun korkuda olduğunu iddia etmiyoruz, sadece korkunun bazı yönleriyle yararlı olabildiğini söylüyoruz. Bize göre aynı anda aynı endişenin paylaşılma-

sı, ortak olarak yaşanan durumun algılanmasını kolaylaştırabilir: paylaşılan heyecan, aynı şeyleri yaşayan, aynı şeylerden korkan diğerlerinin, benzerlerinin varlığına tanıklık eder. Duygusal yakınlık bireyleri birbirine yaklaştırır, oysa normal zamanda doğal egoizmler uzak kalma eğilimindedir. Normalde rakip olarak görülen öteki, zor dönemi atlatmak için güvenilebilecek potansiyel bir müttefik olarak görülmeye başlanır. Herkes korkar ve bazıları diğerlerinden daha fazla korksalar da, birlikte korkma olgusu ikili bir anlam kazanır: yalnızlık azalırken, dostluk ve dayanışma bağları ters orantılı olarak artar.[155] Sonuçta coşkulu bir topluluk sözkonusudur.

Son olarak, bütün insan gruplarının hayatında, resmi takvimde yeralan ve grubun kendisi tarafından düzenlenen bayramlar ve törenler gibi bazı olayların devresel bir önceden bilinen geri dönüşünün önemli bir yer tuttuğu bilinmektedir. Fakat bazen hiç beklenmedik ve beklenmedik oldukları için de bozucu nitelikte olan olayların yaşandığı da olur: savaşlar, ayaklanmalar, ekonomik krizler bu türdendir. Bazen birtakım ön belirtilerin, özellikle uyanık bazı kişilerin yaklaşan tehlikeyi öngörmelerini sağladığı doğrudur, fakat bir yandan büyük çoğunluk böyle bir algılama gücünden yoksundur ve öte yandan olayın aniliği ona genellikle bir şok etkisi kazandırır. Toplumsal hayatta şu ya da bu dönemde birdenbire beliren korkular, bu ikinci kategoriye girerler ve öyle sanıyoruz ki bunların yarat-

(155) Terörizm durumunda olduğu gibi, sözkonusu korkunun çok şiddetli olmaması koşuluyla. Bu durumda devreye giren genelleşmiş tutukluk, korkunun "birleştirici fonksiyonu"nu engeller. Bunun yerine, burada göstermeye çalıştığımız şeyin tersi olan bir toplumsal kopma ortaya çıkar.

tıkları sansıntıyı yeterince vurguladık

Bununla birlikte biraz mesafe koyarak, dehşet anları ve felaketler gibi bayramların ve törenlerin de, grup hayatı için önemli anları temsil ettikleri ve grup için aynı derecede gerekli oldukları düşünülebilir. Bunlar olmadan her şey donuk ve renksiz kalır. Monotonluğu ve olağanlığıyla birlikte gündelik olan hakimiyetini kurar. Bu evrelerde, eğer aktivitesi bu karşıt etkilere maruz kalmazsa, kendi küçük kaygıları içinde boğulan her birey bunaltıcı bir sıkıntının kurbanı olur. Bu açıdan ve "makul"[156] oranlarda kalmaları koşuluyla, bir halkın tarihinin en zor dönemlerinin bile onun için gerçek bir diriliş gibi olduğu söylenebilir: bu dönemler yenilik getirirler ve herkesin çok istediği rutinden kopuşu sağlarlar. Bu istek yalnızca aynı olanın sıkıcı tekrarıyla değil, aynı zamanda, normal dönemde bireyi her yönden kuşatan ve dolayısıyla kurtulmak istediği zorunluluklar ve yasaklar ağıyla da açıklanır. İnsan sürekli olarak varoluşunun gülünç veya ciddi ağırlığına bir alternatif arar. Genel olarak bunu, eğlenceleriyle ve çılgınlıklarıyla şenliklerde bulur: neşe, düş kırıklığına uğramış ve günlük olaylardan dolayı gerilmiş bezginliğe karşılık verir. Şu halde zorlayıcı bir düzenden kopmak, kendi toplumsal rolünden, kendi kişiliğinden sıyrılmak sözkonusudur: kendini yenilemek, kendi varlığının derinlerinde unutulmak üzere (geçici olarak) oraya kapatılan bu gizli boyutları yeniden bulmak gerekir. Fakat itkilerimiz, arzularımız, en azından kısmi ve tekrarlamalı olarak tatminleri gerektiren bir canlılığa sahiptirler.

Festivaller ve karnavaller her dönemde, gevşe-

(156) Yani soykırım veya kitlesel cinayetler gibi uç durumlar hariç

meyi ve değişimi, değişim yoluyla gevşemeyi getirme görevini üstlenmişlerdir. Bunlar belli bir tarihte, düzenin yerine geçici bir düzensizliği geçirirler, sükuneti gürültü patırtı izler, çalışma kesintiye uğrar, günlük kaygılar unutulur. Bütün enerjiler yeni yollara yöneltilir ve normal zamanda uygulananın tersi ifade biçimlerine kavuşur. Böylelikle insanlar tanımasalar da birbirlerine yaklaşırlar, çekinmeden birbirlerine dokunurlar, sokaklarda dans ederler, kılık değiştirirler. Günlük hayatın ölçülü hareketlerinin yerini bazen bitkinliğe kadar varan sınırsız bir ajitasyon alır. Aşırılık öyle boyutlara varır ki, bu neşe ve taşkınlık günlerinin ertesinde normal düzene geri dönüş, Rio karnavalında veya Münih'deki Bira bayramında olduğu gibi, bazen onlarca olabilen ölülerin ve yaralıların sayımının yapılmasıyla başlar.

Korku da, en azından belli bir biçimde, şenliklerinkine benzer bir roloynamaz mı? O da, heyecanın tırmanmasına ve alışkanlıkların altüst olmasına yolaçarak, sıkıntı ve monotonluk çemberini kırar. O da ilgiyi başka alanlara çeker ve duygusal hayatı, dönüklüğün, yavanlığın, daha önce görülmüş olanın dışına çıkarır. Şunu görmek gerekir ki, endişe verici görünümlerine ve yarattıkları kaygıya rağmen korku nesneleri, tekdüze bir evren içinde çıkış yaparlar. Yaptıkları karşıtlık etkisi, duygusal hayat karşısında, şenliklerinkine çok benzer bir roloynamalarını sağlar. Her şey yavanlıktan daha iyidir. Ve bunun bilincinde olmasalar da insanlar kendilerini oyalayan şeyi minnettarlıkla karşılarlar. Korku karşısında hiç kimse kayıtsız kalmaz: halk veya birey, herkes kendini onunla ilgili hisseder. Konjonktür tarafından kışkırtılan tasarım ve imgelem fonksiyonları uyanırlar ve ne kadar kaygılandırıcı olur-

larsa olsunlar (ve tam da böyle oldukları için), her günün olaylarının donukluğuna son veren heyecanları beslerler. Bütün durumları için doğru değilse bile, bir korkunun tırmanışıyla birlikte düşler (ve aynı zamanda kabuslar) kanatlarını açarlar.

Yukarıdaki saptamalar, bir toplumun hayatının, düşük heyecan dönemleri ve duygusal olarak yoğun dönemler arasındaki birarada geliş temeline dayandığını düşünmeye iter. Canlı bir organizmanın, temel fonksiyonları açısından biyolojik ritmlerle yönlendirilmesi gibi (uyanıklık-uyku, çalışma-dinlenme, karşı cinsten bir eş arama-kayıtsızlık), bir topluluk da, benzetme yoluyla "toplumsal ritmler" olarak adlandırılabilecek şeye ihtiyaç duyar. Bunların dinamiklerini açıklamak için, yukarıda belirttiğimiz psikolojik nedenlere, daha sosyolojik nedenler eklemek gerekir: bu sosyolojik nedenler esas olarak, her grubun bu ihtiyacı içinde, grup hayatının korunmasını sağlayan bireyler üstü bağları sürekli olarak güçlendirme görevini üstlenirler. İletişim ihtiyacı, birlik ihtiyacı. İnsanın sapma kadar toplumsal bir hayvan olduğu yeterince söylendi ve tekrarlanmadı mı? Fakat grubun üyelerini birbirine yaklaştıran, onları birbirine bağlayan şey üzerinde de düşünmek gerekir. D. Sibony'ye[157] göre bu bağ, korkudur. Bütün hayran bakışları üzerinde toplayan Freud'un İdeal Baba modelinin ileri süreceği gibi "Şefi kızdırmaktan, onun sevgisini kaybetmekten, cezalandırılmaktan, kınanmaktan duyulan korku" değil. Bir başka korku sözkonusudur: "Şeften duyulduğu iddia edilen korku, bir gözboyamadır, çünkü Şef korku yaratmaz: korkuyu *yapan*, birleştirdiği korkuyu yapan gruptur; grubu birleştiren

(157) *Le groupe inconscient*, Paris, Ed. Bourgeois, 1980, s.19.

ve kendisiyle birleştiren grup-korkusudur, her bireyin gruptan korkması, aile ocağının dışında veya içinde suçlu duruma düşmekten korkması, vb. anlamında gruptan duyulan korkudur, fakat aynı zamanda, bütün grubun hissettiği ve onun dokusunu, hatta ilmiklerini oluşturan korkudur; her bireyin taşıdığı ve onu taşıyan bu korkudur; her bireyi bağlayan ve buraya bağlanmaya iten, bütün bir grubun dokuduğu bu korkudur". Her bireyi endişe verici dışlanma olasılığını ortadan kaldırmak için ilişki aramaya iten şey kuşkusuz, olası ve ürkütücü dışlanma kaygısıdır, fakat aynı zamanda, grubun kendisinin yarattığı ve yaydığı korkudur, "belli bir boşluk çevresinde" oluşan korkudur. Kollektif bilinçaltındaki bu şaşkınlık, açık bir şekilde kaygı düzleminde yeralır. Dolayısıyla bu kaygı, bir içeriğe kavuşmadığı sürece, "bir boşluğun" algılanmasıyla ilişkide olduğu sürece devam eder. III. bölümde kaygının, "nesnesiz bir korku" olduğunu göstermiştik: kaygı bir biçime kavuştuğunda, korku "nesneleri" kollektif bilinçte su yüzüne çıktığında, şaşkınlık yaratıcı boşluk dolduğunda, rahatsızlığın azaldığını belirtmiştik. Korku veya kaygı, ne olursa olsun, belli bir duygusal ortaklık ortaya çıkar.

Bununla birlikte bu boşluk, toplumsal bünye içinde ortaya çıkan ve orada, kendi tarzlarında örtük, fakat yadsınamaz bir dayanışmanın gelişmesine katkıda bulunan çeşitli akımları ve titremeleri unutturmamalıdır: örneğin bu, grubun vicdanını rahatsız eden ve grubun ortak olarak katıldığı ve zarar gördüğü bir deneyimden veya bir dramdan (savaş, yahudi kıyımı, soykırım) çıkan bir duygu olabilir. Psikoloji bize insanın kendi bilinçaltına karşı "hile yapmayı" ne kadar istediğini göstermiştir: bu şekilde bastırılmaya çalışılan her şey, bizzat

ona uygulanan bu baskıdan yeni güçler kazanmış olarak çıkar: örtük olan suskun değildir. Ve şu ya da bu derecede, şu ya da bu sebeple, ona yolaçan nedenler ne olursa olsun (dinsel, politik veya diğer), güçlü bir suçluluk duygusu duymayan bir grup (ne de bireyler) yoktur. Bu gerçekliği bastırmak ve yadsımak için yapılacak her girişim başarısızlığa mahkumdur. Bazı bireylerin başvurdukları rasyonel söylemin yadsımaları, bu bireylerin kurtulmak istedikleri bir suç ortaklığının ek bir kanıtından başka bir şey değildir. Rahatsızlığa karşı tek olanaklı çıkış yolu kollektif olarak aranmalıdır. Bu nedenle sözkonusu grubun üyeleri, bütün herkesi aynı anda rahatlatmaya yönelik genel bir sona erdirme yolunu benimserler. Kollektif kaygının giderilmesi genellikle bir suçlunun belirlenmesiyle gerçekleşir. Bu suçlunun kovulması, kitlesel olarak uygulanan sembolik veya fiili öldürülmesi, gerilim durumunun çözümünü getirir. Topluluğun çıkarına olan şey açıkça belirir: korkuda birlikteyken, yeniden kavuşulan güvenlik ortamında da birlikte olmaya devam etmek. Bu, D. Sibony'nin, "dışlanan unsurun fonksiyonu" adını verdiği şeydir. Ve bu yazar, Freud'dan yola çıkarak şu hatırlatmada bulunur: "Grubun üyelerinin birbirlerini sevdiklerine inanmalarını sağlayan saldırılara hedef olacak kenarda kalan bir kişi olması koşuluyla, bir grup mükemmeldir, üyeleri birbirlerini sevmeye hazırdırlar. "Dışlanan" veya kenarda tutulan eleman, grubun "teminatıdır", orada ısıtılan sevginin hayat sigortasıdır (...)". İnsan grupları her zaman kendiliğinden bir şekilde, vazgeçilmez toplumsal bağlarının onlara getirdiği şeyi ararlar. Bu durumda, biraz beklenmedik bu rolü yerine getiren, korkudur.

Şu halde, şenliklerle ardarda gelerek, düzenli

aralıklarla toplulukların tarihinde yeralan korkular, organik olarak, toplumsal hayatın kendi dinamiğine bağlı gibi görünüyorlar. Neşe ve korku toplumsal sahne üzerinde sırayla belirirler, birbirlerini izlerler, birbirlerini çağırırlar, grubun "solunumunu" sağlarlar. Bunlar ortaya çıktıklarında, kollektif duygusallığın aksaklıkları, toplumsal dokudaki gerçek çatlaklar tamir olurlar ve böylece toplum sürekli olarak yeniden oluşur ve dolayısıyla kurtulur. Bütün karşıt çiftler gibi korku ve şenlik de, birbirlerine cevap kurarken, karşılıklı olarak birbirlerini de kurarlar. Bu ritm canalıcı bir öneme sahip olduğu ve onarıcı olduğu için, her toplum bu negatif deneyleri yapmak zorundadır. Toplum kaygısını, korkunun ona sunduğu figürler içinde saptayarak kronik olarak kanalize edemezse, kaygıya hakim olmak için sahip olduğu araçları kaybedecektir: anksiyetesi gelişecek ve hızla grubu kaplayacaktır. Yukarıda bahsettiğimiz *boşluk* duygusu, şu ya da bu şekilde giderilemezse, grubun yıkımına ve yokolmasına yolaçan (kökünün kazınması, bir başka halkın içinde erime, parçalanma) eksiklik duygusu ortaya çıkacaktır.

Bu ritmler, halkların tarihi içinde her yerde varoldukları ölçüde bize çok gerekli gibi görünüyorlar ve bunlara bağlanmayan ayaklanmalar ve devrimler yoktur. Korkunun ve şenliğin, kollektif hayatın uç noktalarını temsil ettikleri düşünülürse, ayaklanmalar ve devrimler her iki uca da ait olan ara türler olarak görülebilir. Çatışkının biçimleri veya J. Baechler'ın[158] deyişiyle "karşı-toplumlar"; bu yazardan yola çıkarak o sırada başvurulan şiddetin bile kontrollü olduğunu belirtelim: "bu karşı-top-

(158) *Les phénomènes révolutionnaires*, Paris, PUF, 1970, s.81-82.

lumlar, yıkıcı, kısa ve yarını olmayan bir hareketle patlamazlar; şiddet daha çok, anlaşmazlıkları kabul etmeyen ve onları ortadan kaldırmak isteyen (neredeyse değişmez bir başarıyla) düzenin bir olgusudur. "Şu halde bu fenomenlerle birlikte ortaya çıkan belirgin düzensizlik, katlanılmaz bir şaşkınlık yaratan anominin kendini göstermesinden başka bir şey değildir

Bu durumda, toplumsal hayatı yoğunlaştıran bütün bu olaylar arasında derin bir yakınlık kurmak mümkün gibi görünüyor. Bunların "eşözlülüğünü" vurgulayan M. Ozouf'un[159] belirttiği gibi devrimde de şenlik vardır:" Şenlik ve devrim ancak birlikte soluk alarak yaşayabilirler." Aynı yazarın kalemi altında,[160] "vahşi federasyonlar" adlandırmasıyla şenlikle birleşen ayaklanmaya gelince, o, korkunun eyleme dökülmesidir: sessiz sedasız başlayan bir köylü gösterisi, "korkulu bir sevinç gösterisidir, korkunun ve gücün karışımıdır. Köylüleri evlerinden çıkaran, onları silahlarla ve sopalarla donatan, onları sokaklara döken, korkudur (...). Bu şenliklerin kendiliğinden sahneye çıkışında, korkunun ve neşenin karışımı -ve onu eylemlerde yansıtan şiddetin ve boşalımın karışımı- çok belirgindir." Ve yukarıda belirttiğimiz gibi, korkunun şenliğin bizzat bağrındaki aldatıcı fakat çok reel varlığı yine de şaşkınlık yaratabiliyorsa da, halk hareketlerinin kaynağında yeralanın, devrime yön verenin, politik gerilimlerin gevşemesine katkıda bulunanın, toplumsal talebin ve mücadelenin motoru olanın yine korku olduğunun saptanması hiç de şaşırtıcı değildir.

(159) *La fête révolutionnaire, 1789-1799*, Paris, Gallimard, s.29.
(160) A.g.e., s.49.

SONUÇ

Korku bazı koşullarda bireyin kurtuluşu için yararlı olsa da, onu hisseden kişi için her zaman hoş olmayan bir heyecandır.[161] Dolayısıyla, onu kovmak ve onunla mücadele etmek için yapılan girişimler, onu doğuran koşullar kadar çok sayıda ve çeşitlidir. Bu kısa çalışmayı, insanların ondan korunmak için başvurdukları yöntemlere şöyle bir gözatarak bitireceğiz. Öyle görünüyor ki bu dayatmaya (baskıcı karakteri dikkate alınırsa onu böyle adlandırmak uygun düşer) karşı koyabilmek için en azından beş tarz arasında ayrım yapılabilir.

Bu tedavi yollarından birincisi, en ilkel olanı ve en sık kullanılanlardan birisi, gerçekliğin, tehlikeli (veya bu şekilde görülen) durumun saf ve basit *yadsınmasına* dayanır: bilinmez, bilmek istenmez, sanki bu yokmuş gibi davranılır. Bu yöntem, bu haliyle olguların ağırlığı karşısında pek direnemeyen dayanıksız bir savunma aracıdır.

İstenen koruyuculuk rolünü oynama şansı daha fazla olan bir *büyü ritüeli* oluşturulduğunda, adaptasyon kuşkusuz daha iyi olur. Bu durumda insan, hedefi, kötü büyüyü ortadan kaldırmak değilse bile en azından ona bir karşı ağırlık oluşturmak olan, büyüsel özellikler taşıyan fetişlere veya manevrala-

(161) G.Heuyer'ın (daha önce belirtilen eser, s.41) belirttiği gibi, "mazoizmi gereği insan korkuyu sevse de. Fakat problemin bu yönünü incelemek bizi bu kitabın sınırlarıdışına çıkaracaktır.

ra başvurur.[162] Sonuçta, endişelerini dağıtmaya yarayan hikayeler uydurur. Çevresinde bir yanılsamalar ormanı oluşturarak kendini güvencede hisseder: bu girişimin sonucu olarak doğan efsaneler, masallar ve hikayeler çok sayıda ve çok çeşitlidir. "Mitin amacı (...) güven telkin etmektir" diye yazan R. Bastide'in[163] vurgulamak istediği de bu gibi görünüyor.

Korkuya karşı mücadele etmenin ikinci yolu, bir tür ileriye doğru atılmadır: tehlikeli durumlardan uzaklaşmak yerine birey onları arar ve onları ön plana çıkarır. Bazıları, araba yarışçısı, denge jimnastikçisi, cambaz olarak, ölümün, hastalığın, boşluğun yarattığı korkuyu azaltmaya çalışırlar. Böylece meslekleri onlara, tüylerini diken diken eden şeyle her gün karşılaşma olanağı sunar. Psikolojide bunlara üst-ödünleyici (surcompensatoire) davranışlar denir.

Çok farklı olmakla birlikte kahramanlık da, tehlike üstünde ve onun yarattığı duygular üstünde bir zafer kazanma biçimidir. Ve korkuya en tam ve en görkemli şekilde hakim olunması, muhtemelen tehditin bilinçli olarak algılanması ve ona karşı kararlı bir şekilde mücadele verilmesiyle mümkündür. Başka durumlarda tehlike, az çok büyüsel yollarla yadsınırken, kahramanlık eyleminde özne, korku tarafından sarılmış olsa bile onu aşmak için ve nedeni tam olarak bilerek yapması gereken şeyi yapmak için kendinde yeterince kaynak bulur.

Estetik tasarımlar da kendi tarzlarında yatışma sağlarlar. Korkularını eserlerinde nesnelleştirerek sanatçılar, onları saran sersemletici kaygıları sap-

(162) Psikiyatrlar bunları, kontrafobik yöntemler olarak görürler.
(163) Daha önce belirtilen eser, s.91.

tamaya çalışırlar. İkonografi, özellikle barok dönemde, yırtıcı hayvanlardan, büyülü güçler aleminden veya doğaüstünden yararlanarak çarpıcı tablolar ortaya koymuştur. Bunların dokunaklılığı, kendi sonunu düşünen ve yaşlılık, hastalık, açlık gibi insani sıkıntıların kurbanı olan bir uygarlığın endişeleriyle ilişki içindedir. Bayramlar ve karnavallar da en azından belli bir ölçüde bu hakim olma çabasına katkıda bulunurlar. Neşenin gürültülü ifadeleri, eğlenceler ve kılık değiştirmeler, kabusların üstünü örterler ve korkuyu geçici olarak uzaklaştırırlar. Elbette, korkuyu sahneye getirmek ve bir gösteriye dönüştürmek için şenlik fırsat olarak kullanılmadığı sürece. Güven verici bir ortam içinde ürpertiler duymayı seven çocuklar bu yönteme başvururlar. Aynı şekilde, karnaval kortejlerinde, komik maskelerin yanında, gülünç fakat yine de korkunç bir iskelet siluetinin dolaştığı sık sık görülür. Oynanan korku, yarı yarıya hakim olunan korku demektir.

Son olarak, korkudan kaçmak veya onu başka bir kılığa sokmak yerine onu kullanma yollarına gidilebilir. Ve bu kullanımlar çok çeşitli olabilirken, bu özel pedagojinin başarıları reddedilemez. Bütün dönemlerin peygamberleri ve kahinleri bilinen bir etkililikle bu yönteme başvurdular. Tirtir titreyen cemaatlerinin karşısına her yerde varolan ve etki yapan cinleri, perileri çıkararak, inancın bu gayretli avukatları, propagandalarını bilinçli bir şekilde korku yoluyla yapmışlardır.

Farklı bir bağlamda olmakla birlikte aynı fikirler düzlemi içinde, antropologlar bize, bir gruba üye kabul etme sınaması olarak insan toplumlarının sık sık korkuya başvurduklarını göstermişlerdir. Yalnızca korkuya (ve onu taşıyan acıya) başarıyla karşı koyanlar grubun üyesi olarak kabul edilmiştir. Şu

halde, deneme testi olarak anlaşılan korku, kullanılmak üzere topluluk tarafından alınır ve toplumsallaştırılır. Korku bir fonksiyon kazanır[164] ve önem taşır çünkü, iki dünya arasında, çocukluk dünyası ve olgunluk dünyası arasındaki farklılığın kriteri haline gelir.

Korku, daha şaşırtıcı kullanımlara da konu olabilir. Örneğin bazı çağdaş psikoterapistler, kurtuluşu sağlayıcı bir tepki oluşturmak üzere, hastalarını kaygı yüklü (*flooding*) durumlara sokmakta tereddüt etmezler.

Son yüzyıllarda da, biraz farklı bir amaç doğrultusunda olsa da, korkuya, acı tehditine başvuruluyordu: psikiyatrik hastaları yıldırmak, sakinleştirmek sözkonusuydu, fakat aynı zamanda onların tedavi edildiğine inanılıyordu. Dolayısıyla, 17. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar doktorların sık sık, akıl hastalarını korkutmaya yönelmesinde şaşırtıcı hiçbir yan yoktur. C. Quetel ve P. Morel'in söylediğine inanılırsa, Guislain de, "büyüsel yolla, yılan ve kurbağa gibi bazı iğrenç nesnelerin gösterilmesi yoluyla yaratılan heyecanlara hastanın daha uzun süre dikkatini çeken "suya daldırma banyosu"nun ya da diğer bir adlandırmayla "sürpriz banyo"nun yarattığı heyecanlarla kıyaslandığında yine de "zayıf" kalan heyecanlar" başvurulmasını öneriyordu". Son olarak Reil de hastanın hemen yakınından ateş edilmesini veya hastanın havada asılı tutulmasını salık veriyordu.

Bu girişimler bugün bize ne kadar tuhaf geliyorlarsa da, korkunun bu tedavi yolları arasında yeralması, korkuyu tedavi yollarının son noktası olarak görülebilir.

(164) Önceki bölümün sonunda bu konuya değinmiştik

İletişim Yayınları • PRESSES UNIVERSITAIRES DE FRANCE

CEP ÜNİVERSİTESİ

Yeni Yüzyıl Kitaplığı

Bilgi günümüzün en önemli değeri haline geldi. Ama çığ gibi büyüyen bilgi üretimini izleyebilmek, günlük koşuşturmanın içinde neredeyse imkansız. Gündelik hayatımızı yakından ilgilendiren konularda bile kitap okuyacak zaman bulamıyoruz. Oysa bunun ötesine geçebilmek, kendimizi her konuda geliştirmek, kültürümüzü arttırmak hepimizin düşü.

Cep Üniversitesi size çağdaş bilgi ve kültürün kapılarını açıyor. Cep Üniversitesi'nin kitapları, Fransız "Que sais-je" (Ne biliyorum?) dizisinden titizlikle seçildi ve Türkçeleştirildi. Cep Üniversitesi ayrıca, Türkiye'nin tarihiyle, siyaset, kültür, ekonomi hayatıyla ilgili konularda özel olarak bu dizi için uzmanlara ısmarlanan eserlerle zenginleştirildi.

Emlak Bank'ın katkılarıyla